

Personliga tillbakablickar över ämnesområden vid Göteborgs universitet

ÄMNESHISTORISK DOKUMENTATION VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

Seniorakademien
Dokumentationsserie
Del 4

Seniorakademien vid Göteborgs universitet
2016

ISBN: 978-91-981428-3-9

Innehållsförteckning

	Sid
Företal av Jan Holmer	i
Algebraisk geometri, talteori och algebra av Juliusz Brzezinski	1
Ekonomisk historia av Martin Fritz	10
Företagsekonomi av Sten Jönsson	18
Genetik av Göran Levan	26
Idé- och lärdomshistoria av Bo Lindberg	32
Litteraturämnet av Lars Lönnroth	38
Organisk kemi av Stig Allenmark	41
Romanska språk av Ingmar Söhrman	44
Slaviska språk av Magnus Ljunggren	54
Socialt arbete av Margareta Bäck-Wiklund	62
Medverkande	68
Ämnen och medverkande i tidigare volymer	70

Företal

Seniorakademien vid Göteborgs universitet har som en av sina uppgifter att verka för att värdefull dokumentation om universitetets verksamhet inte går förlorad.

En del av denna dokumentation är ett vetenskapshistoriskt filmarkiv, med dokumentationer av forskares livsgärningar och mångåriga erfarenheter inom olika ämnesområden. Arkivet är tillgängligt via Seniorakademiens hemsida www.seniorakademien.org.gu.se

En annan del av dokumentationen är skriften *Otium Emeritorum* där emeritis verksamhet efter pensioneringen belyses. Den ger exempel på hur de flesta av universitetets emeriti ägnar sin tid åt fortsatt forskning och handledning, långt upp i åldrarna.

Genom skriftserien Personliga tillbakablickar över ämnesområden vid Göteborgs universitet vill Seniorakademien ytterligare bidra till att vårda minnet av universitetets verksamhet. Föreliggande volym är den fjärde i en planerad serie om fem antologier.

I inledningen till den första volymen i serien skriver Emin Tengström:

”Böcker om universitetens historia bygger i hög utsträckning på dokument av olika slag och väl är det. I denna form av översikter kommer dock de personliga upplevelserna av kunskapsutvecklingen inom forskning och utbildning ofta bort. Idén bakom den serie av översikter, som inleds med detta första nummer, syftar i stället till att också låta personliga minnen komma till tals. Det sker inte minst med tanke på Göteborgsuniversitetets dynamiska utveckling under 1900-talets andra hälft. I de här publicerade beskrivningarna är det inte så mycket fråga om administrativa aspekter av ett universitets verksamhet såsom budgetar och anslag, lokaler, arbetsmiljöfrågor eller strävan mot jämställdhet. I stället ligger fokus i beskrivningen, som ibland kan ges en personlig karaktär, på de enskilda män och kvinnor, vilka som professorer och docenter på olika sätt drivit kunskapsutvecklingen i sitt ämne. Frågan om olika ämnens organisatoriska anslutning till Göteborgs universitet berörs dock ofta, då den frågan inte sällan påverkar ett ämnes möjligheter till fortsatt utveckling”.

Den karaktäristiken gäller också de efterföljande volymerna.

Jan Holmer
ordförande

Algebraisk geometri, talteori och algebra

Juliusz Brzezinski

Första mötet

Måndagen den 4 september 1971 skulle jag för första gången besöka Matematiska institutionen vid Göteborgs universitet och Chalmers. Jag steg av spårvagnen vid Vasaplatsen för att ha nära till Chalmersgatan, där jag hoppades kunna hitta Chalmers. Trots att gatans namn svek mina förväntningar, hade jag gott om tid för en promenad innan det var dags för mitt möte med den nya arbetsplatsen. Dagen var solig och varm och jag tänkte på att vädret vanligen var likadant i början av september då skolan började i Polen varifrån jag kommit som flykting på Valborgsmässoafton samma år. Kort därefter, i slutet av maj, gav jag ett seminarium vid Stockholms universitet och efteråt berättade jag för professor Jan-Erik Roos om min önskan att kunna arbeta i Göteborg. Heinz Jacobinski var professor där och hans matematiska profil tycktes passa bra med mina dåvarande intressen. Efter seminariet ringde Jan-Erik Roos till Jacobinski, vilket så småningom ledde till att jag fick en anställning vid Göteborgs universitet från den 1 september 1971.

Jag fick vikariera för docent Gunnar Aronsson som åkte på ett år till USA. Gunnars matematiska intressen var mycket närmare matematisk analys, som då dominerade nästan all matematisk forskning i Sverige, än mina intressen för algebraisk geometri och talteori, som knappast fanns representerade på den tiden.

Under ett sabbatsår åkte Jacobinski till Tyskland och USA och jag fick sitta i hans rum. Min första och enda uppgift under det akademiska året var att ge en kurs i algebraisk geometri. Algebraisk geometri är ett mycket gammalt och ganska svårt matematiskt område som studerar olika aspekter av geometriska figurer med hjälp av algebraiska metoder. Som för alla matematikens huvudområden kan den spåras till antiken, men den riktiga teoretiska grunden lades på 1800-talet huvudsakligen i Italien och Tyskland. Grunderna för denna teori reviderades flera gånger av många framstående matematiker för att i mitten av 1900-talet genomgå en revolutionär omvandling genom den störste matematikern av denna tid, Alexander Grothendieck. Under 1950- och 1960-talet utvecklade han helt nya ramar som gjorde att algebraisk geometri kunde användas till studier av både geometriska och aritmetiska problem. Min avsikt var att under första terminen ge en klassisk inledning, som skulle motivera en övergång till Grothendiecks syn under den andra delen av kursen. Jag lyckades mer eller mindre med den avsikten samtidigt som jag försökte berätta om den nya geometrin på mitt nya språk. Föreläsningarna var ganska uppskattade. Förutom fyra doktorander i algebra, deltog några doktorander i topologi och några forskare och lärare med intresset för ämnet. Det var alltid minst tio deltagare, vilket visade att ämnesvalet var populärt.

Bakgrund

För att läsaren lättare skall kunna följa min skildring av den del av matematisk verksamhet vid institutionen som är relaterad till mina intressen, skall jag i några mycket korta ord berätta om matematik och matematikers förutsättningar i akademiska livet.

Matematiken är säkert lika gammal som den mänskliga civilisationen, om förmågan att räkna och förnimma geometriska former anses som en del av dess substans. Särskilt förmågan att räkna anses ofta som det enda behövlige och nyttiga för en vanlig människas matematiska bildning. Förmågan att räkna förtjänar oftast uppskattning och med all säkerhet finns en del förståelse för att civilisationens framsteg har varit och är möjliga tack vare skickliga tekniker och ingenjörer som kan göra beräkningar. Men förståelsen för matematik som vetenskap, som skolämne och, i än större grad, som universitetsämne är mycket begränsad i samhället.

Matematiken räknas oftast som en del av naturvetenskapen och dessutom som ett utpräglat tillämpat vetenskapsområde. Hela denna syn kan ifrågasättas. Först kan man diskutera om matematiken verkligen skall betraktas som naturvetenskap och om den inte snarare bör betraktas t.ex. som en del av humanistiska ämnen. Men det finns inte utrymme för en diskussion av detta i denna text. Det är ett faktum att matematik räknas till naturvetenskapliga ämnen vars existens är främst motiverad av dess odiskutabla (fast ibland något förenklat uppfattade) tillämpningar. Detta har stora konsekvenser för alla som väljer matematik som sitt forskningsfält. Matematikens tillämpningar är verkligen imponerande och växer ständigt då den tekniska utvecklingen är starkt beroende av olika matematiska metoder som omfattar allt fler områden. Men matematikens tillämpningar är starkt beroende av utvecklingen av det som kallas ren matematik, dvs de delar av ämnet som hör till grundforskning och som är starkt underfinansierade. Förståelsen för denna koppling är mycket bristfällig. En liknande situation gäller naturligtvis inte bara matematik. Flera andra ämnen brottas med samma problematik. Men möjligen är problemet större inom matematiken eftersom rent matematiska resultat är svåra att popularisera. Deras praktiska konsekvenser är oftast helt osynliga vid tidpunkten för deras upptäckter och det tar vanligen lång tid innan de uppenbaras. (Det tog t.ex. drygt 100 år innan formler i Boolesk logik kunde tillämpas i processorer av moderna datorer och 300 år innan Fermats lilla sats fann tillämpningar i datachips på våra bankkort.)

Ett annat problem relaterat till matematik är skapat av en tradition som har överlevt i Sverige, men som för länge sedan övergavs i många andra länder. Trots att alla är medvetna om att det finns olika inriktningar inom varje naturvetenskapligt ämne och att varje institution inom den naturvetenskapliga fakulteten (dit matematiken traditionsenligt hör) är uppdelad i ett flertal avdelningar, så betraktas ämnet matematik som i det närmaste enhetligt. En matematisk institution i Sverige har vanligen som mest två delenheter: matematik och matematisk statistik. Samma sak gäller tjänster i matematik. Man brukar utlysa och t.o.m. tillsätta professorer i matematik utan att närmare precisera deras forskningsinriktning. Verkligheten är dock en helt annan. Två specialister i matematik kan ofta ha svårt att förstå varandras forskning och antalet olika forskningsinriktningar inom matematik som kan fungera någorlunda oberoende av varandra är mycket stort. Matematiska världskongresser, som återkommer vart fjärde år, har vanligen runt 20-30 olika sektioner och en deltagare kan bara vara insatt i ett par tre av dessa. Även inom samma sektion kan en erkänd specialist ha stora problem att följa alla inlägg. Än bättre kan man förstå problematiken om man tittar på "Mathematics Subject Classification" utarbetad av Amerikanska matematikersamfundet (AMS). Den omfattar tusentals olika koder för olika matematikområden. En recensent av matematiska arbeten kan vanligen bara anlitas för att granska några få av dessa. Varför avspeglar då inte de matematiska institutionernas organisation ämnets komplexitet? Som sakkunnig försökte jag ibland ta upp denna fråga och fick då vanligen förklaringen att när man tillsätter en professur i matematik skall man alltid välja den bäste av dem som söker, helt oberoende av ämnesinriktningen. Man kan naturligtvis undra om en sådan urvalsprincip är realistisk, men troligen är den möjlig att tillämpa och motiverad i vissa fall. I de flesta fall lämnar den dock alldeles för mycket utrymme åt slumpen, som får styra utvecklingen av

forskningsinriktningar. Den som anses vara den bästa kan bidra till en ny gynnsam utveckling och i bästa fall börjar en helt ny forskningsinriktning blomma. Man måste dock vara medveten om att det vanligen tar lång tid att utveckla en ny forskningsinriktning vid en institution. Ibland kan den som själv genom sin egen forskning har etablerat sitt goda rykte som forskare, ha problem med att uppmuntra andra till liknande prestationer. Världen är full av exempel på utmärkta matematiker som helt saknar förmåga för att fostra nya framgångsrika forskare. I många länder finns speciella institutioner som endast samlar framstående forskare, som inte nödvändigtvis ägnar sig åt undervisning (bortsett från vetenskapliga seminarier) och handleder i mycket begränsad omfattning. I Sverige saknas en sådan organisation. Detta gör att utvecklingen vid många lärosäten är ryckig med tider av framgång som följs av perioder av tillbakagång. Vanligen har stora institutioner en fördel genom att de ger möjlighet för ett visst antal personer att specialisera sig enbart på vissa uppgifter. Den gemensamma matematiska institutionen vid Göteborgs universitet och Chalmers är ett bra exempel på fördelar av en stor institution.

Det finns självklara specialiseringar som förekommer som inriktningar i samband med tjänstetillsättningar (t.ex. tillämpad matematik eller matematisk statistik eller matematisk didaktik). Men trögheten när det gäller valet av rent matematiska inriktningar är påtaglig. Ibland kan det vara motiverat, men ofta saknas en balans mellan slumpmässigt påtvingade ämnesinriktningar och lärosätens behov av utveckling av förutbestämda områden. Det är också troligt att möjligheterna till utlysning av nya professorstjänster skulle öka om dessa kunde differentieras och inriktats mot olika matematiska områden i stället för att betraktas som professurer i matematik. Situationen bidrar också till att förståelsen för matematikens sammansatta karaktär i den akademiska världen förblir begränsad.

Med tanke på de förhållanden som jag har beskrivit är min skildring av institutionens verksamhet inom matematik av naturliga skäl begränsad till de områden som intresserar mig mest: talteori, algebraisk geometri och algebra i stort. Jag nämner också ibland det som kallas diskret matematik och som är ett något diffust samlingsnamn på vissa matematiska grenar som fann tillämpningar i samband med utvecklingen av datorer. Dit räknas kombinatorik liksom delar av sannolikhetslära, topologi, talteori, algebra och flera andra matematikområden. Mer allmänt är gränserna mellan olika matematiska grenar för det mesta ganska suddiga. Men skillnaden mellan t.ex. ren algebra och talteori eller geometri (ett mycket brett begrepp) är odiskutabel. Jag kommer dock ibland att använda en rätt förenklad uppdelning när jag i fortsättningen skriver om olika verksamheter och använda termen algebra som ett samlingsnamn för algebraisk geometri, ren algebra och till och med för talteori och kombinatorik som ofta använder sig av analytiska metoder.

De första två decennierna

När jag kom till institutionen i september 1971 var institutionen ganska liten. Det fanns fyra professorer i matematik - två på Göteborgs universitet: Tord Ganelius (matematisk analys) och Olof Hanner (topologi) samt två på Chalmers; Heinz Jacobinski (algebra) och Vidar Thomee (numerisk analys). På GU fanns det fyra ordinarie lektorer och en ordinarie adjunkt i matematik. Det fanns också en docent i matematik. Som brukligt var i Sverige, hade matematisk statistik (nära relaterad till sannolikhetslära) en särställning på institutionen med en separat underavdelning och en professur i matematisk statistik samt några andra tjänster. Innehavaren (från 1949) var professor Harald Bergström, som 1937 disputerade på en avhandling i talteori. Talteorin var mitt allra största intresse även om jag beroende på min handledares intressen valde algebraisk geometri. Som Harald Bergström berättade fanns det

ingen möjlighet att få en tjänst i ren matematik på 1940-talet och han bestämde sig för att byta forskningsområde. Med talteori arbetade han i Uppsala med en mycket känd svensk-norsk specialist inom detta fält, Trygve Nagell, och i mycket nära samarbete med en framstående tysk matematiker, Helmut Hasse. Harald Bergström brukade komma till seminarier i talteori när han kände igen sin gamla forskningsproblematik och hade då ofta flera synpunkter.

Men det var just Jacobinskis intressen som var huvudorsaken till att jag redan i Polen ville komma till Göteborg. I min doktorsavhandling insåg jag att de geometriska objekt som jag studerade, s.k. aritmetiska ytor, kunde relateras till en typ av algebraiska strukturer av aritmetisk karaktär, s.k. ordningar i algebror. Vid den tiden blev Jacobinski mycket känd för sina upptäckter av förkortningsresultat för gitter över ordningar i algebror, vilket 1967 gav honom en professur vid Chalmers. Jacobinski disputerade några år tidigare i Stockholm (1961) med en avhandling i talteori och hans senare arbeten passade mycket väl i en ny och då dynamisk del av matematisk forskning inom s.k. K-teori, vilket var en ny matematisk gren skapad, som mycket annat under 1950-1960-talet, av den troligen störste av 1900-talets matematiker, Alexander Grothendieck. Jacobinskis huvudresultat omformulerades i termer av K-teori av en framstående amerikansk matematiker Richard Swan. Tyvärr hade Jacobinski en ganska negativ inställning till denna omformulering, vilket enligt min mening begränsade seminarieverksamheten och doktorandernas forskning. Själv kom jag till Göteborg bl.a. för att kunna sätta mig in i Jacobinskis område och det tog av naturliga skäl en tid, då min bakgrund snarare var i algebraisk geometri och talteori. Jag blev allt mer förtrogen med ordningar i algebror. Men mina möjligheter att påverka forskningens inriktning i stort var ganska begränsade beroende på många undervisningstimmar.

Jacobinski hade starka kulturella band till Tyskland både beroende på sina barndomsår i gamla tyska områden (nu polska) och den typ av matematik som intresserade honom och som utvecklades av en rad framstående tyska matematiker strax innan andra världskriget. Han kom till Sverige ensam på 1930-talet, utan föräldrar, som ett av många barn från judiska familjer. Hans tyska rötter hade stor betydelse för hans matematiska forskning. Han hade nära kontakter med flera tyska matematiker som ofta besökte Göteborg och gästade våra seminarier i algebra. Seminarierna hade alltid en bestämd tid - onsdagar kl.13. I många europeiska länder arbetade professorer i matematik mestadels hemma och visade sig sällan på sin arbetsplats. Denna europeiska tradition passade inte precis i den svenska modellen och vållade en del konflikter på institutionen. Jacobinski hade fyra doktorander - Karl-Johan Bäckström, Leif Cardell, Mats Martinsson och David Sjöstrand. Alla skulle syssla med ordningar. Men endast Karl-Johan lyckades nå målet med sin doktorsavhandling om klassifikation av gitter över en speciell typ av ordningar, som han försvarade 1972. David försvarade sin licentiatavhandling något tidigare, 1972, medan Mats visade större intresse för matematik med didaktisk inriktning, även om han under en ganska lång tid arbetade med ett problem rörande snitt av maximalordningar. Leif hade stort intresse för talteori och skrev senare (1984) sin licentiatavhandling inom detta område med mig som handledare. Samarbetet med tyska matematiker var ganska omfattande och speciellt med Klaus Roggenkamp från Stuttgart som kom till institutionen vid flera tillfällen. Han och Irving Reiner, professor i Urbana (Illinois), som också besökte institutionen, organiserade regelbundna konferenser om ordningar i algebror i det då viktigaste tyska matematiska konferenscentret i Oberwolfach. Under 1970-1980 talet medverkade jag vid nästan alla dessa konferenser, ofta tillsammans med Jacobinski. Mina intressen låg lite på gränsen mellan ordningar och kvadratiske former över ringar, vilket gjorde att jag vanligen deltog både vid konferenserna om ordningar och om kvadratiske former, som ofta följde efter varandra.

Antalet tjänster var mycket få och jag förstod snart att den enda fasta anställning, som jag kunde hoppas på, var en ren lärartjänst. I början av mitt andra år vid Matematiska institutionen fick jag ett dokument med dåvarande Kungens sigill som utnämnde mig till vikarierande ordinarie lektor i matematik vid GU. På den tiden var skillnaden mellan forskartjänster och undervisningstjänster mycket stor. En lektor skulle syssla med undervisning och det var mycket svårt att få tid för egen forskning. Diskussioner om lektorenas forskningstid var intensiva både vid lärosäten, i fackpressen och i media. Tyvärr förblev situationen oförändrad från år till år. Lektorenas egen forskning betraktades även vid högskolan som en udda sysselsättning som egentligen negativt påverkade huvuduppgiften dvs undervisning. Denna typ av fritidssysselsättning eller hobbyverksamhet fick inte störa schemalaggnings- och vardagliga undervisningsuppdrag. Ofta hade jag till och med problem med att få sanktionerad ledighet för att kunna åka till en viktig vetenskaplig konferens. Självt försökte jag lösa problemet genom att åta mig kvällsundervisning. Under många år hade vi kvällsstudier i halvfart för människor som arbetade på dagarna. Detta upplägg gav mig tid för forskning under dagarna och undervisning sent på kvällen mellan 18 och 21. Det var påfrestande, men tack vare arrangemanget kunde jag driva mina egna projekt och samtidigt ha kontakt med trevliga och motiverade studenter. På den tiden var det många aktiva lärare som försökte höja sin kompetens genom kvällsstudier i ämnet. Både mina studenter och jag var mycket nöjda med upplägget.

Situationen förändrades drastiskt då det 1979 blev det möjligt för lektorer att få timnedsättning för forskning. Först sökte man vid högskolan (i mitt fall var det Chalmers där min lektorstjänst var placerad) och några år senare, centraliserades tilldelningen av forskningsmedel genom VR. Jag hade en sådan externt finansierad nedsättning inklusive ett forskarlektorat (6 år) oavbrutet i olika former i drygt 30 år.

Under senare delen av 1970-talet decimerades forskargruppen då både Karl-Johan och David fick tjänster på andra håll. Ett hopp om en bättre framtid dök plötsligt upp i mitten av 1970-talet då fyra mycket begåvade studenter valde att studera vid institutionen. Våra seminarier fick ny dragningskraft och det fanns en chans för att verksamheten skulle bli mer dynamisk. Rikard Bögvad, Torsten Ekedahl, Arne Meurman och Per Salberger var alla unga, begåvade och hade stort intresse för all matematik, och speciellt för algebra, algebraisk geometri och talteori. Under 1970-talet fanns stort intresse för klassifikation av s.k. enkla grupper. Begreppet grupp är centralt i hela matematiken och denna algebraiska struktur har stor betydelse för tillämpningar i fysik och kemi. Klassifikationsproblemet av ändliga grupper var fortfarande öppet trots att det var drygt 150 år gammalt. Stora framsteg inom området förebådade att en snar lösning var i sikte. Den teori som Jacobinski sysslade med var betydligt mera relevant för den problematiken än den matematik som var mest populär i Sverige. Jacobinskis rykte hade också en viss betydelse. Allt detta drog dessa fyra begåvade studenter till Göteborg. Efter fil.kand.-examen i Göteborg (1976-1977) fick alla en form av anställning eller doktorandstipendier. På dörren till det rum, där de fick sitta, placerades en skylt som informerade om att här fanns ett spaningscentrum efter nya enkla grupper. Tyvärr räckte inte handledarresurserna till för att ta hand om alla dessa begåvningar vid just detta tillfälle.

Arne Meurman åkte till USA, disputerade 1981 vid Rutgers University i USA, blev professor i Lund 1990 och är en av de mest kända svenska matematikerna i världen tack vare sina arbeten om ändliga grupper. Av privata skäl flyttade Rikard Bögvad till Stockholm, tog kontakt med Jan-Erik Roos och disputerade under hans handledning vid Stockholms universitet 1983. Nu är han professor vid samma universitet.

Efter militärtjänsten började Torsten Ekedahl sina doktorandstudier i Göteborg 1978. Torstens tidiga intressen var de nya matematiska metoder som skapades i och med Grothediecks syn på algebraisk geometri och talteori. Vi kom snart till slutsatsen att det vore bra om han kunde tillbringa en tid utomlands. Först blev det Århus och sedan Paris - den moderna matematikens hjärta. Torsten skrev till mig regelbundet och redovisade lästa kurser och berättade om sina planer. Vi kom överens om att han varje år skulle komma till Göteborg och på våra seminarier berätta om det han gjorde. Jag minns särskilt hans besök i maj 1981 då jag ordnade en liten algebra-talteoridag under hans vistelse som sammanföll med vistelsen av min handledare från Warszawa, professor Andrzej Białynicki-Birula. Det fanns då även andra gäster och ett föredrag hölls av Torsten, som berättade om s.k. kristallin kohomologi som han studerade i Paris. Białynicki var imponerad och tyckte att han aldrig träffat en så ung och så väl utbildad matematiker. Torstens inlärningsförmåga var enorm, vilket imponerade på alla som kom i kontakt med honom och hade ett behov att diskutera något matematiskt problem. Ögonblickligen kunde han reagera på nästan varje fråga och komma med synpunkter som tydde på djupa och genomtänkta kunskaper. Vi kom överens om att Torsten under sista året av sina doktorandstudier skulle stanna i Göteborg. Hans doktorsavhandling växte och till sist blev den färdig. Då gällde det att hitta en lämplig opponenter. Min uppgift blev väldigt svår eftersom det inte fanns många matematiker i världen som kunde sätta sig in i problematiken. En längre tid hade jag kontakt med en mycket begåvad israelisk-fransk matematiker Ofer Gabber, som lovat mig att komma, men som tyvärr efter flera veckor och långa telefonsamtal avböjde uppdraget. Då fanns det bara en person kvar som var väl insatt i problematiken, men som samtidigt samarbetat med Torsten under en tid några år tidigare. Det var professor Luc Illusie från Paris. Vi funderade lite om deras tidigare kontakter inte var ett hinder, men till sist var det klart att Illusie var objektiv och den mest kompetente opponenter som man kunde välja. Disputationen ägde rum i juni 1983. Det fanns fortfarande stor misstro på institutionen mot all matematik som inte kunde räknas till matematisk analys och jag fick utstå en del förebråelser under hela Torstens doktorandtid och även under tiden som följde efter hans disputation, då det var fråga om att anställa honom tills nya tjänster utlysts. Som tur var kom på Luciadagen 1983 den stora nyheten att Torsten av Svenska matematikersamfundet tilldelats det första Wallenbergpriset i matematik. Det var tack vare Jan-Erik Roos och hans kontakter med franska matematiker som betydelsen av Torstens forskning blev känd för svenska matematiker och som gjorde att han placerades före andra kandidater. Kort tid senare fick Torsten en professorstjänst vid Stockholms universitet och visade gång på gång sina ovanliga kunskapers bredd och styrka som en av Sveriges genom tiderna mest begåvade matematiker. Hans plötsliga bortgång år 2011 fyllde alla som kände honom med djup sorg och känslan av svår förlust för den svenska matematiken.

Per Salberger började sin doktorandtid med en vistelse vid Mittag-Lefflers institut i Stockholm. Efter ett par år bestämde han sig för att komma tillbaka till Göteborg. Ganska kort tid senare började vårt nära samarbete. Jag minns Per från tiden då han kom till institutionen och hade en övningsgrupp vid en av mina kurser. Jag var direkt medveten om hans stora matematiska begåvning och mycket glad att det äntligen fanns en så bra student med så stort intresse för algebra och talteori. Ämnet för Pers doktorsavhandling låg på gränsen mellan algebraisk geometri, talteori och algebra. Per blev direkt intresserad och snart var han mycket väl insatt i problematiken. Per var mycket självständig som forskare och tiden av vårt intensiva och fruktbara samarbete gav också mig stor nytta som handledare av en så inspirerande student. Per brukade skriva om sina matematiska upptäckter i brev till mig och våra diskussioner hade vi oftast under mycket långa telefonsamtal. Avhandlingen växte fram och två år efter Torsten, 1985, var Per beredd att disputera. Jag vände mig till professor Colliot-Thélène i Paris som kände Per och var väl insatt i hans forskningsområde. Själv

träffade jag Colliot-Thélène vid flera tillfällen på olika konferenser och det var inte svårt att få honom att acceptera uppdraget. Efter avhandlingen åkte Per till Paris för att bl.a. kunna närmare samarbeta med Colliot-Thélène. Under sin vistelse lyckades han få en permanent forskartjänst, som han lämnade 1991 för en tidsbegränsad professorstjänst vid ETH i Zürich. Efter sex år i Zürich återvände Per till vår matematiska institution först som lektor och senare professor. Per är en av de främsta svenska specialisterna i analytisk talteori och algebraisk geometri. Hans bidrag till studier av densiteten av rationella punkter på algebraiska mångfalder gav honom ett internationellt erkännande, vilket öppnade vägen till att forskning i talteori och algebraisk geometri vid institutionen fick helt nya möjligheter. Inte minst resulterade Pers verksamhet i nära samarbete med andra forskargrupper vid institutionen (komplex analys) och vid andra institutioner (teoretisk fysik vid Chalmers).

Uppbyggnad och expansion

År 1989 pensionerades Heinz Jacobinski och hans tjänst tillsattes med Ulf Persson - en framstående forskare i algebraisk geometri. Detta innebar en breddning och en väsentlig förstärkning av den algebraiska verksamheten vid institutionen. Samtidigt fick jag ett forskarlektorat vid GU som garanterade tid för forskning inom tjänsten. Allt detta bidrog till att det skapades utrymme för en mera dynamisk utveckling av verksamheten inom algebra, algebraisk geometri och talteori. Antalet doktorandkurser vidgades, vilket ledde till att antalet studenter med intresse för dessa områden växte. Allt fler skrev sina examensarbeten och drogs till doktorandstudier inom gruppens forskningsfält, vilket gav ett underlag för en livligare seminarieverksamhet.

Min personliga forskningsverksamhet fick en något oväntad stimulans när professor Martin Eichler från Basel tog kontakt med mig och föreslog samarbete i samband med ett intressant talteoretiskt problem rörande ordningar och klasstal. Kontakten var mycket fruktbar och resulterade i ett gemensamt arbete som publicerades i *Crelle* (1992), en av de äldsta matematiska tidskrifterna i världen, som ges ut i Tyskland. Jag hade tidigare publicerat två arbeten i denna tidskrift vilket gjort att Eichler - en mycket känd matematiker, som i sin docentavhandling lade grunden för studier av aritmetik i kvaternionordningar - vänt sig just till mig för att få hjälp med att fullfölja sina idéer.

År 1995 rekryterades Jan Stevens som lektor i matematik vid GU, vilket hade en stor betydelse för gruppens forskningsverksamhet i algebraisk geometri. Knappt två år senare, i januari 1997, fick Alexander Stolin en lektorstjänst vid GU. Därmed öppnades en helt ny inriktning av algebraisk forskning. Dessutom förstärktes vår grupp i talteori eftersom Alexander fortfarande hade ett livligt intresse för sitt ursprungliga forskningsområde från tiden i Sovjetunionen varifrån han kommit som flykting. Senare samma år 1997 återvände Per Salberger från ETH i Zürich, vilket ytterligare vidgade vår handledarkapacitet och förstärkte inriktningen mot talteori. Vår seminarieverksamhet kunde bedrivas i en större grupp som vi började kalla AGAT - algebra, algebraisk geometri och talteori. Denna "gyllene period" ledde till en aktiv seminarieverksamhet med flera nya doktorander.

Innan jag berättar om denna period, låt mig med några ord nämna mina kontakter med Alexander. Vi träffades första gången i början av 1990-talet då han som flykting vistades i en flyktingförläggning i närheten av Göteborg. Direkt efter sina studier i Kiev och Moskva var Alexander mest intresserad av talteori. Ämnet för hans doktorsavhandling, som 1991 försvarades i Stockholm, kom dock från Vladimir Drinfel'dt, en Fieldsmedaljör (Fieldspriset anses vara den matematiska motsvarigheten till Nobelpriset) som skapade en ny

forskningsinriktning av s.k. kvantgrupper. Doktorsavhandlingen handlade om Yang-Baxter ekvationer som är ett naturligt objekt i denna teori. Den fick mycket uppmärksamhet. Alexander visade snart sin ovanliga talang för samarbete med andra forskare. Jag har alltid beundrat hans förmåga att när som helst diskutera matematik som en utmärkt samtalspartner oberoende om matematiska problem är nära hans intressen eller bara kan formuleras i tillräckligt förståelig form. Tack vare Alexanders breda kontakter besöktes institutionen av flera framstående forskare (senast en annan Fieldsmedaljör, Efim Zelmanov). Alexander har ordnat en rad konferenser i algebra speciellt relaterade till sina forskningsintressen: kvantgrupper, integrerbara modeller och Hopf algebror. Alexander lyckades också knyta nära kontakter med fysiker vilket ledde till inrättandet av plattformen M2 på Naturvetenskapliga fakulteten vid GU som ett gemensamt forskningsprojekt mellan matematik och fysik.

Alexanders forskningsinriktning har också flera samband med representationsteori för funktionsalgebror som ofta ligger på gränsen mellan algebra och analys. Dessa är relaterade till forskningsintressen hos Lydmila Turowska, som kom från KTH och senare blev professor vid Chalmers, liksom till den algebraiska forskning som bedrevs av Vladimir Mazourchuk som hade en forskarassistenttjänst vid GU under en kort tid (2000-2001) innan han blev lektor och senare professor i Uppsala.

Under 1990-talet rekryterades allt fler nya doktorander som forskade och disputerade under handledning av Ulf Persson (Stefan Karlsson och Samuel Bengmark i algebraisk geometri 1998), Per Salberger (Niklas Broberg i talteori 2002), Alexander Stolin (Ola Helenius i talteori 2002, Iulia Pop i kvantalgebror /kvantgrupper) och mig (Stefan Lemurell (då Johansson) talteori 1997, Patrik Lundström i talteori/algebra 2000, Elise Björkholdt i talteori 2000, Håkan Granath i talteori/algebraisk geometri 2002). Det skrevs också flera licentiatavhandlingar av personer som av olika anledningar valde att övergå till en annan verksamhet och otaliga magisteruppsatser i olika ämnen relaterade till AGATs forskningsintressen.

Av alla de personer som kom i kontakt med vår grupp, låt mig nämna några vars närvaro hade en speciell betydelse för mig. Stefan Lemurell (tidigare Johansson) försvarade sin doktorsavhandling om talteoretiska aspekter av ordningar 1997. Efter ett år vid Princeton kom han tillbaka och fick anställning vid institutionen. Nu bedriver han framgångsrikt sin verksamhet vid institutionen och forskar inom talteori där han bl.a. gör datorexperiment. Han är en av nyckelpersonerna i den internationella grupp som utvecklar en databas för modulära former och L-funktioner.

Håkan Granath träffade jag först som student på en avancerad kurs i algebra. Jag blev snart imponerad av hans ovanliga problemlösningsförmåga och mycket eleganta lösningar av de problem som studenterna fick från mig vid lektionstillfällena. Jag blev mycket glad då han valde vår forskargrupp och antogs som doktorand. Vårt nära samarbete började 1998-1999 och den ovanliga begåvning jag såg hos honom fick full bekräftelse under den tid då han arbetade med sin avhandling. Efter disputationen, som mottogs mycket positivt, var han EUs Marie Curie stipendiat och stannade som postdoc vid Max Planck Institut för matematik i Bonn. Numera är han lektor i Karlstad.

Niklas Broberg började sin forskarbana redan som student. Hans magisteruppsats, skriven under min handledning, gav upphov till hans första vetenskapliga publikation. Delar av hans doktorsavhandling i talteori av algebraiska mångfalder under handledning av Per Salberger,

publicerades i flera uppmärksammade arbeten. Tyvärr föredrog ”mitt första matematiska barnbarn” att välja en mera stabil anställning framför en karriär i den akademiska världen.

I slutet av 1990-talet var vår forskargrupp i talteori, algebraisk geometri och algebra stor och dynamisk. Det gjorde det möjligt att vid utlysningar av nya tjänster, speciellt postdok/forskar-assistenttjänster, beakta gruppens behov. I slutet av 1990-talet och början av 2000-talet tillkom några sådana tjänster som innebar en ytterligare förstärkning. Under denna tid utökades gruppen med Laura Fainsilber, Peter Hegarty och senare (2001) Pär Kurlberg. Laura disputerade för Eva Bayer-Flückiger i Frankrike, som några gånger besökte vår institution och hade föreläsningsserier om kvadratiske former. Peter disputerade 1998 i USA för en mycket framstående matematiker Goro Shimura vid Princeton i talteori relaterad till Eisenstein serier. Ganska snart återvände Peter till sin forskning från tiden i Irland och utvecklade forskargruppen i kombinatorik tillsammans med Einar Steingrímsson som i början 1990-talet kom till institutionen och senare fick en tjänst som professor i England (2007).

Pär Kurlbergs stora intresse för talteori (speciellt talteori relaterad till kvantkaos) i kombination med breda internationella kontakter samt en ovanlig förmåga till forskningssamarbete med andra, betydde väldigt mycket för institutionen. För mig personligen var hans närvaro där ett ovärderligt tillfälle till långa matematiska diskussioner och nära samarbete. Av personliga skäl flyttade Pär till Stockholm och blev efter en kort tid professor vid KTH.

Som jag tidigare nämnde styrs ofta ämnesforskning i matematik av rekryteringspolicy vid tillsättningar av nya tjänster. En troligen sund regel (mycket vanlig vid t.ex amerikanska universitet) är att disputerade forskare vid institutionen fortsätter sin forskarkarriär vid andra lärosätten. Denna regel, som onekligen skapar en del problem i länder med ett litet antal forskningscentra, tillämpas inte konsekvent. När det gäller algebra (i mycket vid mening) har den tillämpats relativt ofta. Detta har gjort att framtida forskning i algebraisk geometri, talteori och algebra vid matematiska institutionen i Göteborg i stor utsträckning beror på framtida rekryteringar när det blir dags för dagens forskare att gå i pension. Det finns en del hopp med tanke på att den algebra, algebraisk geometri och talteori som förenas i det som kallas aritmetisk algebraisk geometri har starka kopplingar till de vetenskapliga intressena hos en annan mycket framgångsrik forskargrupp i komplex analys liksom till olika områden inom teoretisk fysik. Samma sak gäller den algebraiska forskning som är relaterad till kvantgrupper och representationsteori (i olika former) som också är av intresse för fysiker. Med tanke på att det finns både doktorander och disputerade forskare med postdoc-tjänster verksamma vid institutionen med forskning inom algebra, algebraisk geometri och talteori, finns det hopp om att dessa inriktningar kommer att utvecklas och frodas även i framtiden.

Ekonomisk historia

Martin Fritz

Ämnets särskilda karaktär

Ekonomisk historia vill beskriva och analysera samhällets utveckling och dess problem. Självfallet förklarar inte samhällsekonomin utveckling allt i det totala, historiska skeendet, men det är uppenbart att kunskaper om de materiella och ekonomiska förutsättningarna kring produktion, handel och människors vardagsvillkor måste ligga i botten för att förstå historiska samhällstillstånd och samhällsförändringar. Med detta betraktelsesätt blir också möjligheterna till generaliseringar större. Därmed måste man tillerkänna den ekonomiska historien ett stort förklaringsvärde, och dess forskningsområde blir betydelsefullt. Till dessa mer övergripande synpunkter kan också fogas möjligheterna att kunna berätta enskilda, spännande händelseförlopp vad gäller olika aktörer, t.ex. företag och personer som varit verksamma på den ekonomiska arenan.

Ekonomisk historia växte fram som en självständig vetenskaplig disciplin under senare delen av 1800-talet och blev allt mer betydande under det följande århundradet. Framför allt har tiden efter det andra världskriget kännetecknats av verklig tillväxt av ämnet vid många universitet i världen. Det fundament ämnet vilar på är tvåfaldigt: Historia å ena sidan med dess tradition av kronologi, empiri och källkritik och å den andra Nationalekonomi med ekonomisk teori, kvantitativa data och sökandet efter generella samband. Forskare, som kom att ägna sig åt ekonomisk historia, hämtades länge antingen från historikerfacket, vars utövare funnit att den allmänna historien inte tillräckligt beaktade de ekonomiska faktorernas inflytande över utvecklingen, eller från nationalekonomin, där många fann modelltänkandet och det formalistiska teoretiserandet alltför begränsat som förklaringsmetod och i stället fördömda empiriska studier av ”verkligheten”.

Valet av frågeställningar påverkas ofta av de problem och frågor som är rådande under forskarens samtid. Dominerande tema när jag under tidigt 1960-tal fördjupade mig i ämnet var frågorna kring den ekonomiska tillväxten – detta var under inflytande av rekordårens eller den ekonomiska guldålderns tid. Möjligheter förelåg också, menade man optimistiskt, att u-länderna, som de då benämndes, skulle kunna kopiera västvärldens framgångsrecept.

Mitt möte med ämnet i Göteborg

Någon studiegång eller kursplan för doktorander fanns inte. Ca 100 vetenskapliga verk skulle läsas, självständigt valda ur en omfattande lista och tenteras av vid två eller tre tillfällen, när man kände sig mogen. Vid denna tid – 1960-talets första hälft - fick kurslitteraturen på forskarutbildningen sitt sammanhang och sin konkretion framför allt genom undersökningar av den ekonomiska utvecklingen i England. Men mitt under denna min kursläsning lanserades i USA ett nytt sätt att bedriva ekonomisk-historisk forskning, vilken kom att gå under flera benämningar såsom ”Cliometrics” eller ”Econometric History” eller, kanske mer anspråksfullt, ”New Economic History”. Detta sätt att skriva ekonomisk historia skapade inledningsvis både undran och förvirring – åtminstone hos mig. Mest känd bland företrädarna för denna skola är kanske Douglass North, men banerförare under den första tiden var Robert Fogel. Båda kom att dela Nobelpriset i ekonomi 1993.

Forskarna inom New Economic History hade en generaliserande ansats och strävade mot kvantifiering, hypotesbildning och teoriprövning. Genom statistisk bearbetning av stora sifferserier sökte man samband mellan ekonomins olika delar för att nå en förklarande helhet med ekonomisk-teoretisk genomtänkt struktur. Ibland kunde deras slutsatser förefalla provocerande. Särskilt gällde detta deras ambitioner att skriva en kontrafaktisk ekonomisk historia, dvs. man undersökte hur utvecklingen blivit om man valde att bortse från någon viktig variabel i sina beräkningar. Mest kända exemplet är ifrågasättandet om verkligen utbyggnaden av järnvägarna i USA under senare delen av 1800-talet bidrog till landets utveckling? Kunde inte motsvarande eller rent av bättre resultat ha uppnåtts med en fortsatt satsning på kanaler? En annan mycket uppmärksammad undersökning hävdade en förändrad syn på slaveekonomin i USA. Den tidigare rådande uppfattningen innebar att slavplantagerna genom en allt mer accentuerad försämrad lönsamhet skulle ha brutit samman, även utan inbördeskriget på 1860-talet. Författarna till undersökningen, Alfred Conrads och John Meyer, argumenterade med hjälp av beräkningar om slavarnas produktivitet en motsatt uppfattning: Slaveekonomin kännetecknades av mycket goda förhållanden ända fram till inbördeskriget.

Självklart blev dessa undersökningar utsatta för kritik. En allmän invändning mot "cliometrikerna" gäller också att de till synes enhetliga siffersammanställningarna baserats på ett magert siffermaterial, att man valt de siffror som styrker de resultat man på förhand bestämt sig för att få fram.

Den nya ekonomiska historien var makroekonomiskt inriktad och befann sig på en hög abstraktionsnivå, och kritiker har menat att ekonomisk historia också måste innefatta studier på mikroplanet, dvs. studier inriktade på enskilda, företags och skeenden, undersökta ur flera perspektiv och med skiftande metoder. Delen och helheten samspelar med och kompletterar varandra, menade man. Den nya ekonomiska historien fann vissa anhängare på Lundainstitutionen men fick aldrig ett verkligt genomslag i Sverige.

Under lång tid var också intresset för teori och generaliserande ansatser frånvarande vid Göteborgsinstitutionen, men särskilt under 1970-talet närmade sig Ekonomisk historia andra, mer generaliserande samhällsvetenskaper och tog en försiktig riktning mot ökad prövning av teorier genom empiriska exempel. Denna förskjutning skedde också i samklang med att en vänsterideologi fick en ökad utbredning i universitetsvärlden. Ämnet fick därmed också många nya studenter på grundutbildningen vilka önskade utnyttja kunskaper i Ekonomisk historia som ett redskap för att skapa sig en egen syn, både på världen och på det svenska samhället.

Ekonomisk historia som Nationalekonomi eller Historia?

I Sverige framstår Eli F. Heckscher som grundaren av ämnet Ekonomisk historia. Han var i själva verket nationalekonom men fick en personlig professur i Ekonomisk historia vid Stockholms högskola 1929. Han skrev bland annat ett mäktigt, grundläggande flerbandsverk om svensk ekonomisk historia fram till 1800-talet, men han vann också internationell berömmelse genom sina studier om merkantilismen.

Länge var Heckscher ensam representant för ämnet, och hans seminarium i Stockholm hade ett begränsat antal deltagare. Mellankrigstidens ekonomiska kriser, det andra världskrigets erfarenheter och medvetandet om att världen hade förändrats medförde emellertid en ny syn på behovet av samhällsvetenskaplig forskning: "Viktiga problem rörande det ekonomiska

livets gestaltning aktualiseras under delvis nya förutsättningar”, som det hette på den tidens språk, och i 1943 års utredning rörande inrättandet av ett socialvetenskapligt forskningsråd betonade departementschefen Gösta Bagge (nationalekonom) i sina direktiv bland annat att samtidens ”problem måste ses mot historisk bakgrund. I verkligheten utgör vårt lands ekonomiska och sociala historia ett särdeles viktigt forskningsområde, vars bearbetning ej är mer än påbörjad.” Heckscher (Bagges ämneskollega) blev ordförande i utredningen, som dock primärt inte avsåg universitetens forskning.

I stället kom en förändring av synen på ämnet genom 1945 års universitetsberedning, vilken förordade en allmän, kraftfull förstärkning av den högre utbildningen och forskningen genom förslag om ett antal nya tjänster. De som hoppats på att Ekonomisk historia skulle bli ett eget universitetsämne blev dock besvikna. Utredningen föreslog nämligen att ekonomisk- historisk utbildning skulle ligga inom historieämnet och att tjänster som preceptor (ett slags biträdande lärare) i Historia, särskilt Ekonomisk historia, skulle inrättas på de historiska institutionerna i Uppsala, Lund och Göteborg. Beslutet var i samklang med uppfattningen hos sekreteraren i utredningen, Erik Lönnroth, då historieprofessor i Uppsala, senare i Göteborg.

Förslaget väckte djupgående motsättningar mellan de som ville se Ekonomisk historia som en egen disciplin (främst representerat av Eli F. Heckscher) och de som menade att ämnet skulle inordnas under ämnet Historia (denna uppfattning representerades främst av Lönnroth). Bakom denna revirstrid som blev föremål för offentlig polemik men också kom att utkämpas så långt som i själva utformningen av regeringens slutliga propositionstext – både Heckscher och Lönnroth hade goda kontakter i kanslihuset – låg också synen på vad ämnet Ekonomisk historia främst skulle hämta inspiration och metoder ifrån – Nationalekonomi eller Historia.

Till slut blev det Heckschers linje som segrade. Preceptorstjänsterna skulle inrättas i Ekonomisk historia och ämnet blev formellt självständigt. Men ironiskt nog besattes de tre nya tjänsterna av historiker. I Göteborg inrättades en tjänst som preceptor den 1 juli 1949. Det blev Artur Attman (1910-1988) som tillträdde denna tjänst den 1 januari 1950, vilken fem år senare omvandlades till en professur i ämnet. På 1950-talet hade Historia sin hemvist i den stora villan på Bengt Lidnersgatan 7. På övervåningen i denna fastighet fanns sedan 1953 även Ekonomisk historia. Relationen mellan Lönnroth och Attman uppfattades av oss studenter som något frostig. Flytten av institutionen till Stora Nygatan 23-25 uppfattades nog av Attman som en befrielse.

Viktigt för rekryteringen av studenter - och på sikt även av forskarstuderande - till den nya institutionen var bestämmelsen, att studier i detta ämne i form av en ”ekonomisk-historisk linje” kunde ingå i magisterexamen, dvs. det gav kompetens att bli historielärare. Studenter som läste det ”rena” ämnet Ekonomisk historia var dock länge fåtaliga. Från 1964 kom Ekonomisk historia att ingå i den nybildade Samhällsvetenskapliga fakulteten – en sentida revansch för Heckscher. För institutionen innebar det en distansering från ämnet Historia, och det blev en fördel att höra hemma bland samhällsvetenskaperna som vid denna tid gynnades av ökad resurstilldelning.

Under 1950- och 1960-talen var ”linjen” sålunda basen för institutionen, varmed följde en konkurrens om studenterna med Historiska institutionen, något som blev allt viktigare med de ökade studentkullarna på 1970- och 1980-talen. Undervisningen och inte minst den trevliga stämningen på vår institution medförde att vi hävdade oss väl gentemot historikerna.

I slutet av 1960-talet blev emellertid situationen hotande, då "linjen" skulle avvecklas och undervisningen för lärarstudenter skulle ske inom ett "blockämne" på 40 poäng, en sammanhållen historieutbildning, där poängen skulle fördelas mellan de två ämnena. "Det trettiåriga kriget" som striden benämns (Björn Hettne) flammade återigen upp för en sista gång, en kamp inte om principer utan om resurser. Inom mitt ämne fruktade vi att bli överkörda av storebror Historia med konsekvenser även för forskarutbildningen. "Motsättningarna var hårda" (Rolf Adamson).

Om denna slutkamp kan jag själv, i likhet med Fänrik Stål "ge besked, ty jag var faktiskt med". Som mycket ung, vikarierande professor i Uppsala följde jag förhandlingarna på nära håll. Sven A. Nilsson, historieprofessor i denna stad, hade tillsammans med Artur Attman, som alltid infann sig i Uppsala för överläggningarna, uppdraget att lägga förslag till UHÄ, medan jag själv fungerade som chaufför och thekokare men i övrigt passivt lyssnande. Nilsson och Attman hade varit studiekamrater i Lund, hade ömsesidig respekt och höjde aldrig tonen. Deras förslag blev slutligen nio poäng för en allmän kurs i ekonomisk historia och möjlighet att konkurrera om ytterligare åtta (specialkurs och uppsats), vilket blev en succé för oss i Göteborg, då majoriteten av studenterna valde vår variant. Under de vänstervindar som blåste under 1970-talet vann även det "rena" ämnet Ekonomisk historia ökad popularitet, särskilt hos många samhällsvetarstudenter. Dessa år framstår för mig som institutionens glanstid.

Forskningen vid Göteborgsinstitutionen

Attman var lundensare, skolad i den Weibullska källkritiska traditionen, och i sin avhandling från 1945 om den svenska Östersjöpolitiken under 1500-talet betonade han de ekonomiska faktorernas styrka och reducerade i motsvarande mån betydelsen av de politiska och ideologiska.

Förenklat kan sägas att Attmans egen forskning under hans tid i Göteborg inriktades mot tre områden, dels den svenska järnhanterings historia, dels olika aspekter av hans nya hemstad Göteborgs ekonomiska utveckling, dels slutligen – som emeritus – ett återknyttande av doktorsavhandlingens tidsepok och ämnesval genom ett antal undersökningar om kampen om marknader, om internationell handel och betalningsströmmar, vilka gav honom internationell uppmärksamhet och berömmelse.

I Göteborg var ämnet sålunda relativt nytt, knappt 15 år, när jag efter kandidatstudier i Historia för Erik Lönnroth började min forskarutbildning där – jag borde alltså ha betraktats som en avfälling i Lönnroths ögon, men han fortsatte livet ut att se mig som "sin elev". Det högre seminariet var fortfarande ganska litet och dess medlemmar var betydligt äldre än jag, när jag och några jämnåriga kamrater (Ingemar Nygren, Sture Martinus) gjorde vår entré. Av en handfull licentiatavhandlingar som presenterats vid denna tid – 1960-talets första år – hade de flesta en anknytning till Attmans Göteborgsforskning. Vid mitt inträde i denna krets dominerades det vetenskapliga samtalet av Rolf Adamson (senare professor i Stockholm) och Lars Herlitz (senare professor i Ålborg och Göteborg).

Attman lämnade inte direkta förslag till avhandlingsämne, snarare formulerades det successivt under ett antal samtal med honom – han hade alltid tid för sådana samtal. Liksom kursläsningen var avhandlingsskrivandet en ensam aktivitet, men när man fått tillräckligt gott självförtroende kunde kapitel ventileras vid de högre seminarierna. För min egen del hade Olle Gasslanders stora undersökning av Stockholms Enskilda Banks industriella engagemang

under åren kring sekelskiftet 1900 nyligen publicerats. Bland annat hade han utrett exploateringen av de lappländska järnmalmgruvorna. Attman och jag fann en gemensam lockelse att utifrån gruvföretagens egna material, som Gasslander inte utnyttjat, försöka beskriva och analysera genombrottsperioden av den för Sverige så betydelsefulla järnmalmsexporten. Intressant nog hade den tidigare nämnda forskningsrådsutredningen 1944 bland sina exempel på angelägna forskningsområden föreslagit ”de norrbottniska malmföretagens ekonomiska historia”, ett förslag jag varseblivit långt senare men som kanske Attman var medveten om.

Min avhandling, Svensk järnmalmsexport 1883-1913 (1967), blev institutionens tredje, föregången endast av Sture Mårtenssons branschstudie om Bryggerinärningen i Göteborg fram till 1800-talets början (1961) och Adamsons undersökning av den svenska järnhanteringen under 1800-talet (1966). Min avhandling publicerade som nummer 12 i institutionens skriftserie (för närvarande (november 2015) är antalet 116). Med det ökade studentantalet fick institutionen sitt första ordinarie universitetslektorat, som jag tillträdde 1970.

Under Attmans tid som professor ventilerades 14 doktorsavhandlingar med ganska stor spridning när det gäller valet av ämnen, t.ex. kredit- och bankhistoria, jordbruksutveckling, konsumentkooperation, handel och hantverk i det äldre Göteborg. Ett sammanhållet projekt i förening med institutionerna i Uppsala och Lund genomfördes dock under 1960-talets senare hälft, nämligen det så kallade Västståndsprojektet, som behandlade spridningen av det svenska välståndet alltsedan mellankrigstiden. Ulf Olsson skrev om lönepolitik och lönestruktur bland Göteborgs verkstadsarbetare 1920-1949, Jan Kuuse undersökte vissa yrkesgruppers inkomst och förmögenhetsutveckling 1924-1959 och Kent Olsson intresserade sig för hushållsinkomst, inkomstfördelning och försörjningsbörda hos vissa yrkesgrupper i Göteborg 1919-1960. Alla tre fortsatte sedan som forskare och lärare vid institutionen.

Ett annat projekt som startades på 1970-talet växte fram som en ekonomisk-historisk pendang till det stora SUAV-projektet (Sverige under andra världskriget) i Historia vid Stockholms universitet. Med den stora uppmärksamhet och det stora intresset som SUAV-projektet fick, reagerade vi i Göteborg och fann det angeläget att analysera en, enligt vår uppfattning, långt viktigare fråga, nämligen svensk ekonomi och de svensk-tyska ekonomiska relationerna under dessa år och det ömsesidiga försörjningsberoende som rådde mellan de båda länderna under kriget. I projektet deltog jag själv med intresset riktat mot den tyska järnmalmförsörjningen, Sven-Olof Olsson studerade hur Sverige kunde försörjas med kol och koks, Ingemar Nygren kreditförsörjningen och Ulf Olsson framväxten av det militär-industriella komplexet.

Vårt att poängtera är att ekonomisk-historiska problem knutna till det andra världskriget har fortsatt hållits levande vid institutionen av bland andra Birgit Karlsson. Åren kring millennieskiftet deltog en grupp forskare kring henne i projektet och publicerade arbeten om olika aspekter av kriget och Sverige, bland annat under titeln ”En (o)moralisk handel?” Vårt arbete ingick som ett delprojekt i Vetenskapsrådets Nazismprogram.

Ett särskilt projekt initierades faktiskt av några studenter (där jag stod som ansvarig) som var intresserade av den svenska pressens historia utifrån ett antal ekonomiska variabler. Drivande var Sverker Jonsson, också han fortsatt knuten till institutionen, till sist som professor, och Lars-Åke Engblom som länge levde ett dubbelliv som TV-chef och forskare för att till slut bli professor i medie- och kommunikationsvetenskap i Jönköping. Jonsson och Engblom fortsätter ännu idag sin forskning kring svenska och göteborgska medier.

Ekonomisk historia och Vänstervägen

En särställning på institutionen intog under många år Lars Herlitz, som 45 år gammal disputerade på avhandlingen ”Jordegendom och ränta” (1974). Att Herlitz tog så lång tid på sig berodde dels på hans politiska engagemang, dels på att avhandlingen så föredömligt förmådde förena marxistisk teori med en gedigen empirisk undersökning. Herlitz menade för övrigt att den marxistiska teorin är skraddarsydd för ekonomisk historia, då marxismen så starkt betonar den materiella produktionen. Samma år, 1974, publicerade han även ett doktrinhistoriskt arbete om fysiokratismen.

Trots att Lars Herlitz efter en kortare sejour som professor i Ålborg redan 1977 återvände till Göteborg för att efterträda Artur Attman fick han egentligen inga efterföljare som med samma ambitioner lika framgångsrikt genomförde sina arbeten. I stället fortsatte traditionen med mångskiftande ämnesval för avhandlingarna. Vid denna tid stegrades också intresset för institutionalismen, lanserad av den tidigare nämnde Douglass North. Denna förklaringsmodell innebar ett ökat intresse för betydelsen av icke-ekonomiska förhållanden såsom institutioner, lagar, regelverk men också ”mjukare” företeelser, t.ex. seder, traditioner, mentalitet.

Över huvud taget ökade teorimedvetenheten hos doktoranderna, men dessa försök blev inte alltid lyckade när det gällde ambitionen att förena teori och empiri, att förena den generella abstraktionen med den individuella konkretionen, som framstod som själva resultatet av avhandlingsarbetet. För läsaren kunde teorianknytningen mången gång kännas påklistrad och för doktoranden kunde den upplevas som ett tvång och en hämsko.

Utan att gå helt i Herlitz’ spår aktiverades forskningen om svenskt och särskilt västsvenskt jordbruk, bland annat genom Carl-Johan Gadds uppmärksammade avhandling om den tekniska och sociala omvandlingen i Skaraborgs län 1750-1860, ”Järn och potatis”. Även Gadd har sedan dess varit knuten till institutionen, slutligen som professor.

Även om undersökningar som kan klassificeras som socialhistoria tidigare förekommit, ökade intresset under den allmänna glidningen åt vänster. Flera avhandlingar ventilerades inspirerade av den marxistiske sociologen Harry Braverman om arbetarförhållanden, t.ex. om sågverksarbetares och om glasarbetares villkor, om arbetslöshet och om fabriksarbete. Här märks Bengt Berglunds avhandling ”Industriarbetarklassens formering”, om arbete och teknisk förändring inom fabriksarbetet under 1800-talet. Berglund blev senare professor i Teknik- och vetenskapshistoria vid Chalmers Tekniska Högskola.

En annan inriktning blev intresset för utomeuropeisk historia, som resulterade i två avhandlingar, en om direktinvesteringar i Liberia och Ghana, en om tillverkningsindustrin i Uruguay, den senare skriven av Louis Bertola, som fortfarande kommer till oss någon gång om året som gästprofessor.

Under mina docentår deltog jag i flera projekt i samarbete med kollegor och f.d. elever. Det gäller både forskning kring företagshistoria, t.ex. SKF (tillsammans med Birgit Karlsson), om Göteborgs ekonomiska utveckling, som resulterade i ett trebandsverk tillsammans med Bertil Andersson och Kent Olsson och om svensk stålindustri, det senare inspirerat av stålkrisen på 1970-talet i samarbete med Bengt Berglund och Sverker Jonsson. Under dessa år var jag också handledare för tio examinerade doktorander, varav flera av de redan nämnda blivit professorer. Under 1990-talet reducerades dock min institutionsaktivitet till följd av

engagemang i fakultet, ledamotskap i universitetsstyrelse och slutligen av uppgiften som universitets prorektor.

Ämne och institution under senare år

Efter drygt 20 år på Stora Nygatan måste institutionen flytta till Pustervik, till en nybyggd fastighet på Brogatan 4 (efter 1,5 års ”förvisning” till Majorna, Karl Johansgatan 27). Från Brogatan gick färden vidare 1991 till det nyuppförda Samhällsvetenskapligt centrum i Haga. Under 1980-talet inleddes en process om ett återskapande av Handelshögskolan med en egen identitet. Ett delresultat uppnåddes 1984 då Samhällsvetenskapliga fakulteten delades upp i två sektioner. Ekonomisk historia tillhörde de allra första åren den Samhälls- Beteendevetenskapliga sektionen men övergick 1990 efter påtryckningar, men frivilligt, till den ekonomiska sektionsnämnden, med benämningen Handelshögskolan. Valet från vår sida var viktigt men inte självklart. Ett sviktande studentunderlag och ekonomiska problem för institutionen i förening med möjligheter att finna en tryggare bas inom Handelshögskolan gav emellertid goda argument för en överflyttning, det föreföll taktiskt-ekonomiskt välbetänkt.

Denna process har beskrivits i en historik över Handelshögskolan (L. Rosengren 2011) på följande sätt: ”Docenten Martin Fritz satt med i universitetsstyrelsen och hade god inblick i systemet. Han lyckade övertala övriga i institutionsledningen, bland dem professor Lars Herlitz, att institutionen hade allt att vinna på att gå med i handelshögskolan. Lars Herlitz hade varit vänsterpolitiskt aktiv och antogs ha en negativ uppfattning till handelshögskolan, som av många på vänsterkanten sågs som ett slags näringslivsbastion inom universitetsvärlden.” Däravande rektorn för Handelshögskolan har berättat (för Rosengren) om ”det möte som innebar institutionens ja till handelshögskolan. Det var Martin Fritz och Lars Herlitz som kom upp till honom för att diskutera saken. Herlitz gillade inte tanken, men han såg det som en pragmatisk lösning i en svår tid.”

År 1994 blev den tidigare nämnde Ulf Olsson professor vid institutionen. Han hade då redan varit professor i Umeå och Handelshögskolan i Stockholm. Före Göteborgstiden hade han framför allt skrivit om banker och bankväsende och inte minst intresseväckande biografier över Marcus Wallenberg den yngre. Under Göteborgstiden publicerade han en stor, uppmärksammas biografi över Knut. A. Wallenberg.

Även under Olssons tid var disputationer frekvensen fortsatt hög och spridningen i ämnesval stor. Några agrarhistoriska studier, påbörjade redan under Herlitz’ tid, publicerades, och två avhandlingar emanerade från ett av Olsson initierat sjöfartsprojekt, ett område där även Kent Olsson gjort viktiga insatser. Under 2000-talets första årtionde publicerade också Christina Dahlhede ett antal skrifter om handel och handelsfamiljer under svensk stormaktstid.

År 2006 kom Christer Lundh till Göteborg som professor, utbildad i Lund. I Göteborg fortsatte han sin forskning rörande demografi och historisk arbetsmarknadsforskning. Kring dessa forskningsområden har han också byggt upp forskningsmiljöer, där en rad nya doktorer examinerats. Med Lundh som handledare fick avhandlingarna ofta formen av sammanläggningsavhandlingar, där kapitlen i bästa fall först presenterades som artiklar i internationella tidskrifter. Måhända förkortar detta system tiden som doktorand, men det är inte alltid de olika artiklarna förefaller hänga tillräckligt väl ihop.

År 2011 förstärktes institutionen forskningspotential tack vare en donation från Torsten och Ragnar Söderbergs stiftelser med en professur i Business History med Susanna Fellman,

tidigare Helsingfors universitet, som innehavare. Hennes forskning har främst rört problem kring företagsledning och hon arbetar nu för närvarande med frågor kring karteller och konkurrenspolitik.

Efter de många åren på Samhällsvetenskapligt Centrum flyttade 2015 Ekonomisk-historiska institutionen till Handelshögskoleområdet med adress Viktoriagatan 13, då ingående som en avdelning i en större, sammanslagen institution, Ekonomi och Samhälle, varmed dess Handelshögskoleidentitet ytterligare bekräftades. Men, så här 20 år senare, kanske man kan känna tveksamhet om beslutet att inordnas under Handelshögskolan var så klokt. I likhet med det sena 1980-talet brottas vår avdelning för närvarande med stora ekonomiska problem. Visserligen talar alla om Ekonomisk historia som ett relevant och nyttigt ämne, inte minst för studenterna på ekonomutbildningen. Men vackra ord förslår inte långt i en krass verklighet, där ämnet tvingas möta allt färre studenter och drabbas av minskade resurser. Den valmöjlighet som förelåg under 1980-talets sista år existerar heller inte idag.

Forskningsmässigt har dock ämnet kvar sin lockelse, traditionen från de två helt olika vetenskaperna Historia och Nationalekonomi har inte upphört att fascinera, trots Eli F. Heckschers gamla pessimistiska konstaterande om ämnets nära nog olösliga problem: ”Det förefaller som om det mänskliga intellektet ej passade särskilt bra för denna kombination”. Inom ämnet tar vi det som en utmaning!

REFERENSER

1945 års universitetsberedning (SOU 1946:9), Stockholm 1946.

Adamson, Rolf, Ekonomisk historia före, mellan och efter två universitetsreformer (Ekonomisk-historiska studier tillägnade Artur Attman) Göteborg 1977.

Herlitz, Lars, Ekonomisk Historia i Haga. En presentation av ämne och institutionsbyggnad, Göteborg 1991.

Hettne, Björn. Ekonomisk historia i Sverige. En översikt av vetenskaplig produktion och forskningsinriktning, Lund 1980.

Hildebrand, Karl-Gustaf, Ekonomisk historia (Samhällsvetenskap på 70-talet), Stockholm 1974.

Om inrättandet av ett samhällsvetenskapligt forskningsråd (SOU 1944:19), Stockholm 1944.

Rosengren, Lage, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. En historik, Göteborg 2011.

Företagsekonomi

Sten Jönsson

Företagsekonomi som praktik har uråldriga traditioner. De tidigaste arkeologiska fynden i olika kulturer har ofta varit bokföringsmaterial av något slag, från Egypten, Mesopotamien, Hamurabis lag. När ledningen för Stora Kopparberg genomförde sin ”road show” inför noteringen av aktierna på New York-börsen inledde de sina presentationer med att tala om att företaget hade firat sitt 200-årsjubileum när Amerika upptäcktes av Columbus.

Mera systematiska framställningar av företagsekonomins principer var sällsynta. Bland de tidigaste brukar man nämna munken Paciolos presentation 1494 av principerna för dubbel italiensk bokföring (en genialisk konstruktion som visat sig passa utmärkt i digitala sammanhang och fortfarande tillämpas). Företagsekonomi förblev en praktik som man lärde genom att mästare visade lärlingar hur man gör. När Medici byggde upp sitt nätverk av filialer för handel på 1500-talet med avancerade management-avtal med dem som blev föreståndare på respektive plats, var det transporten av betalningar via växlar som var affärsidén (att transportera en signerad betalningsförbindelse långa sträckor är mindre riskabelt än att transportera guld). Affärsidéer håller man hemliga, vilket inte minst försvårar dagens forskning om vad man har för sig i banken. Bankverksamhet var för övrigt då en grov synd, även om påven då och då behövde hjälp med att disponera det stora kassaflöde som kom in till Rom (låna ut mot ränta kunde han ju inte göra, men gruvdrift för alun tillsammans med Medici är ju aldrig fel). Det var först efter Andra Världskriget som någon egentlig forskning om organisationsprinciper och strategiska nätverk, företagsförvärv etc. kom igång.

Studier av praxis

Företagsekonomins entré vid universiteten blev sen och komplicerad. Såväl Uppsala som Lund avvisade ämnet som oakademiskt (att jämföra med gymnastik och ridning kan man läsa i ett protokoll). Alternativet blev Handelshögskolorna som redan var etablerade i Tyskland sedan slutet av 1800-talet. Det var från Tyskland de första professorerna kom till de två nyetablerade Handelshögskolorna i Sverige (Stockholm 1909 och Göteborg 1923). I övriga Norden skedde etableringen ungefär samtidigt med någon fördröjning i Norge (Bergen 1936). Rötterna är säkert förankrade i praktikens problemställningar och i undervisning, vilket har hämmat utvecklingen i vissa avseenden, men samtidigt skapat en stor efterfråga på grundutbildningsnivå och gjort företagsekonomi till den största ämnesinstitutionen på de flesta högskolor. Nu vet man ju inte längre vad som är ett ämne när universiteten frälsta av den nya läran (NPM – ”New Public Management”), organiserar sig för bättre styrning och effektivitet i enlighet med de senaste prestationsmått. Jag vill redan här säga att man svårligen kan finna någon företagsekonom i detta land som är anhängare till detta mode som vi alla lider under. Har det någon vetenskaplig grund detta NPM? Personligen skulle jag säga nej. Så skyll inte på oss! Men, å andra sidan, vem kan ha något emot effektivitet, säkerhet, jämlikhet och andra värdeord som ju gärna används som kamouflage för maktutövning idag. Man häpnar när utredare med uppgift att undersöka varför underhållet av våra järnvägar är så undermåligt kommer fram till att Trafikverket inte är tillräckligt skickligt på att formulera upphandlingsdokumenten enligt Lagen om Offentlig Upphandling. Underhållet är ju ”outsourcat” (nysvenska)! Man tycks tro att får man bara ner en heltäckande kontraktstext på

papper så ordnar sig detta med framkomligheten på järnvägarna. Fler och bättre jurister i effektivitetens namn! (Inget ont om jurister!)

Alltnog, företagsekonomiämnet uppstod alltså ur en praktik som blev föremål för undervisning vid handelshögskolorna kring sekelskiftet 1900. De olika praktikerna som kom till användning i näringslivet blev föremål för kurser; bokföring, prissättning, administration. Integrationen mellan kurserna kom till stånd i en samverkan mellan näringsliv, myndigheter och akademien, som man kan se tillbaka på med viss nostalgi. Låt mig ta ett exempel: År 1929 inkom det från Skolöverstyrelsen en förfrågan till SIS (numera Swedish Standards Institute - inget namn på svenska på dess hemsida) om en enhetlig kostnadsterminologi att användas i yrkesskolor. SIS delegerade frågan till Teknologföreningen (civilingenjörernas yrkesförening) eftersom detta var en hett diskuterad fråga inom industrin som hade samband med rationalisering, tidsstudier, ja med "Scientific Management" (Taylors lära). När man rationaliserar flödet genom produktionen i olika slags fabriker, måste man naturligtvis hålla reda på kostnaden i varje moment för att välja rätt lösning. Man behöver en detaljerad kostnadsredovisning. SKF hade i samband med övertagandet av en före detta tyskägdd fabrik i USA kommit i närtkontakt med standardkostnadsredovisning (ett bihang till Taylorismen) och var varma anhängare till denna form av mätning för att främja effektivitet. ASEA, som hade stora kunder i SJ och Vattenfall, och därmed ålagda en kostnadsbaserad prissättning, gillade inte standardkostnader. I och med att priset på koppar - en viktig råvara för kablar, elmotorer och turbiner - fluktuerade, måste ju råvarupriset avspeglas i priset till kunden. Om lagret av koppar stigit i värde sedan inköpet skulle det naturligtvis kosta mer för kunden. Men, sade SKF, detta har ju inget med effektiviteten i produktionen att göra! De som är ansvariga för produktionen skall vara lika effektiva oberoende om kopparpriset går upp eller ner. Prissättning på den färdiga produkten får man syssla med utanför kostnadsredovisningen i en särskild prisberäkning. Kommittén inom Teknologföreningen, som fått ansvaret för att utarbeta ett förslag till kostnadsterminologi, gick i baklås. Man kunde inte komma överens mellan en SKF/Volvo-falang och en ASEA/Ericsson-falang. Då inträdde professorn i Göteborg, Albert ter Vehn, på scenen med en kartläggning av de olika systemen för kostnadsredovisning vid dessa fyra företag och påvisade att man rent terminologiskt kunde täcka in alla varianterna i en enhetlig terminologi.

Den andre professorn i riket, Oscar Sillén, blev upptagen med annat under tiden - Kreugerkraschen 1932. Han var ordförande i Föreningen Auktoriserade Revisorer (FAR) sedan dess start 1923 och en av dess medlemmar hade uppenbarligen inte gjort sin plikt som revisor i Kreuger & Toll. Denne, en av de 51 medlemmarna för tillfället (idag har det utvidgade FAR 3-4000 medlemmar), blev utesluten, men därutöver måste Sillén prioritera engagemanget i arbetet med en ny aktiebolagslag (1934) som skulle gardera oss mot framtida upprepningar. Kreuger hade manipulerat redovisningen i sin koncern - kravet på enhetlighet stärktes nu. De två professorerna överlade löpande per telefon - skall vi kalla den posten "bokföringsmässiga merkostnader"? Arbetet i Teknologföreningen och SIS efter ter Vehns klagörande ledde fram till en svensk standard kallad "Enhetliga Principer för kostnadsberäkning" (EP 1936). Detta ledde i sin tur vidare till en standardisering av kostnadskontoplaner för olika branscher i Industriförbundets och dess medlemsförbunds regi. Viktigast var Mekanförbundets Normalkontolan (1943) - en prototyp för hur kostnadsredovisningen bör läggas upp i mekanisk verkstadsindustri, med utförliga kommentarer och förklaringar av professor ter Vehn, som blev allmänt antagen i de flesta verkstadsföretag. Under inflytande av krigets krav på sparsamhet och folkhushållning inriktades de branschvisa lösningarna mot självkostnadsberäkning. Man skulle inte sko sig på krigets bristsituationer genom oskäliga priser.

Vi hade nu en ordning där industrin hade enhetliga system och en terminologi som också handelshögskolorna använde. Studenterna var väl bekanta med praktiken och kunde gå direkt i produktivt arbete efter examen. En idealisk lösning kan man tycka – om man är arbetsgivare.

Företagsekonomi vidgas

Om tiden fram till 1960-talets början varit det systematiska registrerandet av kostnader så att de kunde sammanställas i rapporter för olika ändamål (kostnads kontroll, prissättning, beskattning) med professor ter Vehn i en ledande roll i Sverige, blev 60-talet en fråga om tillväxt på bredden mot marknadsföring, organisation, kostnads- och intäktsanalys. Ämnet anpassade sig genom delning och att professorer i delämnena inrättades, vad gäller Sverige, vid handelshögskolorna. Universiteten i Lund och Uppsala hade kommit fram till att företagsekonomi nog kunde anses akademiskt rumsrent i alla fall och inrättade professorer för hela ämnet.

För Göteborgs del kom universitetet så småningom igång med en institution i tillfälliga lokaler ovanpå Betlehems kyrkan vid Vasagatan (men ingen professur – den sysslan åtog sig professur ter Vehn som extrajobb). Scenen på Handelshögskolan dominerades nu av den nya professorn Ulf av Trolle (Företagsekonomi II efter den första delningen). Denne dynamiske och karismatiska ledare blev snart ”företagsdoktorn” med svenska folket genom sina insatser för att vända utvecklingen i ett stort antal företag genom att driva igenom (oftast med entusiastiskt stöd av personalen) sitt klassiska recept: först kostnadsnedskärning, sedan omstrukturering, därefter expansion. Instrumentet för detta var IDAF (Institutet för Distributiv och Administrativ Forskning) ett institut som inrättades vid Handelshögskolan och säkrade sina första år genom ett samarbetsavtal med Göteborgs Stad. Här samlades unga ambitiösa män (och någon enstaka kvinna) i många utredningsuppdrag för kommunen (Borde Slakthuset läggas ned? Hur var det med Särö-banans framtid?). Effekterna av detta samarbete stötte jag själv på när vi började ta upp forskning kring kommunal ekonomi igen vid 1970-talets mitt – många chefstjänstemän i kommunen hade ett förflutet i IDAF. Det var lätt att få förståelse för nyttan av forskning. Så småningom skedde en överströmning av våra forskare till Förvaltningshögskolan som så småningom reformerades i AES-utredningens anda (förstärkt forskningsanknytning). Samarbete med Statsvetenskap ledde till att Göteborgs universitet fick statliga medel för CEFOS (Centrum för Forskning om Offentlig Sektor).

Krav på vetenskaplighet

Incitamentet för förnyelse inom företagsekonomi kom från internationellt håll. Carnegie och Ford Foundation i USA kom med var sin rapport 1958. Slutsatserna var starkt kritiska. Handelshögskolorna i USA var alltför praxis-orienterade. Vetenskapliga metoder borde införas på bred front och studenterna tränas i problemlösning.

Vetenskapligheten krävde specialisering, och förarbetet för vårt ämnes del var alltså den uppdelning som påbörjades med Företagsekonomi I och II för Göteborgs del. De huvudsakliga vetenskapsområdena blev efterhand Redovisning (som fick ett nytt uppsving i och med att systemen skulle överföras till datorer och dessutom påverkas av ändrad lagstiftning och övrig reglering), Organisation (som fick vetenskaplig inspiration framförallt från sociologi och socialpsykologi), Marknadsföring (som vetter mot statistik och mot psykologi) samt Kostnads- och Intäktsanalys (K/I) (som får anses ha nationalekonomi som närmaste ämne). Vetenskaplig specialisering innebar ”import” från de närliggande ämnena och ett nyväckt intresse för internationellt samarbete.

Organisationsforskningen, som i Sverige tidigare tenderat att vara fokuserat på personaladministrativa frågor, fick under 1960-talet draghjälp av två internationella forskningsinstitut, Wissenschaftszentrum i Berlin och EIASM (European Institute for Advanced Studies in Management) i Bryssel. Dit reste man med sina första manuskript och fick synpunkter från kollegor och ett antal amerikanska stjärnor. De svenska yngre forskarna som kom ut på det sättet hade intressanta historier att berätta. Vi hade ju mycket bra access till de stora företagen som en följd av det förtroende våra handledare upparbetat under årtionden. Vi kunde illustrera problemställningar som våra mindre lyckligt lottade amerikanska vänner bara kunde behandla teoretiskt. Strategi- och contingency-teorier fick därigenom kött på benen. Den nya generationen nordiska forskare kom ut i de viktiga journalerna. Europeiska forskare kom i kontakt med varandra via Bryssel och Berlin där två av våra professorer (Bergendal och Goldberg) hade viktiga uppdrag (med vikarier på hemmaplan). Samtidigt sköljde en tsunami av studenter in i Handelshögskolan som nu sammanslagits (1971) med universitetet och krävde omorganisationsarbete. Min egen akademiska karriär började i detta kaos av otillräckliga resurser och optimism.

När den värsta rusningen av studenter var över en bit in på 1970-talet – mitt personliga rekord var att föreläsa för 750 studenter fördelade på två lokaler med TV-överföring till ganska små TV-skärmar i den andra lokalen – kunde vi i Sverige börja bygga forskningsorganisationen och forskarutbildningen för ämnet. Det hade varit 7 lektorer när jag var student i början av 60-talet, nu närmade vi oss 100 lärare i Göteborg. Resultatet av denna snabba anpassning är en bestående underfinansiering av grundutbildningen i ämnet – långt lägre än den i våra konkurrentländer. En fråga som jag ägnar en hel del tid åt som emeritus. Våra riksdagsmän är svårarbetade, de har en stor respekt för högskolornas integritet – man skickar en ”klumpsumma” för lokal fördelning – men mycket lite av omprövning av behov och resurser sker lokalt. Studentpengen är ”huggen i sten”.

Forskarutbildningen hade varit en personlig sak mellan professorn och doktoranden (som oftast hade en lärartjänst), men i och med reformen 1971 (dr-examen) ökade volymerna och inte behövde man bry sig om att finansiera doktoranderna heller. Jag hade under några år ansvaret för den första metodkursen i doktorandprogrammet och man kunde då möta 50 doktorander eller mer vid kursstarterna (nu är det sällan mer än 10). Det är nog det jag sörjer mest när jag ser tillbaka – denna kraftiga nedgång i antalet forskarstuderande med åtföljande brist på lärare, särskilt i redovisning.

Den nya forskningsorganisationen fick bygga på de nya doktoranderna eftersom de mer erfarna lärarna var överbelagda med orimliga undervisningsvolymerna. Jag själv tillträdde min professur i Företagsekonomi, särskilt Redovisning (så beskrev man typiskt ämnesdelarna) 1976 och upplevde tunga men spännande år under 70- och 80-talen. Vår forskning orienterade sig främst mot en framväxande samverkan i Europa. Journalen ”Accounting, Organizations and Society” (notera sammansättningen av ord!) utgiven i Oxford blev husorganet. Vårt speciella bidrag kunde skapas i skärningspunkten mellan vår strävan att hålla ihop de olika ämnesdelarna (t ex att ständigt hålla organisatoriska aspekter på redovisningsarbetet i minnet) och det förtroende ute i näringslivet som våra föregångare byggt upp och som gav oss tillgång till de hemligaste rummen i våra företag. Det som drev den dynamiska utvecklingen i svensk organisationsforskning på 70-talet och framöver var den allmänna betoningen av företagsdemokratiska lösningar. IT-utvecklingen bidrog förstås så småningom; man kunde med hjälp av ständigt förbättrade ”rapportgeneratorer” konstruera rapporter för varje ändamål och i många dimensioner, förutsatt att man samlade in och lagrade rätt data. Vilka data behövde man då samla in? Ja, det berodde på vilken intressents perspektiv man skulle

anlägga. Professorn och konsulten Eric Rehnman hade redan 1964 skrivit en programskrift inför SAFs förestående förhandlingar om ett nytt företagsnämndsavtal. Den skriften beskrev den s.k. intressentmodellen. Företaget ”konstitueras av” ett antal intressenter som har legitim rätt att få sina intressen beaktade och delta i beslut. Amerikanen Freeman som i allmänhet betraktas som intressentmodellens fader (”stakeholder model”) skrev 20 år senare och uppfattade intressenterna som lokaliserade ”utanför” företaget. Man borde anstränga sig att tillgodose deras krav, men det är företagets ledning som fattar besluten. Den tidigare svenska varianten såg alltså intressenterna mera som en intern fråga att lösas i dialog.

Nu blev det ingen radikal lösning på Eric Rehnmans frågeställningar i förhandlingarna om ett nytt företagsnämndsavtal, men det var starka rörelser på gång i folkdjupen. Vi hade en LKAB-strejk, Thorsruds experiment i Norge med självstyrande grupper (man talade inte så mycket om att de inte var särskilt framgångsrika), och det fanns ett starkt tryck att komma bort från styck-ackord som löneform. Man hörde om tidsstudierna som kastades ut. Arbetsorganisation blev forskningsintresset för dagen. Sociologerna sökte sig mot Arbetslivscentrum, ett institut inrättat av parterna och staten. Där fanns också en del företagsekonomer. Mina egna, begränsade, erfarenheter av denna dynamiska och spännande utveckling hämtas från en motsvarande mobilisering som skedde via SAFs Tekniska avdelning där man samlat en mindre grupp ingenjörer med färsk erfarenheter av samspelet mellan arbetsorganisation och löneformer i Fagersta. Ett resonemang som man hörde där var att ’ här har vi arbetare i industrin som får lov att sätta barn till världen, köpa hus, ta lån i banken, men vi betror dem inte med att sköta sitt eget jobb på egen hand’. Man övertalade ett antal företag att inrätta s.k. produktverkstäder där större enheter fick långt gående självadministration. Resultaten var uppmuntrande. Volvos Kalmar-verkstad blev ett slag klimax på denna utveckling. Tyvärr kunde inte det experimentet genomföras fullt ut eftersom så stor del av komponenterna tillverkades på andra platser (t.ex. karosser från Olofström) och måste fraktas in till Kalmar-verken. Enheten blev för liten för att klara sig när stordriften, pådriven av teknisk utveckling och globalisering, tog över igen. Mindre enheter är inbakade i större strukturer. Ingen verkstad är en ö.

Min egen insats i detta skeende är förstas begränsad, men den kan illustrera vad det handlade om och hur multi-disciplinär man behövde vara när man arbetade på fältet. Vi fick möjlighet att stimulera och assistera Volvos Floby-fabrik i dess förbättringsarbete under ett antal år. Fabriken bestod av sammankopplade maskingrupper med tillhörande arbetslag. En förman kunde vara ansvarig för flera maskingrupper. Experimentet bestod i att förse grupperna med lokal datorkraft, utökade befogenheter, och att lyssna på deras historier om sitt förbättringsarbete. Ett par minnesbilder: Ett av våra arbetslag åkte till ett möte i Göteborg för att redovisa sina första resultat. Gruppen svarvade bakaxlar till lastbilar, med väldigt precisa kvalitetskrav. Gruppen hade tagit fram en procedur för hur och när man skulle byta skär i svarvarna. Besparingen kunde efter en tid fastställas relativt säkert till 12 öre per axel. En rationaliseringsingenjör från huvudkontoret visade upp en skeptisk min och frågade hur många axlar det var fråga om per år – 20000 – och räknade snabbt ut att detta var småpotatis – vi sparar miljoner med våra metoder! Ett par år senare blev vi inbjudna till Harvard University till ett symposium om framgångsrik om-design av produktionssystem. Efter två dagars presentationer gjorde en av Harvard kända professorer en sammanfattning av vad som förevarit. Han startade med att konstatera att det enda projektet som innehöll människor var vår Floby-fabrik. Vi kände oss lite speciella och Floby-fabriken hade verkligen åstadkommit storverk. En rationalisering på 13 % i en automatiserad produktion det sista året vi var där, och andan har levt kvar (även om Fords tjänstemän senare tyckte att man var lite olydig). I dagarna nåddes vi av meddelandet att Floby-fabriken sålts. Hoppas andan överlever.

Under tiden kom det slagkraftiga rapporter från Amerika med förklaringar till varför japansk industri var så konkurrenskraftig. Slagord som ”Kanban”, ständiga förbättringar, ”zero-defects”, ”just-in-time”, kom i svang, inte minst bland konsulter, men också i journalerna. Tänk om vi bara varit lite bättre med slagorden! Vi fick tillbaka våra egna resultat förpackade i slagkraftig retorik från andra sidan Atlanten. Varken japanska kollegor, tyska eller vi själva har haft förmågan att marknadsföra våra framsteg, vilka varit alltför jordnära och kontextbundna för att passa för internationell publicering.

De svenska bidrag som kom igenom handlade om relationer med kunder, samverkan mellan företag i nätverk, arbetsorganisatoriska processer, projekt som organisationsform, offentliga sektorns problem. Områden där vi fortfarande hade en fördel i våra nära fältkontakter.

Vetenskaplighet och neo-liberalism

Det som saknades i vårt ämne var en enhetlig teori som kunde binda samman resultaten i enkla matematiska modeller. Den hade kommit till vårt ämnesområde strax före Andra Världskriget i form av marginalkostnadsresonemang (Friedrich von Hayek var ett namn man lade märke till då), men kom med ny kraft under 90-talet i form av neo-liberal ekonomisk mikroteori med tillämpning framförallt i finansteori. Personligen anser jag detta vara det svagaste teoriområdet inom samhällsvetenskaperna och samtidigt det klart dominanta. Den utgör en fara för den fortsatta utvecklingen inom vårt ämne och det kan vara ett skäl att något lägga ut texten om detta. Faran kan illustreras med modern finansteori, som i och för sig kanske inte utgör en fara. Men när den, med sina orealistiska antaganden, ligger till grund för konstruktion av finansiella instrument som säljs till en investerande allmänhet, som vill säkra sina pensioner, får vi finanskriser av det slag som vi upplevde 2008.

Detta var vad som hände: Redan före första världskriget, under Kaiser Franz Josefs tid hade Wien blivit ett centrum för diskussion av vad som krävdes för en modernisering av vetenskapen och samhället i stort. Den logiska empirismen föddes här. I turbulensen efter Första Världskriget skulle ur ruinerna en ny (tysk) stat skapas i Österrike. Starka, agitatoriska motsättningar kring statens roll ingick.

Ekonomerna i eller omkring Wien-kretsen var starkt anti-socialistiska och betonade individens fria val och pekade på faran av stark statsmakt (se vad Franz Joseph ställt till med!). Många av dem tog sig ut före andra världskriget och centralfiguren, Friedrich von Hayek, hamnade först i London och senare i Chicago. Han tog initiativet till bildandet av MPS (Mont Pelerin Society – medlemskap endast på inbjudan och rekommendation) i slutet på 40-talet, som varje år träffas för diskussion av samhällsorganisation och ekonomisk politik. Gruppen är neo-liberal i den meningen att man inte längre eftersträvar en svag stat utan en som aktivt intervenerar mot alla som försöker kringgå marknadens disciplinering. Denna argumentering fördes framför andra av Milton Friedman och den sk Chicago-skolan inom nationalekonomi. Intressant att notera är att många av de österrikiska ekonomerna som kom till USA (Hayek, Schumpeter, Drucker) hade doktorerat i juridik. Friedman var också en utmärkt agitator. Han blev banerföraren för avreglering av finansmarknaderna och införande av ”marknadslösningar” i det som tidigare varit offentlig sektor (inte minst i Sverige). Friskolor var ett favoritämne. Några blir rika på kuppen, men det ”sipprar” också ned en del till de resurssvaga, hävdade man. Piketty har nyligen visat att, om något ”sipprar”, så sker det upp till de redan rika – ”klyftorna” ökar i samhället.

Med avregleringen inom finanssektorn kom marknads värdering av tillgångar och risker i förgrunden. Tillgångar samlas i "portföljer" vars risker anges i en sannolikhetsfördelning. Risker uppträder ju som bekant helt slumpmässigt, modellerna bygger ju på det. Finansiella produkter produceras utifrån modellernas antaganden. Vi övertalar av våra "personliga" bankrådgivare att investera i "aktivt förvaltade" fonder (trots att rapporter gång på gång visar att dessa aktiva förvaltare nästan aldrig lyckas hålla jämna steg med börsen). Dessa förvaltare utgör idag "marknaden" som enligt neo-liberal teori alltid finner det rätta priset på en tillgång. Därför skall företagets tillgångar numera värderas till marknadsvärden. För tillgångar med ingen eller liten marknad (det finns då inte något marknadspris att "läsa av") får man använda en modell (baserad på antagandena om effektiva marknader!) eller fråga en expert.

Experten konstaterar att skogen har ökat i värde och därmed har skogsbolaget gjort en rejäl vinst. Den där värdeökningen på skogen (som ju är fiktiv så länge skogsbolaget fortsätter att äga sin skog), förstärker ju alla, är en följd av räntesänkningen. Med låg ränta får även långt i framtiden liggande inkomster ökad betydelse. Alltså har skogsbolaget gjort en vinst. Den låga räntan är en följd av Riksbankens penningpolitik, som utgår från Friedmans teori om att man kan stimulera konjunkturen genom att öka penningmängden i ekonomin. Dåliga tider, Riksbanken sänker räntan, skogsbolaget gör en vinst. Något tycks vara fel. Teorin? Varför misslyckades 49 länder med att förutse den recession som följde på finanskrisen 2008? Har vi någonsin upplevt en marknad i jämvikt? Idag upplever många företagsekonomer en frustration inför de anspråk på allmängiltighet som ekonomisk mikro-teori har, men var finns motkandidaten?

Inom företagsekonomi, som sysslar med "management", dvs ingrepp i olika produktionsprocesser för att göra dem mera effektiva eller robusta, har det aldrig varit naturligt att överlåta något åt slumpen. Man sysslar med intervention i organisatoriska och andra förlopp med speciella syften, som kan variera beroende av situationen. Generaliseringar och "naturlagar" är inte det första man tänker på. Men i en värld dominerad av neo-liberal mikro-ekonomi är det sådant som skall produceras i vetenskapens namn. Så tänkte man i Österrike kring Första Världskriget, så tänker man idag i våra finansiella världsmetropoler. Företagsekonomi måste anpassa sig och den blir som en följd därav multi-disciplinär.

Avslutning

Man börjar bli gammal och det är kanske naturligt då att tänka i termer av "den gamla goda tiden" när en spade var en spade. Det vore mig främmande att påstå att saker och ting var bättre förr, men jag önskar att företagsekonomi för framtiden skulle återgå mera tydligt till att vara ett ämne som beforskar praktiker snarare än modeller. Fältarbete, studier av reala processer, ger inte de renodlade modeller som analytikern vill ha, men den leder till insikter som för oss vidare. Vi lider ju, som Giddens hävdade, av samhällsvetenskapens problem; att så snart praktikens män och kvinnor, våra studieobjekt, tar del av våra resultat så kommer de ju inte längre att gälla eftersom studieobjekten lär av våra rapporter. Denna insikt leder vidare mot etik och moral. Att vara medlem i en organisation innebär ju framförallt att man måste vara beredd (och skyldig) att ge goda skäl för sitt handlande. Att ge skäl ("reasons" istället för "prices") för handlande innebär att man måste, när man formulerar sina argument, vara uppmärksam på vilka skäl som är giltiga hos de andra. Om vi håller varandra ansvariga och tar ansvar kommer hela världen att bli företagsekonomi, som då blir en del av moralfilosofin. Man kan ju alltid drömma! Jämlikhet kommer inte längre att handla om att producera jämlikhetsplaner utan om just jämlikhet, kvalitet kommer att handla om kvalitet och inte om

certifieringar (också för universitet och miljön), sakkunniga kommer att läsa handlingarna, inte bara räkna antalet uppsatser i A-tidskrifter. Drömmar!

Genetik

Göran Levan

Det har varit känt sedan urminnes tider att avkomman uppvisar egenskaper som direkt kan härledas till föräldrarna. Tidiga spekulationer om orsakerna till detta utmynnade ofta i tankar om att arvet var en slags lösning där komponenter från båda föräldrarna smälte samman, så att varje egenskap hos avkomman var en kombination av motsvarande egenskaper hos föräldrarna. Att detta var en helt felaktig modell visades i mitten på 1800-talet av den tjeckiske munken Gregor Mendel, som med kontrollerade korsningar mellan olika ärtsorter kunde visa att egenskaperna inte förändrades (blandades) utan att avkomman i stället för varje egenskap uppvisade antingen den ena eller den andra förälderns egenskap. Egenskapernas ärftlighet tycktes alltså styras av odelbara anlag (benämnes gener). Dessa rön kom så småningom att ligga till grund för ett nytt biologiskt ämne, ärftlighetsläran eller genetik, men först efter det att Mendels resultat, dittills obeaktade, återupptäcktes omkring år 1900, flera decennier efter det att de först publicerades.

Genetiken är således en ganska ung vetenskap men förståelsen för de genetiska sammanhangen är av den största betydelse för all biovetenskap, och ärftlighet har ett avgörande inflytande på viktiga naturliga processer som artbildning och evolution. Genetiska samband har också en rad praktiska och ekonomiskt viktiga användningsområden, som vid växt- och husdjursförädling eller behandling av mänskliga sjukdomar.

Sedan kemikalien DNA identifierats som arvets fysiska form hade utvecklingen inom DNA-forskningen gått framåt med rasande fart och DNAs egenskaper öppnade vägen för detaljerade analyser av genernas struktur och funktion. Vid Göteborgs universitet fanns i början av 70-talet en stark och livaktig biologisk sektion, men trots dess fundamentala betydelse för biologins alla grenar saknades ämnet genetik. För att kunna ge studenterna en grundläggande biologiundervisning tvingades man att låna in lärarkompetens först från Lunds universitet och senare från Stockholms. Man insåg att ämnet genetik måste ingå som en aktiv komponent i all biologisk undervisning och forskning, och därför äskade man från Göteborgs universitet en professur i ämnet, något som så småningom beviljades.

I avvaktan på att professuren skulle tillsättas och att en genetisk institution bildas fick Jack Valentin ett särskilt lektorat i genetik där han gavs en möjlighet att starta ett embryo till en genetikverksamhet i några få rum som tillhandahölls inom Zoologi-byggnaden. Med hjälp av 2-3 medarbetare lade Valentin grunden till en breddad genetikutbildning inom ramen för den befintliga biologi-undervisningen.

Den nya professuren i ämnet Genetik tillsattes fr o m den 1 september 1977 med undertecknad som förste innehavare. Dock blev tillsättningen klar så pass sent att jag var tvungen att begära tjänstledighet de första 4 månaderna för att kunna avsluta några pågående projekt i Lund. Vidare fanns en del praktiska saker som jag måste ordna t ex att skaffa en bostad i Göteborg för mig och familjen och att sälja vår bostad i Lund. Jag var dock uppe i Göteborg flera gånger för förhandlingar med den Biologisk-geovetenskapliga sektionens dekanus, Anders Enemar, inför bildandet av den nya institutionen.

Det visade sig att man inte hade någon särskilt god beredskap för den nya institutionen, bl a fanns inga lokaler förberedda, ej heller fanns några medel avsatta till inredning och utrustning av lokalerna. Vid denna tid fanns ingen universitetscampus i Göteborg utan många universitetsinstitutioner var inhyrda utspridda på olika platser i staden. Den lösning man från universitetsledningens sida föreslog var att inhysa den nya institutionen på ett våningsplan i ett hyreshus på Stigbergsliden, mitt emot Henriksberg. Lokalerna var belägna ovanför en cykelaffär och en frisersalong och Yamahas pianoförsäljning låg i våningen över. Lösningen föreföll mig lite besynnerlig, men man menade att det var värdefullt att universitetet integrerades med staden och man lovade mig att det var fråga om en högst tillfällig inkvartering, på högst två-tre år. Genom Byggnadsstyrelsens försorg skulle rummen anpassas efter våra behov. Eftersom vår forskning var i hög grad laborativ till sin natur behövdes egentligen en hel del speciallaboratorier, t ex kemilab med dragskåp, sterilrum för cellodling och inkubatorrum för försöksdjur som bananflugor och smågnagare. Vidare fanns det t ex tillgång till rinnande vatten endast i ett par av rummen Dessa behov kunde endast hjälpligt tillgodose, menade man från Byggnadsstyrelsens sida. Dock lovade man att göra sitt bästa och en tidsplan för ombyggnationerna upprättades, vilken innebar att lokalerna skulle vara inflyttningsklara den 1 januari 1978.

Parallellt med diskussionerna om lokaler förhandlade vi om utrustningen. Enemar hade lyckats få loss 200 000 kr ur sektionens budget att använda för att utrusta den nya institutionen. Pengarna skulle endast räcka till den allra nödvändigaste utrustningen. För att vi skulle komma igång med verksamheten så fort som möjligt skulle jag göra upp utrustningslistor och genast börja beställa för leverans under vecka 2-4. Jag förhandlade också med prefekten vid genetiska institutionen i Lund, Arne Lundqvist. Han hade mycket välvilligt tillåtit att jag fick ta med en hel del utrustning från mitt laboratorium där, och han lät mig också förfoga över institutionens Volkswagenbuss med en vaktmästare som chaufför och hjälp att flytta upp alla grejerna till Göteborg.

När jag så anlände till Stigbergsliden i januari 1978, med bussen full av utrustning fick jag en svår chock. Det visade sig att Byggnadsstyrelsen inte hade hållit sin del av överenskommelsen. Man hade visserligen rivit ut den gamla inredningen, men inte ens påbörjat ombyggnaden av lokalerna. Vi fick magasinera utrustningen i ett av rummen, medan ombyggnaden pågick ett par månader in på året. Under dessa månader fick jag sitta på en byggarbetsplats i ett litet rum med en telefon och försöka dirigera den ankommande nya utrustningen, som olika åkerifirmor dumpade på trottoaren utanför cykelaffären. Inte precis någon drömstart för den nya genetikinstitutionen!

Nåväl, så småningom kom vi igång med både undervisning och forskning i de nya lokalerna. En stor nackdel med läget drabbade framför allt Jack Valentin, som var ansvarig föreläsare på grundkurserna, där föreläsningar och laborationer måste försiggå i lokaler belägna på Medicinareberget. Detta innebar att Valentin måste ta sig mellan Stigbergsliden och Medicinareberget till fots/med spårvagn ofta flera gånger om dagen, vilket ställde till med betydande problem. Dock klarade vi oss hjälpligt i ett par år, men när vi så fick höra att man i de nya budgetförslagen menade att flytten från dessa ”tillfälliga lokaler” skulle skjutas upp på obestämd tid blev både Valentin och jag själv mycket upprörda. Under några arbetsintensiva kvällar formulerade vi en protestskrivelse med vilken vi uppvaktade den dåvarande universitetsdirektören, Lars Gurmund.

Vi hade väl knappast vågat hoppas att skrivelsen skulle ha någon effekt. Men Gurmund visade sig vara mottaglig för vår argumentering och lovade att lokalfrågan skulle lösas i

huvudsak i enlighet med de tidigare avgivna löftena. Nya lokaler skulle inredas i Gamla Vanförestalten, belägen på Medicinareberget mellan Sahlgrenska Sjukhuset och Odontologen. Dessa lokaler var gamla, byggda omkring sekelskiftet, men ganska charmiga. Framför allt löstes ju problemet med avståndet till undervisningslokalerna. Vi flyttade in i nyinredda faciliteter (omkring 1985), något som gav både undervisningen och forskningen en skjuts framåt. Ett aber var att Valentin sökte och fick en viktig befattning vid Strålskyddsinstitutet i Stockholm och han lämnade en svåröverbryggad lucka efter sig vid institutionen. Dock hade i mellantiden ett universitetslektorat inrättats med Karin Block som första innehavare, och så småningom utökades lärarstaben med ytterligare ett och ett halvt lektorat (Anna Weimarck och Agneta Sjöstedt). Personalstyrkan kompletterades med en institutionssekreterare och några laboratorieassistenter. En grundkurs i allmän genetik (10p) utvecklades och allt fler elever gjorde examensarbeten med genetik som huvudinriktning.

Min egen forskning hade varit fokuserad på kromosomundersökningar inom experimentella tumörer (hos råttan) och delvis även inom humana tumörer (samarbeten framför allt med Felix Mitelman, Lund). Inom ramen för dessa undersökningar hade vi upptäckt att vissa tumörer innehöll små kromatinkroppar (DM, double minutes) och under 80-talet kunde man visa att dessa utgjorde multipla kopior av gener. Detta öppnade ett "hett" forskningsområde, eftersom vi och andra kunde visa att DM kunde innehålla extra kopior av de nyupptäckta onkogenerna. Vidare kunde genkopior ibland utgöras av gener som skyddade cancercellerna mot kemoterapi (drogresistens). Doktoranders forskning om genamplifiering låg bakom de första disputationerna vid den nya institutionen (1986-1994; Björn Dahllöf, Tommy Martinsson, Ann-Helene Jacobsson, Fredrik Ståhl, Yvonne Wettergren), forskning som väckte berättigad internationell uppmärksamhet. Våra forskningsarbeten ledde till flera internationella samarbetsprojekt och inbjudningar till viktiga konferenser. Vi arrangerade själva en välbesökt internationell konferens i en utsökt miljö på Aspenäs utanför Lerum (juni 1989, Nordisk Genetikerförening). Samtliga institutionsmedlemmar ställde upp helhjärtat och konferensen blev mycket lyckad. Bland annat lyckades vår institutionssekreterare Britt-Marie Helder göra ett avtal med Volvo om ett kostnadsfritt lån av två eleganta bilar, så att ett par doktorander kunde hämta mötesdeltagare på Göteborgs centralstation eller Landvetters flygplats och transportera dem "in style" till konferenshotellet.

Lokalerna i Gamla Vanförestalten delades med en icke-akademisk verksamhet (AMI, Arbetsmarknadsinstitutet) och låg lite avskilt från övriga naturvetenskapliga institutioner. Ganska snart efter det att vi flyttat in började man diskutera möjligheten att samla de biologiska ämnen som hade en laborativ inriktning i gemensamma välanpassade lokaler. Här fanns dock många starka viljor som ville påverka i olika riktningar och flera gryende försök gick i stöpet. Under tiden hände mycket inom den genetiska forskningen, både lokalt och internationellt. Man hade klurat ut struktur och funktion hos det genetiska materialet och de unika kemiska egenskaperna hos DNA-molekylen hade öppnat tidigare oanade möjligheter att definiera, studera och manipulera generna.

Världens genforskare började samla sig för det stora kraftprovet: att kartlägga och sekvensera hela däggdjursgenomet (genuppsättningen). Fokus låg naturligtvis på det mänskliga genomet, men ett antal andra arter med särskild betydelse för medicinsk och biologisk forskning var också aktuella. Innan den stora sekvenseringen kunde påbörjas fanns naturligtvis en hel del grundläggande fotarbete som måste utföras. Jag hade tidigt intresserat mig för råttans kromosomer och hade publicerat en rad arbeten (tillsammans med Felix Mitelman och andra) om kromosomförändringar hos experimentella råttumörer. Detta gjorde att jag var mycket väl insatt i råttkromosomernas struktur, något som var en förutsättning för de

genkartläggningsarbeten som vi nu påbörjade i samarbete med Claude och Josiane Szpirer vid Université Libre de Bruxelles i Belgien. Dessa forskare hade med cellfusion skapat en serie somatiska cellhybrider mellan en muscellinj och normala råttceller. Genom att cytogenetiskt definiera vilka rättkromosomer som bibehållits i var och en av ett 20-tal olika cellhybrider skapades en kartläggningspanel. Genom att undersöka, med molekylärbiologisk metodik, vilka av de enskilda hybriderna som uppvisade en viss rätting och korrelera detta mot vilka rättkromosomer varje hybrid innehöll, kunde vi entydigt bestämma på vilken kromosom genen var belägen. När vi påbörjade detta arbete var bara några få geners lägen kända (alla på X-kromosomen, lokaliserade genom karakteristisk könsbunden nedärvning), men genom vårt arbete med hybridpanelen hade vi snart kartlagt ett hundratal gener, ett antal som snart ökade ytterligare genom att en japansk forskargrupp under ledning av Tadao Serikawa skapade en ”konkurrerande” hybridpanel i Kyoto i Japan. Dessa arbeten ledde till två doktorsavhandlingar inom genkartläggning (M. Quamrul Islam 1989, Charles Hanson 1992).

Molekylärgenetisk forskning är synnerligen kostsam. Från 1990-talet och framåt har nya förbättrade metoder kommit slag i slag, som i sin tur har krävt nya förbättrade (och dyrbara) apparater och kemikalier. Det hade inte varit möjligt för oss att driva våra arbeten utan god finansiering. Huvudkälla till våra forskningsanslag har varit Cancerfonden, som gett oss ett synnerligen viktigt stöd genom åren. Vi har även fått värdefulla bidrag från en rad andra nationella och internationella forskningsstiftelser. Jag tror att vi var en av de första forskningsgrupperna i Sverige som fick EU-stöd, första gången faktiskt innan Sverige blivit fullvärdig EU-medlem, ett anslag som gav upphov till ett fördjupat samarbete med Claude Szpirers grupp i Bryssel och med Hans J. Hedrichs grupp vid Medizinische Hochschule i Hannover. Dessa samarbeten breddades i samband med att vi några år senare fick ett större 3-årigt projektanslag från EU för att utveckla ett genom-projekt hos råttan. Råttan (*Rattus norvegicus*) utgör ju en mycket viktig modellorganism inom medicinsk och fysiologisk forskning. Projektet innefattade, förutom de redan nämnda, forskargrupper från Tyskland, Tjeckoslovakien och Storbritannien. Vår del i projektet bestod i att fortsätta genkartläggningen hos råttan och att specifikt jobba med en rätmodell för ärftlig endometrisk cancer. Ett område som också intresserade oss var jämförande genkartläggning, där vi och andra kunde visa att generna under evolutionens gång hölls samman i intakta block, block som var större ju närmre besläktade olika arter var. Vi började även att utveckla en internationell databas (RatMap) för att samla och tillhandahålla kunskap om genomprojektets utveckling och ge råd och vägledning för enhetliga benämningar av gener, inte bara hos råttan utan även tillse att nomenklaturen stämde med människan och andra närstående däggdjursarter (International Rat Genetic Nomenclature Committee).

I mellantiden hade planerna på att skapa ett molekylärbiologiskt centrum inom den naturvetenskapliga fakulteten börjat ta form. Med finansiering från IngaBritt och Arne Lundbergs Forskningsstiftelse gjordes planer för att bygga (som det kom att benämnas) Lundbergslaboratoriet, dit institutionerna för Biokemi, Genetik, Mikrobiologi och Molekylärbiologi skulle sammanföras. Bygget var snart igång mellan Odontologen och Medicinarelången på Medicinareberget. På många sätt blev de nya lokalerna idealiska, med stora laboratorier och små skrivrum i direkt anslutning. Vi flyttade in (omkring 1993). Eftersom alla Genetikens lokaler låg på ett våningsplan skapades en välanpassad miljö som verkade stimulerande på forskningsutbyte och utveckling. Nya lektorer (Dan Röhme, Karin Klinga) knöts till institutionen och vi utvecklade nya grundkurser med genetiskt innehåll (Humangenetik 10p, Genteknik 10p). Vår forskning utvecklades ytterligare genom att vi applicerade nya molekylärgenetiska metoder. Nya genetiska markörer (s k mikrosatelliter) möjliggjorde detaljerade analyser av genetiska utbyten mellan kromosomer och med DNA-

sekvensering kunde olika genförändringar exakt definieras. Av särskild betydelse för oss var en metod benämnd FISH (fluorescence in situ hybridization). Med hjälp av FISH kunde läget av gener inom kromosomerna bestämmas med mycket god upplösning. En doktorand (Khalil Helou) blev mycket skicklig i användandet av FISH och vi kunde snabbt bestämma det fysiska läget inom kromosomerna av ett stort antal gener i samarbete med forskare från en rad olika länder. FISH-tekniken är mycket versatil och kunde också framgångsrikt appliceras inom våra arbeten med endometriecancermodellen. De nya metoderna krävde emellertid tillgång till dyrbar utrustning och när EU-medlen upphörde blev avdelningens ekonomiska läge alltmera kärvt.

Nu pågick internationellt den stora satsningen på att sekvensera DNA över hela det humana genomet, vilket ledde till många nya metodförbättringar, vilket i sin tur ledde till att projektet gick betydligt snabbare än man från början hade väntat sig. Den första (till 90% kompletta) mänskliga DNA-sekvensen publicerades 2001 och den fullständiga sekvensen var klar 2003. Detta innebar också att man fick en viss överkapacitet av automatiserad DNA-sekvensering, vilket ledde till att genomprojekt kunde startas för en rad andra arter, bl a för modellorganismerna mus och råttan. Råttans sekvens (90% komplett) publicerades 2004. Eftersom varje kromosom innehåller en enda lång DNA-molekyl kunde vi, med hjälp av våra kunskaper från FISH-studier om genernas lägen, bidra till att molekylerna kunde orienteras korrekt med avseende på den fysiska kromosomen.

Tillgång till de nya sekvenserna gav många värdefulla insikter. Man fann t ex att antalet gener var betydligt lägre än man trott, drygt 20000 mot tidigare skattningar på 50000-100000. Det stod också klart att de olika däggdjursarterna trots sina mycket olika utseenden, i huvudsak uppvisade samma gener. Med hjälp av genföljderna i molekylerna kunde man beskriva hur kromosomerna omstrukturerats mellan arterna under evolutionens gång och korrelera detta till redan kända data från jämförande genkartläggning.

I sig kan genomet uppfattas som en databas, en plats där all nödvändig information finns samlad och kan hämtas efter behov. När man nu inom biologin skulle börja arbeta med informationen i DNA-molekylerna stod det klart att man måste ta datakraft till hjälp och en ny disciplin växte fram (bioinformatik). Vi insåg tidigt att för att vara åtkomlig måste den nya informationen lagras i någon form av databas. En av mina tidigare doktorander (Fredrik Ståhl) återvände till institutionen som forskarassistent och fick uppdraget att skapa en databas. Detta var före internets tid och till en början satsade vi på verktyg som snabbt blev föråldrade, men Ståhl visade flexibilitet när han tidigt anammade de nya trenderna med World Wide Web. Med små medel blev RatMap-databasen både lättarbetad och användarvänlig, och framför allt full med korrekta data (vilket absolut inte alltid var fallet med databaser). Men Ståhl insåg att det viktigaste var att RatMap innehöll riktig och aktuell information och RatMap blev snart den internationellt accepterade källan till information om råttans genom. Till sin hjälp hade han en spansk postdoc och ett par doktorander, men det var uppenbart att om man skulle kunna ta sig an de datamängder som höll på att skapas, måste personalstyrkan och informatikkompetensen utökas kraftigt. Tyvärr hade vi inte de ekonomiska resurserna att på ett tillfredsställande sätt möta dessa krav.

Vid denna tid (de sista åren under 1900-talet) drev man i USA på för att skapa ett rättgenomprojekt likt det pågående humangenomprojektet. Jag var vid två tillfällen inbjuden till NIH (National Institutes of Health) i Bethesda, Maryland för att med en rad andra forskare diskutera uppläggning och genomförande av ett sådant projekt. Det hade varit logiskt att bygga ut RatMap till sekvensdatabas för råttans genom, men dels kunde jag inte lova att vi

skulle kunna åstadkomma de erforderliga resurserna och dels var amerikanerna obenägna att satsa helhjärtat på en verksamhet belägen i Europa. Detta ledde alltså till att man i slutändan satte upp en Rat Genome Database i Wisconsin där alla sekvensdata skulle samlas. Trots en bred satsning dröjde det många år innan denna databas, då det gällde genetiska data, blev jämförbar med RatMap. Enligt min mening var det synd att vi inte lyckades få denna satsning till Göteborgs universitet, det hade definitivt kunnat vara möjligt.

År 2000 samlades i princip alla forskare med intresse för råttans genom i Göteborg, då vi anordnade 13th International Workshop on Genetic Systems in the Rat (13-16 juni 2000). Det blev en mycket lyckad konferens och vi knöt många kontakter med forskare från världens alla hörn. Vårt engagemang i genomforskningen hos råttan ledde till ett antal disputationer under åren från 2000 och framåt (Khalil Helou, Anna Walentinsson, Kerstin Montelius, Afrouz Behboudi, Åsa Karlsson, Åsa Sjöling, Leyla Roshani, Xu Chun Lü, Tatjana Adamovic, Ahmad Hamta, Emma Samuelsson, Sandra Karlsson, Lars Andersson, Carola Nordlander). Minst 10 av de som disputerat i genetik vid Göteborgs universitet är nu professorer eller docenter inom högskolevärlden, medan flera andra har betydelsefulla arbeten inom industrin.

I och med flytten till Lundbergslaboratoriet blev den Genetiska institutionen en avdelning inom Institutionen för Genetik, Mikrobiologi och Molekylärbiologi. Man ansåg emellertid att institutionsnamnet var för otympligt och efter påtryckningar gick jag så småningom med på en namnändring till institutionen för Cell- och Molekylärbiologi (CMB). Hösten 2006 gick jag i pension och lämnade Göteborgs universitet.

Idé- och lärdomshistoria

Bo Lindberg

1960-tal

Jag började läsa idé- och lärdomshistoria höstterminen 1966, det var mitt första ämne. Professorn i ämnet, Henrik Sandblad, installerades samma termin; han hade undervisat i det sedan slutet av 50-talet och nu genom sin utnämning fått det slutgiltigt etablerat vid GU. Sandblad var den ende fast anställde läraren; ett par timplärare hade preparationsövningar på lösa timmar, och det fanns en amanuens. Ämnet var lokaliserat till landeriet Johanneberg vid Korsvägen, ett gammalt hus med vinklar, vrår och trappor, där ytterligare en handfull humanistiska discipliner var inrymda. Formellt sett hängde idé- och lärdomshistoria ihop med filosofiämnet, som var inrymt i ett annat gammalt hus längs Södra vägen, men den förbindelsen hade man ingen känning av. Sandblad var den ende som hade eget rum, amanuensen och en sekreterare delade på en skrub. Men där fanns ett fint seminarierum med ett av Sandblad hopsamlat seminariebibliotek.

De anställda var få men studenterna många; en del av dem fick sitta i trappan utanför föreläsningssalen när Sandblad hösten 1966 gav sin serie om invandrade lärdes betydelse för den svenska intellektuella kulturen genom tiderna. Ronny Ambjörnsson hade lektioner om antikens och medeltidens idéer och lärdom, men hela läroområdet var inte täckt av undervisning. Stora delar inhämtades bara genom kurslitteraturen och man fick sitta i seminariebiblioteket och läsa t.ex. Schück & Warburgs svenska litteraturhistoria för den svenska lärdomshistoriens del och Hans Joachim Störigs *Kleine Weltgeschichte der Wissenschaften* (2 uppl. 1954) för den allmänna vetenskapshistorien, samt spela schack i pauserna.

Seminarieundervisningen höll Sandblad i. Där ventilerades uppsatser och avhandlingsavsnitt, vilka mångfaldigades genom att skrivas ut på stencil, oftast inte av författaren, utan av institutionens sekreterare! Det högre seminariet, dit jag så småningom avancerade, sammanträdde på fredagkvällarna kl. 18 och höll vanligen på till klockan 22; efter paus kl. 20 fick man röka. Denna atavistiska ordning bestod till Sandblads pensionering 1979, vidmakthållen av de postseminarier som vanligen följde på de lärda övningarna, men också av den prestige som akademiska studier i humaniora alltjämt åtnjöt.

Traditionen

Idé- och lärdomshistoria hade skapats som examensämne i Uppsala 1932, då litteraturocenten Johan Nordström förordnades till professor i ämnet. Nordströms viktigaste elever var Sten Lindroth, som efterträdde honom i Uppsala, och Henrik Sandblad som alltså blev professor här 1966. Ämnets läroområde var den intellektuella och vetenskapliga kulturens utveckling i Västerlandet och den svenska receptionen därav. Den utvecklingen framstod som helhet betraktad som en framstegsprocess, där vetenskap och förnuft trängt undan fördomar och barbari, i motsats till den politiska och militära historia som traditionellt uppmärksammats i skolan; idé- och lärdomshistoria var en disciplin med liberal profil. Den berättelsen var en övergripande legitimering av disciplinen, hämtad från 1800-talets positivism och tilltro till vetenskapen. För forskningen i ämnet betydde den inte så mycket.

De studier som bedrivits av Nordström och hans elever behandlade huvudsakligen svensk lärdoms historia under 1500- 1600- och 1700-talen. Det var en grundläggande kartläggning av den lärda kulturens öden i Sverige, utförd i kvalificerade undersökningar och i kontakt med internationell forskning, men med fokus på den nationella utvecklingen. De metodiska redskapen var de traditionella inom humaniora: tydning av äldre, ofta handskrivna, ibland latinska texter, textkritik och källkritik plus en ambition att förstå lärda prestationer från deras egna förutsättningar och inte sätta sig till doms över det förflutna; detta sista stod i viss motsättning till den progressistiska ramberättelsen. Den språkliga framställningen odlades, anakronistiska ord och termer hölls tillbaka, likaså de analytiska begreppen. Språket blev i praktiken ett verktyg att gestalta det förflutna; teorier nedvärderades till förmån för den känsligt återgivna empirin.

Ideologi och teori

Men det sena 60-talet var som bekant de år då massuniversitetets realiteter blev fullt synliga i humaniora, med reglering av studierna i s.k. fasta studiegångar (PUKAS), studentrevolter över hela Europa och USA, teoretisk förnyelse och ideologisering. Den återuppståndna marxismen segrade till synes över allt och gav en slagkraftig förklaring till både samhället och historien. I vårt ämne skrev Ronny Ambjörnsson, tillsammans med vetenskapsteoretikern Aant Elzinga, en lärobok betitlad *Tradition och revolution. Huvuddrag i det europeiska tänkandet* (1968) där idéhistorien förklarades i termer av slavsamhälle, feodalt samhälle och borgerligt samhälle; på omslaget fanns påskriften ”stöd FNL – postgiro 400499”. Ett konsekvent konfliktperspektiv på den intellektuella historien var därmed infört; idéer och lärdom avspeglade klasskampen; Newtons fysik var på något sätt relaterad det till borgerliga medvetandet. *Tradition och revolution* var ändå rätt eklektiskt hopkommen och Ambjörnsson gav en mer nyanserad framställning av sammanhangen i antologin *Idé och klass* (1972), även den med stort genomslag i undervisningen. Ambjörnsson försvann till Umeå, men marxismen fick definitivt fäste vid institutionen när Sven-Eric Liedman anlände som docent 1971. Liedman hade läst filosofi i Lund för den idéhistoriskt intresserade Gunnar Aspelin och funnit att en disputation i idé- och lärdoms historia bättre passade hans inriktning. Med sig förde han ett mer filosofiskt och teoretiskt och dessutom mer internationellt perspektiv på idéhistorien än det som rådde i traditionen från Johan Nordström. Också sin marxistiska övertygelse hade Liedman till dels kunnat få bekräftad hos Aspelin. Den produktive Liedman fick snabbt en stark ställning på institutionen. I sin bok om Engels och naturdialektiken (*Motsatsernas spel*, I-II 1977) och i andra texter utvecklade han den ideologiforskning som skulle bli inflytelserik i ämnet. Betydelsefullt också utanför den egna disciplinen blev det projekt han sjösatte tillsammans med kollegerna vid fakulteten Kurt Aspelin, Jan Ling och Tomas Forser och som resulterade i volymen *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige* (1979) där representanter för olika discipliner kritiskt granskade traditionen i sina respektive ämnen. Det var lärdoms historia direkt relaterad till nuet och bedriven på ett nytt sätt. *Humaniora på undantag* initierade en självreflekterande genre som sedan fått viss spridning i åtminstone de humanistiska och samhällsvetenskapliga disciplinerna; volymerna i den serie denna text ingår i kan sägas vara en utlöpare.

70-talet var inte bara marxism. Andra teorier introducerades som undergrävde den gamla bilden av idéernas och vetenskapens historia som en intellektuell framstegsprocess med centrum i Europa, vari Sverige successivt blivit delaktigt när de nya idéerna trängt in i svenska litterata kretsar och där modifierats efter svenska förhållanden. Det externalistiska angreppssättet på vetenskapen, lanserat redan på 30-talet, betonade de politiska, ekonomiska och ideologiska faktorernas betydelse för intellektuell utveckling och minskade betydelsen av

de stora männens geniala nytänkande. Inte bara marxister omfattade det perspektivet. Thomas Kuhns epokgörande teori från 1962 om att vetenskaperna var inneslutna i paradigm vilkas giltighet mer berodde på psykologiska och sociologiska förhållanden än experiment och logik beredde vägen för relativism och problematiserade begreppet vetenskapligt framsteg. I Quentin Skinners politiska idéhistoria, lanserad 1969, omvandlades de politiska idéerna till polemiska utsagor i specifika historiska situationer i stället för eviga teman i successiv omvandling. Den kontinentala hermeneutiken gav ny stimulans åt sökandet efter mening under texternas yta. Den franska Annales-skolan förminskade händelserna i historien och inriktade sig på de långsamma strukturella förändringarna. Foucault fanns där sannolikt också, även om jag noterade hans inflytande först på 80-talet. Teorierna flödade, alla med udden riktad mot den förut dominerande empiriska praktiken i humaniora som avfärdades som ”positivism”, alternativt ”faktapositivism”.

För egen del föll jag egentligen under den domen, även om den aldrig avkunnades, än mindre verkställdes på något fientligt sätt. Jag skrev min avhandling om ett traditionellt lärdomshistoriskt ämne där det gällde att ur ett delvis besvärligt källmaterial få fram en rimlig beskrivning och analys av naturrättslärans reception i de svenska lärda miljöerna på 1600-talet. I en sådan grundläggande kartläggning tedde det sig långsökt och beskäftigt att applicera en teori och låta den tränga undan det, som det tycktes mig, givna historiska sammanhanget. Jag har i huvudsak hållit fast vid den inställningen genom åren och hållit teorierna, såväl de ideologiskt bestämda doktrinerna som de inomvetenskapliga teoretiska redskapen, på visst avstånd. Samtidigt har teorierna naturligtvis haft sitt intellektuella intresse, och – det är värt att påpeka – också sitt *idéhistoriska* intresse. Ty teorierna, både de explicit ideologiska som marxismen och feminismen och de inomvetenskapliga som den kuhnska paradigmläran eller den postmoderna kunskapsteorin, ingår i den moderna idéhistorien; dennas konflikter är därmed ett givet stoff i undervisningen om 1900-talets idéhistoria.

Framgång

Disputationsfrekvensen i ämnet blev påfallande hög redan från starten. Under Sandblads tid disputerade elva personer, de första av dem var sådana som likt Liedman tagit lic.-examen i ett annat ämne och fullbordade sina avhandlingar under Sandblads överinseende. Under 70-talet disputerade så de som ventilerat sina avhandlingsavsnitt på Sandblads fyratimmarsseminarer och i högre grad var hans elever. Bland dem fanns de som skulle undervisa i ämnet i Göteborg och på andra ställen i landet under de följande decennierna: Nils Eriksson, Ronny Ambjörnsson, Bo Lindberg (SU), Ingemar Nilsson, Erland Sellberg. Alla blev omsider professorer i ämnet. Till skaran av blivande professorer med ursprung i Sandblads seminarium hör Eva-Lena Dahl, disputerad 1980 och Lennart Olausson, Liedmans formellt första discipel, disputerad 1982.

Liedmans professorstid från 1979 till 2006 måste beskrivas som en framgångsperiod för ämnet i Göteborg. Idé- och lärdomshistoria var över huvud taget var ett populärt ämne och växte också vid de andra universiteten i landet. Men Göteborg lyckades bättre än de andra, och en del av den framgången måste tillskrivas Sven-Eric Liedmans långvariga verksamhet vid institutionen. Liedmans vidsträckt forskning plus hans inlägg som idédebattör fick jämförelsevis stort genomslag i det akademiska Sverige. En stor del av hans energi ägnades samspelet mellan vetenskap, ideologi, bildning och universitet; i de studierna uppmärksammade han också svensk universitetshistoria. Liedmans ideologiforskning var en originell ansats att förklara ideologisk förändring inom ramen för en ”irreduktiv materialism”, där förhållandet mellan den materiella basen och idéerna var mer komplext än i den

traditionella marxistiska avspeglings teorin. Hans vetenskapliga inflytande kan avläsas i några begrepp och distinktioner som han lanserade och som vann ankläng också utanför hans egen disciplin: till dem hör ”manifest och latent ideologi”, ”frusen ideologi” och ”vetenskapens ideologiska nytta”. Det sista begreppet var betänkligt tveydigt: humanistisk forskning borde vara ideologiskt nyttig men samtidigt inte vara ideologisk i betydelsen självbekräftande partisk verklighetsbeskrivning. I sina senare böcker med suggestiva titlar som *Ett oändligt äventyr* och *I skuggan av framtiden* blev Liedman mer av suverän syntetiker som tecknade stora idéhistoriska svep. Samtidigt behöll han sitt teoretiska intresse för förhållandet mellan det materiella och det ideala, men nu abstraherat till dikotomin mellan form och innehåll.

Avhandlingar

Liedman gav ämnet en radikal profil. Marxismens attraktionskraft avtog visserligen på 90-talet men efterträddes av andra teorier med ideologisk laddning, genus och postkolonial teori. Studenter lockades till ämnet, inte bara av radikalismen utan av institutionens allmänt goda anseende. Doktoranderna blev många för att vara ett i medelstort humanistiskt ämne. Liedman själv förde 30 stycken till disputation under sin tid, och Göteborgsinstitutionen är den i landet som producerat flest doktorer i idéhistoria, 70 stycken, fram till 2013. Den utmärkte sig också för att tidigare än de andra lärosätena ha behandlat internationella ämnen i doktorsavhandlingarna. Fyra av doktorerna har för övrigt utländsk bakgrund.

I övrigt är det emellertid svårt att hitta några specifikt göteborgska mönster eller tendenser i den forskning som producerats i avhandlingarna. Några av Liedmans tidigare adepters skrev med ett tydligt marxistiskt perspektiv, men ingen medveten styrning eller annan tematisk fokusering kan avläsas i avhandlingstitlarna. Ideologiforskningen bildade inte skola. Det har förekommit projekt i forskarutbildningen, men de har inte avsatt klusterbildningar i avhandlingsproduktionen. Denna sker alltså på det traditionella humanistiska sättet, i monografier av individuella författare, till yttermera visso författade på svenska; bara ett fåtal dissertationer har författats på engelska, och antalet har hittills inte visat någon tendens att stiga. (Däremot skall det sägas, som ett vittnesbörd om humanistisk bildning, att åtskilliga doktorander i sina arbeten givit sig i kast med källskrifter på andra språk än svenska och engelska, från tjeckiska och ryska till spanska och latin.) Noterbart, om också inte unikt för Göteborg numera, är att flera avhandlingar ägnats enskilda personer i den internationella tankehistorien, såsom Locke, Rousseau, Condillac, Levi-Strauss, Theodor Adorno, Merleau-Ponty, Carl Schmitt, Elin Wägner, kompositören Xenakis, den spanska filosofen Maria Zambrano. Produktionen är annars brokig, beroende på enskilda doktoranders intresse och även på övriga handledande lärares kompetenser och preferenser. Psykologihistoria, inklusive psykoanalys har lockat ett par avhandlingsförfattare. Att studier bedrivits av teman i enskilda vetenskapliga discipliner, inklusive populärvetenskap, är knappast att förvåna sig över. Men listan över avhandlingsämnen rymmer stora kontraster, från kylskåpsteknik på 1800-talet till historiebegreppet hos Aristoteles, från erkännandebegreppet hos Hegel till svensk prostitutionspolitik, från Clausewitz’ krigsteori till Harald Höfddings försoningsfilosofi.

Metod

Metodiskt är ämnet inte tydligt profilerat, varken i Göteborg eller annorstädes. Den teoretiska och metodiska medvetenheten är större numera, manifesterad i förorden, men praktiken går sällan utöver traditionella humanistiska dygder uttryckta i termer som kontext, tolkning och (när-)läsning. Teorier konverteras sällan till metodgrepp. Det tydligaste metodiska alternativet är den ideologianalys Liedman praktiserade och också beskrev. Ett metodinstrument som

uppmärksammats på senare år är begreppshistoria, i anslutning till Reinhart Koselleck och Quentin Skinner, men också till traditionell humanistisk observans av ordens ursprung och betydelseförändringar. Utan att rubriceras med någon knäsat etikett som diskursanalys, Ricoeur eller närläsning har den texttolkande verksamheten – i och för sig självklar i ett humanistiskt ämne – ägnats ett kvalificerat intresse. Jag tror man kan säga att den hermeneutiska medvetenheten om olika betydelsenivåer i texter är hög i ämnet. Den beaktas redan på grundnivån och har fått stor plats i de läsningar av klassiska filosofer som återkommit bland kurserna i forskarutbildningen. Kant, Hegel, Marx, Gadamer med flera har varit uppe – med 70-talets marxism har följt en viss slagsida i det teoretiska intresset åt det tyska och kontinentala, i (välgörande) kontrast till den angloamerikanska dominansen.

Pedagogik

Detta för över på pedagogiken. Ambitionsnivån har varit hög genom decennierna. Minskade förkunskaper och nya pedagogiska ideal har inneburit en förskjutning från minneskunskaper till färdighetsträning, men det har knappast resulterat i att kraven sänkts. Studenttillströmningen har varit god men inte så stor att man frestats sänka ribban för att få igenom så många som möjligt. I den nationella utvärdering av undervisningen på grundnivåerna som UKÄ företog 2014 kom Göteborg väl ut. I forskarutbildningen har seminariet alltsedan Sandblads tid fungerat intellektuellt och socialt. Doktoranderna är lojala, går på seminarierna, läser varandras texter och levererar kritik i en anda som är konstruktiv utan att förfalla till menlösa bekräftelser. Så är inte fallet i alla ämnen, men jag vågar med flera decenniers erfarenhet påstå att det gäller för idé- och lärdoms historia i Göteborg.

Sammanlagning

2009 omorganiserades den humanistiska fakulteten och idé- och lärdoms historia slogs ihop med litteraturvetenskap och religionsvetenskap (inklusive teologi). Fusionen föregicks av en förberedelse där de olika ämnena fick söka sig fram till de partners de ansåg sig ha lättast att samexistera med. Idéhistoria är en disciplin med tvärvetenskapen inbyggd i sig och i diskussionerna framstod flera kombinationer som acceptabla, bara inte en sammanslagning med det egentligen mest närliggande ämnet, alltså filosofi. Nu blev det alltså litteraturvetenskap och religion, en inte ointressant kombination som det visat sig. Litteraturvetarna liknar idéhistorikerna i mycket: intresset för texter och idéer förenar, men litteraturvetarna har dessutom sin estetiska skolning och förtrogenhet med formens och genrens betydelse. Deras metodiska begreppsapparat tycks dessutom vara mer elaborerad än den idéhistoriska. Religionsvetenskapen framstår i den återkomst för religionen vi nu upplever som den mest samtidsaktuella av de tre disciplinerna. Dess företrädare är dessutom mer internationella, dels genom studiet av icke-kristna religioner, dels genom att några av dem läser Bibeln på grundspråken hebreiska och grekiska. Dessutom publicerar de sig på engelska, medan litteraturvetare och idéhistoriker alltså söker en nationell publik i det att de skriver på svenska. Samlevnaden mellan de tre har hittills inte haft stora synergieffekter men det förekommer samarbeten och gemensamma seminarier och förändringen har vad jag, numera litet grand på avstånd, kan se, uppenbarligen varit stimulerande.

Slutord

Detta sakernas nuvarande tillstånd lockar givetvis till jämförelse med villkoren på 60-talet som jag inledningsvis beskrev. Då fanns en rent formell förening med filosofin. Nu lever ämnet i en real institutionsgemenskap med litteraturvetenskap och religion. Lärarna är många

fler: det finns tre professorer i ämnet här vid GU, åtta lektorer plus ett antal timplärare. I den gemensamma institutionen finns det studierektorer för grundutbildningen och forskarutbildningen, prefekt och vice prefekt, skyddsombud och jämställdhetsombud, nämnder, råd och styrelse. Undervisning ges i princip på alla kursmoment; inget skall lämnas åt självstudier. Det fysiska utrymmet är mycket större; bara idéhistorias lärare och doktorander fyller en hel korridor med kontor i Humanisten uppe vid Renströmsgatan, och mer plats skall det bli genom en stundande utbyggnad. Doktoranderna har visserligen inte eget rum men väl ett eget skrivbord. Envar har sin egen dator med alla de informationsresurser en sådan ger. Resurserna är alltså större, personellt, spatialt och materiellt. Ökningen är inte naturligtvis exceptionell, motsvarande utveckling har skett i de flesta humanistiska ämnen.

Den kvalitativa motsvarigheten till denna kvantitativa expansion kan kanske beskrivas som en ökad professionalisering, ett begrepp som inte har uteslutande positiva konnotationer. Undervisningen är mer varierad och specialiserad på olika nivåer och kurser; den är också mer pedagogiskt genomtänkt. Medvetenheten om vad man håller på med i undervisning och forskning är större, perspektiviskt, teoretiskt och i någon mån också metodiskt; den underhålls av kurser på både grund- och forskarnivån. Det gamla läroområdet i sin kronologiska utsträckning från antiken till nutiden finns alltså kvar i grundkursen men det holkas ur av synkrona och tvärvetenskapliga frågeställningar, vilka företrädesvis riktas mot den moderna eller samtida idéhistorien. Publiceringsformerna kommer sannolikt med tiden att förändras i riktning mot artiklar och engelska, men den aspekten av professionaliseringen har ännu inte slagit igenom. Ett uttryck för professionalisering är däremot doktorandernas tendens att, under begriplig tidspress i den finansierade forskarutbildningen, snäva in på det de håller på med, till förfång för utblick och kringlysning.

Här kan jag känna en oro när det gäller återväxten. Strukturen håller på att bli övertung. Lärarna är många, men studenterna är inte fler än de var på 60-talet och de finns i institutionslokalerna bara i samband med undervisning och handledning, inte för att läsa böcker. Det gamla seminariebiblioteket är till största delen skingrat. Det ordnas massor med intressanta seminarier med tillresta gäster och institutionens egna forskare, men de besöks inte av studenter, inte heller av särskilt många doktorander. Flertalet åhörare är lärare och emeriti. Kanske är det pensionärens felsyn, en 40-talistisk synvilla; jag ser inte den dagliga verksamheten. Men i värsta fall är det ett tecken på att humaniora också i den moderniserade form de fick på 60- och 70-talen inte längre lockar tillräckligt många för en betryggande framtid.

REFERENSER

Detta är personliga minnen. Det finns rätt många framställningar av ämnets historia nationellt sett, och även några av det som skett i Göteborg. För det nationella planet är den viktigaste publikationen antologin *Idéhistoria i tiden. Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år*, utg. av Nils Andersson och Henrik Björck (2008). För Göteborgs del finns en annan antologi utgiven av Henrik Björck, *Idé- och lärdomshistoria i Göteborg. Ställningar och förhållanden under fjrtio år* (1997).

Uppgifterna om antalet doktorsavhandlingar m.m. är hämtade ur Ingemar Nilssons sammanställning "Idé- och lärdomshistoria i Sverige och dess doktorsavhandlingar" (*Lychnos* 2014), som innehåller en bibliografi över alla avhandlingar som skrivits i ämnet sedan 1940-talet, inklusive intressanta diagram.

Litteraturämnet

Lars Lönnroth

Mitt ämne, litteraturvetenskapen, har utvecklats ur ämnet estetik, som på 1800-talet var ett område för skönandar med inriktning på teoretiska frågeställningar om (till exempel) det skönas natur, konstens genrer och framträdelseformer eller skillnaden mellan det sublima och det harmoniskt sköna. Såväl konsthistoria som litteraturhistoria ingick på den tiden i undervisningen men underordnades den estetiska teorin. Efterhand lösgjorde sig litteraturhistorien från estetikens och blev ett eget ämne med huvudsakligen historisk inriktning under större delen av 1900-talet, men under senaste halvseklerna har den estetiska teorin kommit tillbaka och återerövat stora delar av litteraturämnet, ofta under häftiga strider mellan historiskt och estetiskt inriktade forskare.

Sådana strider har inte minst rasat i Göteborg alltsedan Högskolan upprättades i 1890-talets början. Själv har jag med liv och lust deltagit i dessa strider, mestadels på den historiska sidan, senare även på den estetiska, både före och efter min utnämning till professor i litteraturvetenskap 1982. På den tiden fanns det ännu bara en enda professor på institutionen, och denne förväntades i princip behärska all världens litteratur från Homeros till modern afrikansk och kinesisk lyrik, plus en ansevärd mängd estetisk och litteraturkritisk teori från Aristoteles till Derrida. Det var det naturligtvis ingen som kunde, men de enskilda ämnesföreträdarna försökte efter fattig förmåga ge intryck av omätlig lärdom, väldig bredd och pondus som litterära smakdomare, samtidigt som de gjorde sitt bästa för att göra den egna specialiteten mer eller mindre allenaordande. Det bäddade förstås i längden för oenighet. Numera finns det flera professorer på min gamla institution, vilket gör att åtskilliga forskningsspecialiteter och litteraturteorier kan frodas i någorlunda fredlig samexistens, även om en del oenighet lever kvar och säkert aldrig försvinner helt.

När jag efter sju år som litteraturforskare i USA och Danmark som nyutnämnd professor trädde in i institutionens konferensrum såg jag porträtten av mina företrädare hänga på väggen. Det var en imponerande samling kulturpersonligheter – alla givetvis herrar – som uppfordrande stirrade på mig ur sina tavelramar.

Det äldsta porträttet föreställde den svartskäggige Karl Warburg, som 1890 utnämndes till Högskolans förste professor i estetik. Han motsvarade utmärkt dåtidens förväntningar såtillvida att han var väl hemma i såväl konsthistoria som litteraturhistoria, dessutom känd som tongivande smakdomare och recensent i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Som forskare verkade han dock, liksom sin vän och samarbetspartner, uppsaliensaren Henrik Schück, nästan uteslutande inom litteraturhistoriens domäner med verk om nordiska författare som Viktor Rydberg, Ludvig Holberg och Anna Maria Lenngren. Tillsammans med Schück skrev han ett stort pionjärverk om svensk litteraturhistoria i flera tjocka band, som förblev dominerande som grundböcker inom ämnet under flera generationer. I likhet med Schück hade han svårt att förlika sig med mer utpräglade esteter och konstnärnaturer. Redan i början av 1900-talet flyttade han till Stockholm, där han inte bara blev professor utan också medlem av Svenska Akademien, chef för Nobelbiblioteket samt en av August Strindbergs dödsfiender, elakt porträtterad som den uppblåsta professor Stenkåhl i romanen *Svarta fanor*.

Nästa porträtt föreställde hans efterföljare, den jättelike Otto Sylwan, också han professor i estetik (1902 – 32), men som forskare mestadels litteraturhistoriker med arbeten om svensk presshistoria samt biografiska verk om svenskspråkiga författare. Ämnets estetiska dimension uppfyllde han genom att också utge en lärobok i verslära. Till skillnad från Schücker och Warburg lyckades han undvika att komma i större kontroverser, vilket möjligen berodde på att han var en fridsam natur, men kanske ändå mer på att han blev högskolans rektor och i denna egenskap mycket respekterad och hyllad men ofta frånvarande från den litteraturhistoriska undervisningen.

Sylwans efterföljare på professuren, som nu gällde ”litteraturhistoria med poetik” (där ”poetik” var en sista eftergift till estetik), blev den frodigt fryntlige Sverker Ek (1932 – 54), också han framför allt historiskt orienterad med verk om den medeltida balladen, Johan Henrik Kellgren och mycket annat. Hans källkritik underkändes kategoriskt av den bistre Curt Weibull, som samtidigt var professor i historia. Icke desto mindre dominerade Sverker Ek institutionen under mer än ett kvartssekel och hyllades i konferensrummet med inte mindre än TVÅ porträtt, det ena en oljemålning, det andra en stor karikatyr där han jovialiskt läser högt ur Cervantes mästerverk Don Quixote.

Efter Ek blev det dags för den populära och briljante lundensaren Staffan Björck, som dock bara regerade i fyra år (1955-59) innan han återvände till Lund. På sitt porträtt såg han ut som en ungdomlig jazzmusiker. Med honom gjorde estetikerna i viss mån come-back efter lång tids frånvaro. Hans mest kända verk, *Romanens formvärld*, där berättartekniken utförligt analyserades med exempel från modern svensk romankonst, blev också nästan en bibel för de studenter som ville ha mera litteraturteori och närläsning av samtida texter.

Hans efterträdare, Lennart Breitholtz (1960-75), var dock en strikt företrädare för litteraturhistorisk forskning och omtalades ibland som ”gamle ryttmästaren” på institutionen. På sitt porträtt såg han ganska sträng ut och uppfattades nog som tråkig av åtskilliga studenter, men det var han ingalunda, kan jag intyga. Jag hade nämligen haft honom som lärare när jag studerade litteraturhistoria i Uppsala på 50-talet. Jag beundrade honom då mycket, särskilt för hans banbrytande forskning om den forngrekiska komedin. Under slutet av hans professorstid i Göteborg uppstod en revolt på institutionen under ledning av den karismatiska och vänsterradikale docenten Kurt Aspelin, som introducerade marxistisk litteraturteori men också strukturalism, hermeneutik och andra dåförtiden aktuella riktningar inom den litterära textanalysen. Följden blev att institutionens lärare och studenter under lång tid framåt splittrades i två skilda läger: en ”positivistisk” som samlades kring Breitholtz och docenten Gunnar Hansson, en ”marxistisk/ textanalytisk” som samlades kring Aspelin.

Konflikten fortsatte under näste professor, Peter Hallberg (1975-82), vars lätt bekymrade ansikte jag kunde se på det porträtt som senast satts upp i konferensrummet när jag kom dit som hans efterträdare. Han var den förste som utnämndes till professor i ”litteraturvetenskap”, en term som ansågs kunna täcka såväl litteraturhistoria som litteraturteori och textanalys, men Hallberg uppfattades nog allmänt som en utpräglad litteraturhistoriker med arbeten om fornisländsk litteratur och en utförlig tvåbandsbiografi om Halldór Laxness. Efter sin pensionering publicerade han dock *Diktens bildspråk*, ett verk som närmast kan klassificeras som litteraturteori i kombination med diktanalys. Under sin professorstid uppräddes han ibland som företrädare för den ”positivistiska” linjen i Breitholtz’ och Gunnar Hanssons efterföljd, men ibland lierade han sig också med Kurt Aspelin fram till dennes död i cancer 1978. Med Hallberg hade jag själv varit i våldsamt konflikt sedan min egen disputation 1965,

då vi företrädde fundamentalt olika åsikter om den isländska sagans uppkomst och utveckling, så det var inte helt lätt för mig att följa i hans fotspår som professor.

När jag tog över efter Hallberg på hösten 1982 hade jag sedan ungdomsåren gjort mig känd som stridbar företrädare för den historiska linjen inom litteraturvetenskapen, men också som kritiker av Hallbergs sagaforskning. Under min 17-åriga utlandsvistelse som universitetslärare i Berkeley och professor i Aalborg hade jag dock börjat luta mer åt litteraturteori och textanalys samt etablerat gott samarbete med vänsterradikala forskare vars idéer någorlunda överensstämde med gruppen kring Kurt Aspelin. Allt detta gjorde att jag, trots ett visst motstånd från min företrädare, ganska lätt kunde etablera kontakter med institutionens övriga lärare. Visserligen hamnade jag under 80-talet ibland på kollisionkurs med antingen den ena eller den andra sidan i de ännu pågående fejderna om litteraturämnets identitet och metodik. Men de ideologiska motsättningarna mildrades efterhand avsevärt, när 80-talet övergick i 90-tal. Under mina sista professorsår på 90-talet hade institutionens fraktionsstrider helt upphört, även om det fortfarande rådde – och ännu råder – olika åsikter om litteraturämnets utformning.

Vid det laget hade det i Göteborg också upprättats två nya professurer i litteraturvetenskap, den ena med genusvetenskaplig inriktning, den andra mer traditionell. Båda professurerna gick till kvinnor: 1600-talsforskaren Stina Hansson (1990 – 2007) och genusforskaren Lisbeth Larsson (från 2000). Under det nya millenniet har flera av institutionens övriga lärare i litteraturvetenskap befordrats till professors rang och värdighet: Beata Agrell, Tomas Forser, Dag Hedman, Mats Jansson, Yvonne Leffler, Mats Malm, Håkan Möller – och fler lär det bli. Professorerna har nu blivit så många att ingen av oss kan dominera ämnets forskning, undervisning och metodiska inriktning på det sätt som förr var möjligt. Inte heller kan deras porträtt få plats på väggen i något konferensrum. Ett särskilt konferensrum för litteraturvetare finns för övrigt inte längre. Och litteraturämnet har tyvärr inte längre den väldiga prestige i offentligheten som det en gång hade. Ännu på min tid var det till exempel vanligt att litteraturprofessorer skrev på dagstidningarnas kultursidor och var rikskända som opinionsbildare i radio och TV. Men den epoken har redan tagit slut.

Alla de gamla professorsporträtten, inklusive mitt eget, har nu plockats ner och vilar förmodligen i något lagerutrymme. Där får de vila tills vidare. Kanske kan det vara lika gott, även om det kan kännas lite sorgligt att inte längre få se dem hänga på väggen som minnen av en svunnen storhetstid.

Organisk kemi

Stig Allenmark

Bakgrund

Under det att ämnet organisk kemi funnits vid de äldre universiteten i Uppsala, Lund och Stockholm sedan relativt lång tid tillbaka, med ämnesföreträdare som Ludvig Ramberg (Uppsala), Lennart Smith (Lund) och Hans von Euler-Chelpin samt Bror Holmberg (Stockholms högskola resp. KTH), inrättades den första professuren vid Göteborgs Universitet först år 1963 med Lars Melander som innehavare av lärostolen. Melander kom närmast från Nobelinstitutet i Stockholm, där han framgångsrikt utvecklat sin forskningsnisch rörande kinetiska isotopieffekter i organisk kemi. Han utgav redan 1960 en bok "Isotope Effects on Reaction Rates", som kom att bli en bibel för forskare inom såväl teoretisk som fysikalisk organisk kemi. Enkelt uttryckt kan området beskrivas som: 'Hur förändras egenskaperna hos en molekyl av ett isotoputbyte; t.ex. då väte (^1H) byts mot deuterium (^2H)?'

Melander, som under en följd av år var ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien, var känd för sin stora noggrannhet och exakthet i behandlingen av såväl experimentella som teoretiska forskningsresultat samt i framställningen av manuskript avsedda för publikation. Han kan sägas ha varit en stilbildare inom den kemiska vetenskapen och ha entusiasmerat många blivande forskare att välja det område han själv initierat, d.v.s. fysikalisk organisk kemi. Melander avgick med pension 1983 och levde och verkade som emeritus fram till sin bortgång 2008.

Vidareutveckling

Lars Melander efterträddes på professuren av Per Ahlberg, som dessförinnan varit verksam vid Uppsala Universitet som docent och extra professor i organisk kemi. Ahlberg, som i Uppsala varit doktorand hos professor Göran Bergson och blivit skolad inom reaktionsmekanistisk organisk kemi samt i kvantkemi, drev fram en aktiv forskargrupp samt skapade en kreativ infrastruktur med god tillgång till instrumentella resurser. Han var också den som kanske var mest drivande då det gällde tillskapandet av det Nationella NMR-centret på Medicinarberget. Ahlberg var sedan 1991 ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien. Hans alltför tidiga bortgång 2014 innebar en stor förlust för den grundforskningsinriktade fysikalisk-organiska kemien i landet.

Utvecklingen internationellt av allt kraftfullare datorer har varit av en enorm betydelse, inte bara för framväxten av den moderna organiska kemien utan för de naturvetenskapliga disciplinerna i stort. Datorkraften i kombination med alltmer avancerade beräkningsprogram har bokstavligen talat revolutionerat den organiska kemien. Man kan idag teoretiskt beräkna såväl enskilda molekylers strukturer som deras interaktioner med andra molekylära species, inkluderande kemiska reaktionsvägar och inte minst spektrala egenskaper. Härigenom har man möjligheter att teoretiskt förutsäga samt experimentellt bekräfta egenskaper hos organiska föreningar på ett sätt man tidigare inte kunnat. Jag återkommer till detta längre fram i texten.

Naturproduktkemi

Att isolera och renframställa organiska föreningar ur växt- och djurmaterial har sedan lång tid tillbaka varit av stort intresse för forskare inom naturvetenskaperna. Redan 1805 isolerades morfin i ren form ur opievallmo och detta anses vara den allra första isoleringen av en medicinskt aktiv substans ur växtmaterial. Läkemedelsfirman Merck startade så tidigt som 1827 en kommersiell process för storskalig produktion av den smärtlindrande drogen. Sedan dess har givetvis otaliga organiska föreningar isolerats ur biologiskt material och strukturbestämts. Naturligt nog har naturproduktkemin oftast räknats som en del av organisk kemi i akademiska sammanhang.

En företrädare för naturproduktkemin vid avdelningen för organisk kemi GU och CTH var Olof Ceder, som under sina verksamhetsår som universitetslektor hade en avsevärd produktion av vetenskapliga artiklar inom området. Hans forskning var till stor del inriktad mot strukturbestämning av fragment av polyenantibiotika (pimaricin, filipin m.fl.).

Sterokemi, absolutkonfiguration och nya spektroskopiska metoder

Alltsedan Louis Pasteurs tid har det varit känt att vissa molekyler kan existera i två former som är spegelbilder av varandra. Karakteristiskt för dessa spegelbildsisomera (enantiomera) former är att de har samma kemiska och fysikaliska egenskaper så länge de inte befinner sig i en kiral omgivning. Begreppet kiral innebär någon form av asymmetri (hos molekyler, i kvartskristaller, hos cirkulärpolariserat ljus etc.). Det intressanta hos sådana molekyler, ur ett tillämpningsperspektiv, är att de ofta beter sig olika i en biologisk omgivning beroende på att proteiner är kirala eftersom de är uppbyggda av L-aminosyror. Därför har numera läkemedelssubstanser bestående av båda enantiomererna (sk racemat) delats upp i de båda enantiomerrena formerna som sedan var för sig undergår farmakologisk prövning. Det finns idag otaliga exempel på hur olika två enantiomera former kan verka i kroppen. Som ett enkelt exempel kan vi ta L-DOPA som används som läkemedel mot Parkinsonism och där enantiomeren D-DOPA har toxiska egenskaper. Bland andra exempel kan nämnas herbicider baserade på substituerade fenoxipropionsyror, där man funnit att endast den ena enantiomeren, (R)-formen, är verksam.

Organisk stereokemi är följaktligen en viktig gren av den organiska kemien och omfattar bl.a. bestämning av den absoluta konfigurationen hos en given enantiomer, d.v.s. hur molekylen ser ut i tre dimensioner. Som nämnts tidigare har datoriseringen medfört att metoder tillskapats som gjort livet lättare för organiska kemister. Genom att man via avancerade dataprogram inte bara kan utföra s.k. molekyllmodellering utan även datorsimulera spektra av olika slag för en given förening, har man fått kraftfulla metoder för att direkt bestämma absolutkonfiguration. Experimentellt utnyttjar man en spektropolarimeter som ger ett s.k. CD-spektrum av den optiskt aktiva förening man undersöker, något som kan göras med såväl cirkulärpolariserat UV-ljus (ECD) som IR-ljus (VCD). Därefter jämför man erhållna spektra med de beräknade (som är varandras spegelbilder) för båda enantiomererna av föreningen och man kan ur den bättre överensstämmelsen säkerställa absolutkonfigurationen.

Dagens undervisning och forskning i organisk kemi

Efter omorganisationer av den kemiska verksamheten, ingår organisk kemi som en del i Institutionen för Kemi och Molekylärbioologi som har sin undervisning och forskning förlagd

till såväl Chalmers Johanneberg som till Medicinarberget. Den organiska kemin är huvudsakligen indelad i Organisk syntes, Fysikalisk-organisk kemi samt Bioorganisk kemi.

Inom det förstnämnda området drivs forskningen främst av professorerna Mikael Håkansson (metallorganisk kemi), Per-Ola Norrby, Göran Hilmersson (tillika institutionsprefekt) samt Mate Erdelyi. Det andra området representeras huvudsakligen av Per-Ola Norrby under det att det tredje företräds av Kristina Luthman, professor i Läkemedelskemi.

Min egen verksamhet som professor vid avdelningen för organisk kemi 1992 – 2001 samt som emeritus

Jag har haft den stora förmånen att både få undervisa intresserade studenter och vara handledare för såväl "examensarbetare" som doktorander. Eftersom jag är experimentellt lagd och tycker om att arbeta med mina händer, har jag tillbringat en stor del av min tid inte bara i mitt eget laboratorium utan även i mina doktoranders. Att mina doktorander dessutom varit de bästa tänkbara har ytterligare förgyllt tillvaron. Verksamheten i stort har gällt organisk stereokemi: kromatografiska metoder för separation av enantiomerer (bl.a. framställning av nya kirala kolonnmaterial), asymmetrisk syntes med hjälp av mikrobiella enzymer, bestämning av enantiomeriseringsbarriärer hos kirala sulfoxider samt bestämning av absolutkonfiguration. Eftersom kromatografisk enantiomerseparation varit av stort industriellt intresse (i Sverige främst för AstraZeneca och EKA Chemicals) har mina forskningsanslag kunnat utökas genom tillskott från industriellt håll.

År 1995 organiserade jag en EUCHEM-konferens "Mechanisms of Chiral Recognition in Chromatography and the Design of Chiral Phase Systems". Denna hade jag förlagt till ett lantligt beläget hotell i närheten av Kungälv så att alla deltagarna var inkvarterade på samma plats. Detta med förhoppningen att stimulera till ökat vetenskapligt utbyte. Konferensen blev mycket lyckad och många givande kontakter knöts.

Efter min pensionering kunde jag behålla både mitt tjänsterum och mitt laboratorium och varaktiv som emeritus fram till 2010. Min sista doktorand disputerade 2004 och min sista publikation, som var ett samarbete mellan mig och en forskare vid Birmingham University, utkom 2011.

Några avslutande synpunkter

Om jag ser tillbaka på min tid på kemiinstitutionerna i Lund, Uppsala och Göteborg och jämför med dagens situation, är det uppenbart att mycket av den grundforskningsinriktade verksamheten gått förlorad och istället ersatts av målinriktad forskning bedriven av team i nära samverkan. Denna utveckling har kunnat äga rum genom att anslagsbeviljande myndigheter favoriserat denna typ av verksamhet. Härigenom har universitetsforskningens frihet naggats i kanten och upptäckarglädjen fått sig en törn. Jag är inte ensam om att tycka att det är olyckligt när politikerstyrning smyger sig in i forskningssammanhang och när projekt som anses vara samhällsorienterade (som miljö- och havsforskning) ges företräde. Faran med en krympande del av fri, icke-målstyrd, forskning behandlades bl.a. redan i slutet av 90-talet i en debattartikel i Dagens Nyheter, undertecknad av drygt trehundra professorer vid svenska universitet. Tyvärr får man väl konstatera att dagens situation inte blivit bättre. Att professorer tvingas att finansiera sina egna löner med anslagsmedel, under det att universitetsadministrationen bara växer, gynnar knappast vetenskapen utan resulterar bara i stagnation och flykt från den akademiska världen.

De romanska språken

Ingmar Söhrman

Forskningen och undervisningen i språk handlar till största delen handlar om lingvistiska och litteraturvetenskapliga studier och analyser tillämpade på ett visst språk eller en viss kultur. En mycket stor del av den lingvistiska och litteraturvetenskapliga forskningen vid GU bedrivs just vid det som i dag är Institutionen för språk och litteraturer. Under främst första terminens studier ägnas även en hel del tid åt färdighetsträning, eftersom studenterna kommer med mycket olika kunskapsnivåer. Många tror att det ”bara” är detta man ägnar sig åt inom forskning och undervisning i språk, men så är det inte alls.

När Göteborgs högskola grundades 1891 var inriktningen i det närmaste helt humanistisk. Av de första sju professorerna var fyra ägnade språk (Lindberg & Nilsson 1996:117). Det fanns två nästan likalydande professurer i nyuropeisk lingvistik; den ena med undervisnings-skyldighet i germanska språk och den andra i romanska språk.

Det blev uppsaladoktorn Johan Vising (1855-1942), som kallades att inneha denna sistnämnda tjänst. Han verkade som professor från 1891 till sin pensionering 1922. Vid samma tid tillsattes också professurerna i Uppsala och Lund. Stockholmsprofessuren i romanska språk tillkom inte förrän nästan 50 år senare.

Vising hade studerat och disputerat i Uppsala med professorn i nyuropeisk lingvistik Theodor Hagberg som handledare. Hagberg var för övrigt bror till den klassiske Shakespearöversättaren och lundaprofessorn Carl August Hagberg. Bland Visings studiekamrater i Uppsala fanns Per Adolf Geijer, som skulle bli den förste professorn i romanska språk i Uppsala och som Vising i sina memoarer talar om som en stor inspirationskälla, liksom docenten Carl Wahlund, som sedermera fick professors namn (Sundell 2013:311). Wahlund var en aktiv deltagare och mecenat i den svenska konstnärskolonin Grèz-sur Loing utanför Paris, där Göteborgs universitet ännu har ett förvaltningsansvar. Han skall ha tackat nej till den ”riktiga” professuren på grund av all administration som detta då skulle föra med sig – och detta gjorde han redan 1890!

Det var anglo-normandiskan som var Visings specialitet, även om det är hans *Fransk-svenska ordbok* från 1936 som flest franskstudenter kommer ihåg och använder, åtminstone långt in på 1970-talet. I sin studie över romanistiken i Uppsala konstaterade Lennart Carlsson att Vising var en av de främsta romanisterna som verkat i Sverige (Carlsson 1976:89). Till all lycka har Vising skrivit sina memoarer, *Minnesbilder* (1938), och där får man mycken information både om åren i Uppsala¹ och om den långa tiden i Göteborg samt annat som berör hans liv främst i Sverige och Frankrike. Själv säger Vising att han länge tvekade mellan de romanska språken och antik grekiska som ämne. Han hade i sin grundexamen studerat båda liksom latin, men han trodde nog att det skulle ges fler möjligheter som romanist än som grekspecialist och valde därför studiet av dessa första (Vising 1938:56).

Under arbetet med avhandlingen tillbringade han en termin i Paris, en stad han kom att älska livet ut. Han studerade där för två av den franska romanistikens stora namn vid denna tid –

¹ Beträffande romanistikens « förhistoria » i Uppsala och annorstädes se Sundell 2013.

Gaston Paris och Arsène Darmesteter. Vising var uppenbarligen själv en mycket social person och skaffade sig många vänner i Paris. Han kom där också att intressera sig för det praktiska studiet av modern franska, vilket var ovanligt vid denna tid då studierna mest riktade sig mot filologiska (textkritiska) studier av medeltida texter. Det skall dock framhållas att många svenska forskare med denna mer klassiska inriktning fick ett europeiskt renommé och ännu citeras (Vising 1938:59-62).

1882 försvarade Vising sin avhandling, *Étude sur le dialecte anglo-normand du XI^e siècle*, i Uppsala. Som så ofta var det läroverkskarriären som öppnade sig för den tidens doktorer, och innan Vising blev professor i Göteborg verkade han som gymnasielektor. Först i Vänersborg två år och sedan i Lund. Samma år som han tillträdde tjänsten i Vänersborg publicerade han en bok om versifiering i anglonormandiskan, *Sur la versification anglo-normande*.

I Lund tjänstgjorde han som tidigare i Uppsala även vid universitet i egenskap av att vara docent. Han verkade trivas väl i Lund men gjorde sig känd som rebell genom att protestera mot kyrkans övervakande roll i universitetsundervisningen (Vising 1938:92-95). När han insåg att den lärde Fredrik Wulff skulle söka den nyinrättade professuren i Lund ansåg hans sig chanslös, men sökte den i Göteborg. Han sökte visserligen tjänsten i Lund men såg sig då nödsakad att snabbt avsluta sitt magnum opus *Die realen Tempora der Vergangenheit im Französischen und in den übrigen romanischen Sprachen*. Denna bok uppskattades mycket av en av romanistikens stora auktoriteter då, Wilhelm Meyer-Lübke. Emellertid fortsatte Vising sitt anglo-normandiska spår och skrev artikeln "Det franska språket i England". Detta ledde till att han inbjöds att skriva *Anglo-norman language and literature* vilken publicerades i Oxford.

Vising ägnade även tid och kraft åt andra romanska språk än franska och skrev "Den portugisiska litteraturens pånyttfödelse". Denna följdes av artiklar om "Dante", "Den provensalska trubadurdiktningen", "Rolandsången" och "Camões". Som universitetslärare föregick han med gott exempel och kontrakterade fransktalande för konversationsundervisning i modern franska för studenterna i romanska språk. Detta var vid denna tid både framsynt och ovanligt (Lindberg & Nilsson 1996:141-151). Under hans professorstid, som får ses som ett uppbyggnadsskede med flera avlagda licentiatexamina, så försvarade Wilhelm Nyman 1907 den första doktorsavhandlingen i romanska språk i Göteborg, *Étude sur les adjectifs, les participes et les nombres ordinaux substantivés en vieux provençal*, som alltså behandlade ett provensalskt ämne, och 1916 kom den första avhandlingen i franska då Gunnar Billing lade fram sitt verk *Étude sur le style des premiers romans français en vers (1150-1175)*.

Vising valdes 1899 till rektor för Göteborgs högskola och kom att verka i 10 år på denna post. Det var alltså han som kom att inviga universitetshuset 1907. Själv bodde han mitt över gatan, på Vasagatan 23. Han hade ingen familj utan testamenterade inkomsterna för försäljningen av detta hus till en fond som existerar än i dag till de romanska språkens fromma.

När Vising pensionerades tjänstgjorde hans elev, Gunnar Biller (1890-1940), som professor under läsåret 1922-1923. Biller skrev läroböcker och den grammatik, som han skrev tillsammans med Christer Thorn, *Fransk språklära*, användes under många decennier på gymnasier och även under första terminens universitetsstudier. Biller kom sedan att verka inom skolväsendet.

Det blev ännu en uppsaladoktor som efterträdde Vising, nämligen Hilding Kjellman (1885-1953), som disputerat i Uppsala 1913 med avhandlingen *La construction de l'infinitif dépendant d'une locution impersonnelle des origines au XV^e siècle* under Erik Staaf (Carlsson 1976 : 90; Dahlén, www), som efterträtt Geijer som professor i Uppsala. Kjellman var professor i Göteborg 1923-1935. Sedan tog annan verksamhet hans tid i anspråk. Han hade efter sin disputation undervisat franska 1920-1923 vid Högre lärarinneseminarier i Stockholm, så också han hade erfarenhet av mer praktiskt inriktad undervisning i modern franska. Förutom sin vetenskapliga verksamhet (se Tuneld 1958) var han mycket aktiv inom Svenska Turistföreningen, men hans stora insats var som medlare i fackliga konflikter. Dessa mer politiska uppdrag gjorde att han utnämndes till landshövding i Halland (1935-1943) och senare i Uppsala (1943-1952). Med Kjellmans tillträde bytte professuren namn till romanska språk. Han kom också att följa i Visings spår och var åren 1931-1935 prorektor för högskolan, och hans största insats under denna tid var att se till att ett kårhus byggdes på Götabergsgatan (1932).

Vetenskapligt var han inte bara textutgivare utan hyste ett stort intresse för litteratur och syntax vilket visade sig redan i avhandlingen. Och senare i publikationen *La construction moderne de l'infinitif dit sujet logique en français* 1919 som behandlade infinitivens användning som subjekt i franskan fram till 1700. I sin installationsföreläsning talade han över ämnet ”Madonna och mirakel. Ett blad ur den franska diktningens historia” vilken senare publicerades i *Ord och bild*. Han var en flitig forskare och kom att ge ut fornfranska och provensalska texter och behandla såväl semantik som ordbildning. Dessutom visade han ett stort intresse för pedagogiska frågor och för franskans ställning i svenskt skolväsende. I artikeln ”Regnards resa i Lappland: ett 250-årsminne” (*Svenska turistföreningens årskrift*, 1931:235-258) kunde han kombinera sina intressen för det romanska med engagemanget i STF. Han uttryckte ofta en förhoppning att kunna återvända till forskningen efter sin pensionering som landshövding, men så blev det inte, eftersom han gick bort strax efter pensioneringen.

En annan av Staaffs elever Karl Michaëlsson (1890-1961) vikarierade på professuren i två år och utnämndes sedan till ordinarie innehavare 1937. Denne hade disputerat 1927 på avhandlingen *Études sur les noms de personne français d'après les rôles de taille parisiens (rôles de 1292, 1296—1300, 1313)*. Intresset för personnamn i befolkningsregister från Paris under medeltiden gjorde att han fortsatte med ytterligare tre volymer (se Ahlborn, Andolf, Bergh 1952; Ellegård, www). Han hade efter ha börjat sina doktorandstudier i Uppsala tillbringat flera år som student vid Sorbonneuniversitetet och den prestigefyllda École des Hautes Études i Paris (se Ahlborn, Andolf, Bergh 1952), och hans engagemang för Frankrike och fransk kultur brann med en aldrig sinande låga. Hans installationsföreläsning kan i dag låta lite bombastisk ”Det franska språkets klarhet”, men detta var en reell bild som härskade inom fransk kultur vid denna tid, och den visar Michaëlssons frankofili.

Michaëlsson var som forskare mer smal och inte lika dynamisk som sina företrädare, men han var en utomordentligt duktig och hängiven handledare. Hela 13 avhandlingar lades fram under hans tid som professor, vilket vid denna tid var mycket ovanligt. Han grundlade också skriftserien *Romanica Gothoburgensia, Acta Universitatis Gothoburgensis*, där det till dags dato har publicerats 73 volymer. Det är också under hans professorstid som högskolan blev universitet.

I Uppsala hade Michaëlsson lärt känna den unge romanisten Nils Hedberg (1903-1965), som var en stor kännare av spanska språket och Latinamerika. Hedberg flyttade senare till

Göteborg och började undervisa vid Handelshögskolan i spanska och faktiskt även ryska. 1939 grundade han Iberoamerikanska institutet, vars förste föreståndare han blev. Han donerade också en stor boksamling som lade grunden till institutet. Biblioteket finns i dag på Campus Linné och institutet ingår i Institutionen för globala studier. Intressant att konstatera är att det fanns fler studenter i romanska språk än i tyska och lika många som i engelska redan 1940, före kriget.

Michaëlssons efterträdare, Hans Nilsson-Ehle, (1910-1983), professor i romanska språk 1957-77 (Skoglund, www), hade disputerat i Lund 1941 för den store romanisten Alf Lombard, också han elev till Erik Staaff i Uppsala. Nilsson-Ehle hade en klar inriktning mot modern franska och skrev sin avhandling om ett morfologiskt ämne *Les adverbies en -ment compléments d'un verbe en français moderne* (1941). Detta var nyskapande i så motto att det var helt inriktat på det aktuella språkbruket. Han blev docent och också han gymnasielektor i Lund innan han fick professuren i Göteborg 1957. Han publicerade ett stort antal artiklar, framförallt i *Studia neophilologica* i Uppsala och i *Moderna språk*.

Under Nilsson-Ehles tid genomfördes den universitetsreform som delade upp de romanska språken 1961 i enskilda språk, franska, italienska och spanska i Göteborg, och dessutom rumänska i Lund och portugisiska i Stockholm.

Nilsson-Ehle själv hade ett stort intresse för italienska och Italien, och han sökte förgäves få till stånd en professur i italienska i Göteborg, men detta skulle ske först 40 år senare. Den italienska romanesco-dialekten och författaren Giuseppe Giachino Belli, som skrev på denna dialekt, tilldrog sig hans intresse. Tillsammans med Pietro Belloni publicerade han flera artiklar om dessa teman i volymen *Voci romanesche* 1957.

Att Nilsson-Ehle var en modern och nydanande lingvist visas inte minst i volymen *Varia Romanica* som Lars Lindvall och Olof Eriksson gav ut 1991 med olika artiklar av Nilsson-Ehle både om fransk och italiensk lingvistik och litteratur.

När Nilsson-Ehle gick i pension tillträdde Gunnar von Proschwitz (1922-2005) professuren 1977-1988. Denne var den förste professorn i romanska språk i Göteborg som också disputerat i Göteborg. Han var främst lexikolog och litteraturvetare med ett stort intresse för det franska 1700-talet. von Proschwitz skrev sin avhandling om ett lexikologiskt ämne, *Introduction à l'étude du vocabulaire de Beaumarchais*, som lades fram under Michaëlssons egid 1956. Han fortsatte på den inslagna vägen och skrev 1962 *Gustave III et la langue française* liksom ett stort antal artiklar om detta ämne vilka publicerades 1988 i festskriften *Idées et Mots au Siècle des Lumières*.

Innan von Proschwitz fick professuren i Göteborg hade han fått den nyinrättade professuren i fransk litteratur i Uppsala 1968-1970, då han valde att flytta tillbaka till Göteborg där han alltså sedermera blev professor.

von Proschwitz förblev sitt 1700-tal trogen och fick ett antal doktorander först i Uppsala och sedan i Göteborg att ägna sig åt textutgivning av brev och litterära korrespondenser. Han kunde också kröna sitt verk 1990 med publiceringen av *Beaumarchais et Le Courier de l'Europe* i vilket han samverkade med sin hustru Mavis von Proschwitz. Han utgav och skrev om brevsamlingar, *Alexis Piron épistolier* (1982), *Tableaux de Paris 1739-1742. Lettres inédites de Carl Gustaf, comte de Tessin* (1983), *Gustave III par ses lettres* (1986) samt

Catherine II et Gustave III, une correspondance retrouvée (1998). De tre senare har han även översatt till svenska.

Med honom ändrades också professurens beteckning till ”romanska språk, särskilt franska”. 1987 blev han gästprofessor vid Sorbonne under ett år och föreläste även vid Collège de France.

Han skrev också läroböcker och för många franskstuderande är boken han skrev tillsammans med Jean-Baptiste Brunet-Jailly (hedersdoktor i Göteborg) *Bien écrire/bien parler. Introduction aux études universitaires de français* en klassiker. Han var en outtröttlig forskare och författare.

Ämnet spanska växte under sjuttioalet starkt i svenska gymnasier och grundskolor, och 1981 utlystes i Göteborg en professur i detta språk. Det fanns bara en professur i iberoromanska språk tidigare, och det var i Stockholm, och behov av ytterligare en förelåg helt tveklöst. Ingen kompetent sökande anmälde sig, och docenten Per Rosengren (1934-2006) uppehöll tjänsten 1980 till 1982. Han hade disputerat 1974 i Göteborg på avhandlingen *Presencia y ausencia de los pronombres personales sujetos en español moderno*. 1982 utlystes tjänsten igen och många sökanden anmälde sig. Valet föll på österrikaren Michael Metzeltin, som utnämndes 1983, men han tillträdde aldrig tjänsten och lämnade den 1984. Tjänsten kom sedan att vara vakant i nästan 10 år.

Lars Lindvall (1935-), professor i Göteborg 1988 - 2002, hade disputerat i Göteborg 1971 på en avhandling om ett fornfranskt ämne *Sempre, lues, tost, viste et leur synonymes*. Han är en romanist med omfattande intressen för många romanska språk. Förutom franskan, både fornfranska och modern franska, har han forskat inte minst kring italienska och katalanska. Professurens beteckning var dock samma som under von Proschwitz tid: romanska språk, särskilt franska.

Lindvall var forskardocent i Göteborg 1971-84, då han utnämndes till professor i romanska språk i Lund, en tjänst han innehade till dess att han efterträdde von Proschwitz i Göteborg. I Lund organiserade han tillsammans med kollegerna där den tionde skandinaviska romanistkongressen, vars acta han och Ingrid Hermerén gav ut – *Actes du X^e congrès des romanistes scandinaves. Lund, 10-14 août 1987*. På denna kongress visade han också sitt breda romanska intresse då han presenterade ett problem i det fornkatalanska eposet *Tirant lo Blanc*, ”Prest et de continent – *Remarques sur leur emploi dans Tristan lo Blanc*”. Han har också publicerat ett antal artiklar om katalanska ämnen i tidskriften *Moderna språk*. Hans huvudsakliga verksamhet har behandlat lexikologi och textattribution.

Många av hans lexikologiska studier hittar man, liksom hans artiklar om det medeltida bruket av vissa tidsadverb i de romanska språken, i *Revue Romane* (RR) et *Studia Neophilologica* (SN). För att nämna några skrev han ”*tosto et presto en italien* (SN 1974), ”*lèu en occitan*” (RR 1981), ”*immantiente, tantosto, incontiente en italien*” (RR 1975). Han också arbetat med andra ämnen inom romansk språkvetenskap som ursprung och utveckling av ordet *assassin* (SN 1974) och konkurrensen mellan de två italienska verben för ’förefalla’ *sembrare* och *parere* i modern italienska (*Neuphilologische Mitteilungen* 1986).

Emellertid har kanske hans största insatser varit inom just textattributionen vilket artikeln ”Jean Renart och Galeran de Bretagne” (*Data linguistica*, vol. 15) liksom ”Structures

syntaxiques et structures stylistiques dans l'œuvre de Chrestien de Troyes" (*Romania*, 1981, 4), väl vittnar om.

Lindvall har även ett stort intresse för kontrastiv lingvistik vilket flera av de senare avhandlingarna under hans professorstid tydligt visar.

1987 utlystes åter professuren i spanska, och Lars Fant utnämndes, men eftersom han samtidigt fick professuren i Stockholm valde han denna. Än en gång stod lärostolen alltså tom.

Man kan lätt tänka sig fakultetens frustration och tvekan då tjänsten för fjärde gången utlystes. Ken Benson (1956-) tillsattes och kom verkligen. Under hans tid som professor i Göteborg (1993-2012) byggdes ämnet upp och ett flertal avhandlingar producerades. Han är specialist på modern spansk litteratur och i synnerhet på författaren Juan Benets verk. Benson disputerade i Stockholm 1989 på avhandlingen *Razón y espíritu. Análisis de la dualidad subyacente en el discurso narrativo de Juan Benet*, ett forskningsprojekt som han avslutade 15 år senare med sin stora bok om Benet, *Fenomenología del enigma. Juan Benet y el pensamiento literario postestructuralista* (2004).

Innan han utnämndes till professor i Göteborg hade han varit en av tre chefredaktörer för lexikonet *Norstedts spanska ordbok*, som idag är det enda moderna stora tvåspråkiga lexikonet i spanska i Sverige. Under några år verkade han som översättare på Ericsson och också som universitetslektor i Stockholm.

Hans intresse för litteraturteori ledde också fram till flera studier om den spanska guldåldern och spansk litteratur från de följande seklerna. Tillsammans med professor Timo Riiho (Helsingfors) och docent Ingmar Söhrman (Göteborg) organiserade han den första kongressen för skandinaviska hispanister och lusitanister (portugisiskspecialister) i Madrid 2006 och tillsammans med professorerna Eva Ahlstedt och Ingmar Söhrman organiserade han 2011 den artonde skandinaviska romanistkongressen i Göteborg.

Under sina tjugo år som professor i Göteborg skapade han en kreativ och produktiv forskningsmiljö med regelbunden seminarieverksamhet. Han var också administrativt aktiv i olika nämnder på fakultets- och universitetsnivå. Efter att också varit prefekt och avdelningsföreståndare på Institutionen för romanska språk påtog han sig även uppdraget som viceprefekt på den stora sammanslagna institutionen för språk och litteraturer, som han faktiskt blev den som namngav. 2012 tillträdde han en professur i spansk litteratur vid Stockholms universitet och lämnade Göteborg med utgången av detta år.

Christina Heldner (1942-) hade studerat franska, engelska och allmän lingvistik vid Stockholms universitet där hon avlade doktorsexamen i franska 1982 med avhandlingen *La portée de la négation. Un examen de quelques facteurs sémantiques et textuels pertinents à sa détermination dans des énoncés authentiques*. Där studerade hon negationens inflytande över andra satslement i modern franska. Vidare har hon studerat dislokationer i franska och dessas syntaktiska och pragmatiska konsekvenser.

Efter disputationen verkade hon sedan som forskarassistent i franska och universitetslektor i allmän lingvistik vid Umeå universitet där hon också utnämndes till docent. 1992 tillträdde hon ett lektorat i franska i Göteborg, och 1999 blev hon professor i franska och verkade som sådan fram till pensioneringen 2009.

Hennes forskningsintressen spänner över ett vitt fält från fransk syntax, semantik och pragmatik till raffinerade översättningsteoretiska analyser tillämpade på franska och framförallt på italienska (se Ahlstedt, Söhrman 2009:13-15), vilket kom till samlat uttryck i den nydanande och mycket intressanta volymen om estetik och stilistik i översättningarna av Dantes *Divina Commedia* till svenska, *Översättningskritik och estetisk form. Jämförande studier av språk och stil i Dantes Divina Commedia och sju svenska översättningar*, som kom 2008.

Heldner har i flera studier granskat översättningen av Pippi Långstrump till franska och inte minst vad som utelämnats. Astrid Lindgren blev själv mycket upprörd av denna manipulering av texten som gjorts utan att hon konsulterats. Dessa lindgrenska studier ledde också till att Heldner skrev en underhållande och mycket klagörande artikel om vad pragmatik egentligen är för något i praktiken genom exempel från just Pippi, ”Pippi Långstrump som lingvist”. Denna artikel har jag använt mycket som en introduktion till ett svårt och viktigt lingvistiskt fält, och studenterna uppskattar den mycket.

Sedan många år har hon och maken Torsten Rönnerstrand intresserat sig för grekisk kultur och litteratur, och hon har också översatt modern grekisk lyrik till svenska. 2015 gav de ut den mycket insiktsfyllda skildringen av grekisk litteratur och politik under i synnerhet de sista tumultartade årens utveckling, *Krisernas Grekland i politik och litteratur*.

Som professor har Heldner varit en noggrann och hängiven seminarieledare som ägnat mycken tid åt att läsa och kommentera doktorandernas avhandlingstexter och hjälpa dem fram till doktorsexamen. Hennes argusögon har upptäckt brister och förtjänster på ett fruktbarande sätt under arbetenas gång. Dessutom har hon under många år innehaft olika akademiska uppdrag från studierektor till fakultetsnämndsledamot.

Med Eva Ahlstedt (1949-2013) fick franskan ytterligare en professor, men denna gång med litterär inriktning. Hon föddes i Göteborg, och studerade sedan franska, engelska och spanska vid GU, där hon också disputerade 1983 på en avhandling om Marcel Proust, *La Pudeur en Crise. Un aspect de l'accueil d'À la recherche du temps perdu de Marcel Proust (1913-1930)*. Det var den moderna franska litteraturen som fängade Ahlstedt, och hon var en mycket produktiv forskare, som också gjorde djupa studier av André Gide och inte minst Marguerite Duras. 1994 publicerade hon *André Gide et le débat sur l'homosexualité de L'Immoraliste (1902) à Si le grain ne meurt (1926)* och 2004 kom en stor volym om Duras *Le « cycle du Barrage » dans l'œuvre de Marguerite Duras* för att bara nämna några av hennes viktigaste skrifter.

Sedan hon disputerat blev hon 1986 forskarassistent i Göteborg, en tjänst hon innehade i fem år. Efter några år på vikariat fick hon ett universitetslektorat i franska vid dåvarande Högskolan i Örebro 1994, och tre år senare fick hon samma tjänst i Göteborg. 1998 blev hon docent i Göteborg.

Hon gjorde sig känd som en effektiv och praktiskt inriktad organisatör, vilket hon visade som mångårig uppskattad studierektor, avdelningsföreståndare och prefekt vid institutionen för romanska språk. Det är omvittnat att det alltid var mycket lätt och angenämt att samarbeta med henne. Saker blev gjorda. Tillsammans med henne publicerade jag en festskrift till Christina Heldner vid hennes pensionering.

Ahlstedt var en outtröttlig forskare och som professor var hon inte bara mycket produktiv utan också en stor inspiratör för doktorander och andra. Många avhandlingar med inriktning mot fransk litteratur har skrivits under hennes tid vid institutionen. Samma år som hon blev professor, 2007, organiserade hon en internationell konferens om Marguerite Duras, och bidragen där publicerade hon i en volym i *Romanica Gothoburgensia* (LCIV). Även om Marguerite Duras var hennes huvudinriktning under senare år övergav hon inte sina studier av Proust och Gide, men under de sista åren gav hon sig i kast med ett av de nya franska mycket intressanta författarskapen – Serge Doubrovsky. Hennes förmåga att inspirera och själv vara en produktiv forskare bidrog i hög grad till den stimulerande forskningsmiljön i franska vid GU. Hennes bortgång i förtid satte djupa spår bland kollegerna.

Jag som skriver den här artikeln studerade först antikens kultur och samhällsliv vid Stockholms universitet och kom efter militärtjänst på Försvarets Tolkskola att fortsätta mina studier i Uppsala (ryska, franska, spanska, engelska, rumänska, latin, bulgariska och bretonska). På den tiden fanns det varken utbildningsbidrag eller doktorandtjänster så jag arbetade som studievägledare, amanuens, assistent och universitetsadjunkt innan jag 1989 blev lektor i svenska vid Universitetet i Alcalá de Henares (strax öster om Madrid) och med undervisning också vid Complutenseuniversitetet i Madrid. Senare har jag varit gästforskare i Nancy, Helsingfors och Odense.

Avhandlingen (1991) skulle egentligen behandla konditionala satsföregningar i spanska, franska italienska och rumänska, men det visade sig att det spanska materialet räckte, så det blev *Las construcciones condicionales en castellano contemporáneo*, vilken lades fram i Uppsala. Två år tidigare hade jag publicerat en bok om kulturkontakter, *Sverige och de romanska kulturerna*. Efter disputationen återvände jag 1991 till Sverige och blev universitetslektor i spanska vid Umeå universitet, där jag tillsammans med Per Löfstrand byggde upp spanskämnet. 1993 blev jag docent. Samma år publicerades i samarbete med Martin Lexell boken *La cultura sueca*. Under balkankrigen skrevs mycket som visade att skribenterna hade föga aning om balkanländernas historia och utveckling, och då redigerade Ingvar Svanberg och jag volymen *Balkan, Folk och länder i krig och fred*. 1997 var det dags för nästa bok, *Språk, nationer och andra farligheter*, som recenserades positivt av Gunnar Fredriksson i OBS Kulturkvarten,

1998 blev jag utnämnd till universitetslektor i spanska vid GU, och 2008 blev jag professor i samma ämne, en tjänst jag innehade till 2011, då jag från och med 2012 fick professuren i romanska språk, särskilt spanska, med tanken att jag vid italienskprofessorns pensionering skulle kunna ta över handledningen också av doktorander i italienska. Som alla fick jag även ta min del av administrativa uppdrag, studierektor, avdelningsföreståndare och prefekt samt diverse nämnduppdrag.

Även om spanskan och minoritetsspråkens ställning har varit forskningens fokus har rumänska och ratoromanska varit föremål för studier och forskning, men alla andra romanska språk har varit inkluderade i forskningsverksamheten. Jag fick till min stora överraskning Skytteanska priset (vid Umeå universitet) för framstående yngre forskare 1996 och är sedan 2006 hedersledamot av den Rumänska akademiens språkvetenskapliga institut.

Förutom ett större antal artiklar har jag skrivit läromedel i romansk språkhistoria, *Vägen från latinet* och i kontrastiv lingvistik för blivande lärare i spanska som främmande språk, *La lingüística contrastiva como herramienta para la enseñanza de español como lengua extranjera*. Tillsammans med Folke Josephson, som jag en gång läst albanska med i Uppsala,

redigerade och utgav jag två antologier om diakron språktypologi, som var en följd av två konferenser vi anordnat i Göteborg, *Interdependence of Diachronic and Synchronic Analyses* (2008) och *Diachronic and Typological Perspectives on Verbs* (2013), och 2011 invaldes jag som arbetande medlem Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg.

2009 gick äntligen Nilsson-Ehles dröm om en professur i italienska i uppfyllelse då Enrico Tiozzo (1945-) utnämndes till universitetets förste professor i italienska. Han hade studerat vid det klassiska universitetet i Rom, La Sapienza, och där skrivit en avhandling om sökandet efter Gud i Pär Lagerkvists verk.

1970 kom han till Sverige som utländsk lektor i italienska vid GU, där han 2003 blev docent för att så småningom bli professor 2009, och 2012 gick han i pension.

Han är en mycket aktiv forskare och översättare. Han forskningsområde är framförallt populära författare i början av 1900-talet och under fascisttiden. Dessa har sedan i stor utsträckning glömts bort som Guido da Verona, Mario Mariani och Luciano Zuccoli. Den senare analyserade Tiozzo i den nyligen utkomna *Luciano Zuccoli e la narrativa della vita elegante* och Mariani studerade han i *Il poema di un'idea. Sovversivismo e critica della società borghese nell'opera di Mario Mariani*. Han är som sagt en mycket aktiv och produktiv forskare och har skrivit en stor översikt och delvis omvärdering av den italienska populärlitteraturen från 1900-talets första halva i fem volymer, *Il romanzo blu, temi, tempi e maestri della narrativa sentimentale italiana del primo novecento*. Ett annat tema som Tiozzo studerat i grunden och publicerat ett antal artiklar om ämnet är italienska nobelpriskandidater, vilket orsakat stor debatt i Italien, *La letteratura italiana e il premio Nobel. Storia e documenti* och *Il Nobel svelato. Segreti, errori e verdetti del premio per la letteratura*.

Han är dessutom en flitig och produktiv översättare av svensk litteratur till italienska. Han har översatt bland andra Johannes Edfelt, Kjell Espmark, Lars Forssell, Katarina Frostenson, Folke Isaksson, Kristina Lugn, Östen Sjöstrand och Tomas Tranströmer.

Tillsammans med universitetslektor Ulla Åkerström har han organiserat tre kollokvier om italienska litterära teman, och han även givit ut acta från dessa. Hans produktion har snarast ökat efter pensioneringen, vilket är glädjande. Tyvärr har fakulteten för närvarande ställt in undervisningen i italienska.

-

Slutligen kan vi konstatera att vi lite grand återgått till ursprunget med bara en professor i romanska språk, sedan Tiozzo pensionerats, Benson flyttat och Ahlstedt blivit sjuk och avlidit. Till all lycka består emellertid institutionerna numera inte bara av professorerna utan också av ett stort antal kompetenta och duktiga medarbetare, så framtiden ser ändå ganska ljus ut.

Till sist kan nämnas att det i romanska språk vid GU presenterats 64 licentiatavhandlingar och 70 doktorsavhandlingar; 44 i franska, 19 i spanska, 5 i italienska och 2 i provensalska – fler väntar.

REFERENSER

Ahlborn, Gunnar, Andolf, Sven och Bergh, Lars (utg.). 1952. *Mélanges de philologie romane offert à M. Karl Michaëlsson*, Göteborg.

Ahlstedt, Eva & Söhrman, Ingmar (utg.). 2009. *Paroles sur la langue. Études linguistiques et littéraires. Mélanges offerts au professeur Christina Heldner à l'occasion de son départ à la retraite*. Romanica Gothoburgensia LXIV, Acta Univiersitatis Gothoburgensis, Göteborg.

Carlsson, Lennart. 1976. "L'Étude des langues romane depuis 1890". I *Faculty of Arts at Uppsala University. Linguistics and Philology*, Uppsala, ss. 89-98.

Dahlén, Erik. "G. Hilding Kjellman", *Svenskt Biografiskt Lexikon* <http://www.nad.riksarkivet.se/SBL/Presentation.aspx?id=11549> (11-10-2013).

Ellegård, Alvar. "Karl M H Michaëlsson", *Svenskt Biografiskt Lexikon* <http://www.nad.riksarkivet.se/SBL/Presentation.aspx?id=9342> (11-10-2013).

Heldner, Christina. <http://www.sprak.gu.se/kontakta-oss/emeriti/heldner-christina/>
Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg, <http://www.kvvs.se/>

Lindberg, Bo & Ingemar Nilsson, *Göteborgs universitets historia*, 2 vol., Göteborg : Rektorsämbetet, Göteborgs universitet.

Nilsson, Ingemar. 1996. *Göteborgs universitet 1891-1995. Data över professorer, docenter, avhandlingar och befordringsärenden*, vol. 1-2. Göteborg: Rektorsämbetet : Göteborgs universitet.

Sundell, Lars-Göran. 2013. "Les débuts de la philologie romane à Uppsala". I Coco Norén, Kerstin Jonasson, Henning Nölke & Maria Svensson (utg.) *Modalité, évidentialité et autres friandises langagières. Mélanges offerts à Hans Kronning à l'occasion de ses soixante ans*. Bern et al. : Peter Lang, ss. 311-326.

Skoglund, Lars-Olov. "Hans G. G. Nilsson-Ehle". *Svenskt Biografiskt Lexikon* <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=8106> (16/10 2013)

Söhrman, Ingmar. <http://www.sprak.gu.se/kontakta-oss/larare/sohrman-ingmar/>

Tiozzo, Enrico. <http://www.sprak.gu.se/kontakta-oss/emeriti/tiozzo-enrico/>

Tuneld, John. 1958. "Landshövdingen professor Hilding Kjellmans tryckta skrifter". *Gustaf Adolfs Akademiens minnesbok 1942—1957*, Uppsala, ss. 351-358.

Vising, Johan. (1925). *Mélanges de philologie offerts à M. Johan Vising par ses élèves et ses amis scandinaves à l'occasion du soixante-dixième anniversaire de sa naissance le 20 avril 1925*. Göteborg : Gumperts.

Vising, Johan. 1938. *Minnesbilder*. Stockholm: Bonniers förlag.

Se också <http://www.sprak.gu.se/om/personal/>

De slaviska språken

Magnus Ljunggren

Vid Göteborgs högskola kom ryskan på programmet så tidigt som 1906 – ungefär samtidigt som i Lund. Bara Uppsala universitet var före. Först ut var kapten Erik Nordenström som en gång hade fått lära sig språket i samband med en studievistelse vid artilleriet i Saratov. Han bedrev - som "e o lärare" - undervisning i grammatik och översättning. Han kunde passa bra för uppgiften: han var själv verksam som översättare av rysk prosa i det mindre formatet. Som person verkar han ha varit minst sagt originell. Han slutade på högskolan 1912.

Nästa skede inleds våren 1918. Då började den 24-årige dansken Adolf Stender Petersen undervisa i ryska vid såväl högskolan som Handelshögskolan. Han skulle bli en av den nordiska slavistikens främsta. Han kom direkt från revolutionens Petersburg-Petrograd där han hade fötts och vuxit upp. Nyfikenheten på det ryska var stor i denna revolutionens tid: bara vid Handelshögskolan ska han till en början ha haft ett 50-tal elever.

Som lektor på högskolan såg Stender Petersen till att skapa bredd i ryskundervisningen. Han satsade i lika mån på språket och litteraturen, höll grundkurser och tränade studenterna i textläsning med koncentration på de stora klassikerna. Efterhand introducerade han också polskan och, något senare, tjeckiskan.

1920 publicerade Stender Petersen i högskolans årsskrift en spännande artikel på tyska om djävulsbilderna hos Nikolaj Gogol. 1923 doktorerade han i Köpenhamn på en avhandling om den polske 1700-talspatern Franciszek Bohomolec' skolkomedier. 1925 redde han i högskolans årsskrift ut det urslaviska ordet för "viking", *vitędзь*, och dess historiska utveckling. 1927 – samma år som han lämnade Göteborg för en anställning vid universitetet i Tartu, det gamla svenska Dorpat – gav han i Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles Handlingar ut en magistral studie på nära 600 sidor om de äldsta germanska lånorden i de slaviska språken.

Redan 1920 hade han bildat en svenskrysk förening i Göteborg, sammansatt av återbördade Petersburgssvenskar med förankring i näringslivet, emigranter och studenter. Man träffades en gång i månaden på Henriksbergs restaurang till "klubbaftnar" med sång, poesiläsning, enaktare (som Tjechovs "Björnen"), föredrag, rysk samvaro och rysk mat. Man kallade sig "Beseda ljubitelej russkogo slova", efter de ursprungliga Moskvaslavofilernas likalydande sammanslutning på 1810-talet: "Ryska litteraturvänners sällskap".

1923 ägnade Göteborgs Dagblad en helsida åt Beseda. Rubriken löd: "Hur 'rysk luft' skapas i Göteborg". Det var en anspelning på Pusjkins bevingade ord i poemet "Ruslan och Ljudmila", i mycket fri svensk översättning: "Här kännes Rysslands luft/ här dofta Rysslands blommor." Besedas innersta önskan sades vara denna: "Att skapa rysk luft och trollda fram ryska blommors doft, att bilda ett litet Ryssland i svensk förskingring."

Föreningen räknade nu mer än 70 medlemmar och lyckades faktiskt under några år sätta en viss prägel på Göteborgs kulturliv – med inte så få inslag av rysk teater, musik och koreografi. Stender Petersen tyckte ha tid för allt. 1924 var han med och startade ett nationellt "Svensk-Ryskt Sällskap" med den uttalade uppgiften att främja förbindelserna mellan de båda länderna

och fördjupa vår kunskap om Ryssland. Det inrymde på ett lite märkligt sätt på en gång företrädare för näringslivet som ville idka handel med Sovjetstaten och intellektuella med vänstersympatier.

Året innan hade han också initierat ett ”Svensk-Tjeckoslovakiskt Sällskap”, med centrum i Uppsala. Den tjeckoslovakiska staten visste att uppskatta hans insatser. 1925 utnämndes han till Riddare av det tjeckoslovakiska Vita Lejonets orden – den finaste utmärkelse en utlänning kunde få.

För Stender Petersen var det viktigt att popularisera den egna vetenskapen i skilda former. Han medverkade regelbundet i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning med både artiklar om slavisk kultur och kommentarer till den politiska utvecklingen i Sovjetunionen. En helsida om Bedřich Smetanas Göteborgsvistelse 1856-61 visade på Sveriges betydelse, på olika plan, för en stor tjeckisk kompositör. Emellanåt föreläste han hos ABF.

Stender Petersen inspirerade sina vänner och medhjälpare i Beseda till aktivt översättande, av kortare Tjechovhumoresker likaväl som av ett par aktuella Sovjetromaner - vilket allt under ett par år publicerades i Göteborgs Aftonblads lördagsbilagor. Det slående är att han höll sig så å jour med det aktuella läget i den ryska litteraturen. Han såg snart till att instifta en bokserie, i samarbete med Gebers förlag, med titeln ”Moderna ryssar”. Första numret ut 1925 var Ilja Ehrenburgs novellsamling ”Tretton pipor” - med Stender Petersens eget initierade förord. Tanken var att den skulle följas av andra modernistiskt experimentella prosaverk av bl a Andrej Belyj och Jevgenij Zamjatin. Man måste imponeras av detta projekt som tyvärr aldrig kom att fullföljas eftersom Stender Petersen, som framgång, lämnade Göteborg. Han var helt enkelt närmare ett halvsekel före sin tid – först runt 40 år senare var det dags för först Zamjatin och sedan Belyj på svenska

Stender-Petersens estetiska kompass visade hela tiden rätt. Under allt låg hans tidiga intryck av de ryska litteraturvetenskapliga så kallade formalisterna med deras intresse för struktur och konstnärlig organisation. Redan hans doktorsavhandling hade varit färgad av dessa insikter. Under 1930-talet tog han in den tjeckiska vidareutvecklingen av formalismens landvinningar och kom så att – som den förste – från närmast strukturalistiska utgångspunkter skriva den ryska litteraturens historia (på danska, 1952).

Efterhand kom Clara Thörnqvist – som händelsevis råkade vara min mammas syssling - att få en roll i det tjeckoslovakiska sällskapet. Hon upprätthöll från 1917 en amanuens tjänst vid Göteborgs stadsbibliotek men bedrev sina studier i Lund där hon 1922, bara 26 år gammal, ”lissade” i slaviska språk för den legendariske professorn Sigurd Agrell. Under sent 1920-tal bedrev hon etymologiska studier i bland annat Brno och Berlin. 1929 var både hon och Stender Petersen närvarande vid den första slavistikongressen i Prag, den internationella slavistikens födelse – hon själv i egenskap av ”tjeckoslovakisk statsstipendiat”. Snart var hon både sekreterare och skattmästare i det tjeckoslovakiska sällskapets Göteborgsavdelning.

Utan den dynamiske Stender Petersen stannade tyvärr det mesta av. Clara Thörnqvist förankrade sig på Göteborgs stadsbibliotek, universitetsbibliotekets föregångare. Hon översatte ett par tjeckiska radiopjäser och skrev om tjeckiska och slovakiska författarskap för Nordisk Familjebok. På högskolan höll 1933-34 en viss Pontus Pehrson en rysk grundkurs, på institutionen för indoeuropeisk språkvetenskap. Det var det hela.

Men 1936 anlände från Göteborg till Lund en ung student som med tiden skulle komma att häva stilleståndet. Hans namn var Gunnar Jacobsson. Hans språkhunger var stor. Han började med att läsa klassiska språk, hans tänkta huvudinriktning. Året efter ville han pröva på ryskan och polskan - och blev kvar där för alltid. I efterhand menade han att den inspirerande rysklektorn Mihail Handamirov (Michail Chandamirov), Agrells medarbetare, hade haft stor del i detta. Handamirov är en bortglömd nyckelfigur i den svenska slavistikens historia. Vad Gunnar Jacobsson lärde av honom var att språkstudier med fördel kan kombineras med ett socialt umgänge där man tar in hela kulturen – inte minst mat och sång. Jacobsson fick likaså i sig att språk och litteratur hör nära ihop. Redan 1938 företog han, 20-årig, en stipendieresa till Kraków.

När intresset för Sovjetunionen i krigets slutskede hastigt växte i takt med Röda Arméns framgångar kände man i både Stockholm och Göteborg behovet av en reglerad ryskundervisning på högskolenivå. Nu, 1944, inrättades ett lektorat för Jacobsson vid Göteborgs högskola. Året innan hade Clara Thörnqvist börjat undervisa i ryska på Handelshögskolan. Under några år framöver präglades nu Sverige av en veritabel Rysslandsvurm, med ryskkurser också i radio. En kvällstidning gick ut med en enkätfråga till folk på gatan: ”Varför läser ni inte ryska?”

Jacobsson förmedlade grundundervisning och sysslade med klassikerläsning på högre nivåer. Vid sin sida hade han Ingeborg Holm, dotter till en prominent Petersburgssvensk som suttit i ledningen för ”Beseda”, den levande länken till 20-talet och Stender Petersen, och dessutom Hugo Möldre, en estnisk f d kapten i tsarens armé. Parallellt arbetade Jacobsson på en doktorsavhandling. Han gjorde snart flitiga besök på seminarierna i Uppsala och på det nystartade Ryska institutet i Stockholm. På det sättet underhöll han, med sin Lundabakgrund, kontakterna med samtliga slaviska institutioner i landet. Sådant var hans ”ekumeniska” väsen. Hösten 1945 startade Jacobsson en rysk klubb vid sidan om undervisningen. Där ägnade man sig åt ”sångövningar, konversation, litteraturanmälan”. Dessutom spelade man – gärna med Ingeborg Holm som regissör – enaktare av Tjechov: ”Björnen” igen. Så förvaltades arvet från Stender Petersen, legerat med Jacobssons Lundaerfarenhet.

Jacobsson var delvis bosatt i Stockholm, med hemliga uppgifter på Försvarets Radioanstalt. Så småningom lämnade han dock detta arbete. Han koncentrerade alla krafter på den avhandling som han kom att försvara i Uppsala 1947 och snart fick ut – som nummer 1 – i Stockholms slaviska skriftserie. Den undersökte det slaviska ordet ”lěto” och dess dubbelbetydelse av ”sommar” och ”år”.

Göteborgsslavistiken höll nu till i högskolans huvudbyggnad vid Vasaparken. Studentantalet var förhållandevis litet, stämningen familjär. Jacobssons signum var bredden. Det stod inte länge på förrän han – förutom i ryska och fornkyrkoslaviska – också undervisade i polska och tjeckiska som på Stender Petersens tid, och dessutom i serbokroatiska. Efterhand tillkom ukrainska.

1949 fick Göteborg sin andra (och Stockholm sin första) slavistdoktor. Clara Thörnqvist disputerade på Ryska institutet på en avhandling om nordiska lånord i ryskan. Hon hade skolats av den berömde etymologen Max Vasmer som nu under en tid upprätthöll professuren i Stockholm och ville aktivera henne igen. Tyvärr fick hon en – alltför – omild behandling av opponenter och återvände till sin bibliotekarietillvaro i Göteborg. Hennes opus inflöt som nummer 2 i Stockholms slaviska serie: det var alltså, kan man säga, Göteborg som satte fart på Stockholmslavistiken.

1951 utsågs Gunnar Jacobsson till preceptor, ett slags assisterande professor. Snart fick han en mycket lovande elev, Bengt Lundberg, som ursprungligen, precis som han själv, tänkt sig något annat (nordiska språk och historia) men ohjälpligt kommit att fångas av den speciella atmosfär av trivsel, lättsamhet och eggande nyfikenhet som präglade ryskundervisningen. Lundberg gavs snabbt läraruppgifter i både ryska och polska. Hans stora intresse var rysk litteratur. Nu hyste man in sig i en gammal lägenhet på Götabergsgatan, nära Vasaparken.

I avstaliniseringens tid, när Sovjetunionen började öppna sig, strömmade studenter till. Av den ryska klubben blev en synnerligen livaktig Slavisk förening. Den arrangerade festliga sammankomster i kulturens tecken. Det började gärna med en föreläsning av Gunnar Jacobsson. Så var det tid för mat och dryck i förening med sång.

Med i gemenskapen fanns också en invandrad tysk bysantinist, Rolf Klostermann, som med Gunnar Jacobssons stöd fick eget rum på universitetet och framöver producerade fyra arbeten kring slavisk medeltidskultur, varav två publicerades i Göteborg och två på utländska förlag. I denna stund höll slavistiken på att få en stabil grund i Norden. 1954 kom det första numret av Scando-Slavica, den gemensamma årsskriften. Göteborg var representerat med ett bidrag av Clara Thörnqvist. Gunnar Jacobsson tillhörde tidskriftens grundare och engagerade sig alltmer i det interskandinaviska samarbetet, knöt kontakter och upprättade nätverk. I detta ögonblick var högskolan vorden Universitetet.

Inget slaviskt språk var Jacobsson främmande - och inget baltiskt heller. Han intresserade sig utöver "grundspråken" för slovakiska, makedonska, slovenska, bulgariska, förutom lettiska och litauiska. Han höll seminarier i alla riktningar och underhöll samtidigt sitt intresse för litteratur och kultur (som bl a kom till uttryck i artiklar i Göteborgs-Posten). 1958 publicerade han sitt andra stora arbete som också blev första numret i Acta-serien "Slavica Gothoburgensia". Det rörde historiska baltoslaviska språkförbindelser.

I serbokroatiska undervisade efterhand en serie lärare, där det främsta namnet var den slovenske flyktingen Dimitrij Sovré (stationerad i Stockholm). I sällskap med honom bedrev Jacobsson sommaren 1959 fältstudier av slovenska dialekter i österrikiska Kärnten. Eftersom Jugoslavien var så förhållandevis öppet kom studentantalet i serbokroatiska stadigt att växa. Det ledde till att den kroatiska lingvisten Ivo Frangeš 1960 bjöds in som gästprofessor.

Man hade flyttat på nytt, till det så kallade Landeriet, trähuset nedanför UB vid Korsvägen. Bengt Lundberg inledde snart ett medarbetarskap i Aftonbladet där han företrädesvis skrev om rysk modernism men också om slavisk kultur i stort. Lundbergs undervisningsbördan blev inte mindre för det. Men Olof Paulsson tog hand om polskan.

Gunnar Jacobsson såg till att kontinuerligt utvidga institutionens bibliotek genom framför allt ryska bokinköp. God hjälp hade han av Erik Mesterton på Universitetsbiblioteket. Mesterton hade lärt sig ryska i Uppsala i början av 1920-talet. Han ägde en omvittnad estetisk hypersensibilitet som också kom de slaviska litteraturerna till del.

I september 1958, just inför Nobelpriskungörelsen, hade Mesterton besökt Boris Pasternak i Peredelkino och gjort unika bandinspelningar med dennes röst. 1961 och 1963 hälsade han på Anna Achmatova i Leningrad som blev så intagen att hon riktade vad som närmast kan beskrivas som en kärlekssonett till honom, "sändebudet från Norden". Det är ingen tvekan om att han, bara med sin närvaro, hade väckt förhoppningar hos henne om ett Nobelpris. Hon noterade i sin anteckningsbok: "Svensken kom. Han frapperade mig med sitt outsläckliga

intresse för mitt *Poem utan hjälte* och genom att han däri funnit Pusjkins *Spader Dam*.” Det var som om han bar på några insikter som hon själv bara anade.

Det finns skäl att säga någonting mer om Mestertons påhälsning i Peredelkino. Vi känner den i detalj eftersom Mesterton efteråt publicerade en regelrätt intervju med den nyblivne Nobelpristagaren i Stockholms-Tidningen. Det började lite olyckligt. Pasternak kommenterade kritiskt sin tidiga experimentella poesi och samtalet blev mycket livligt. I samma ögonblick undslapp sig poeten: ”Det är synd att ni inte har er apparatur påslagen.” Mesterton hade glömt. Pasternak fick upprepa sina ord på tyska, det blev tyvärr inte så bra. Men sedan läste han, på kraftfullt ryskt sätt, två dikter och ett prosastycke. Idag betraktas Mestertons inspelningar med både Pasternak och Achmatova som unika och ovärderliga.

1963 blev Gunnar Jacobsson huvudredaktör för Scando-Slavica, en post han sedan besatte i 27 års tid. Hans internationella kontakter växte kontinuerligt. Det innebar att institutionen fick täta besök utifrån, bland annat av den berömda ryske exilingvisten Alexander Isačenko.

1964 utsågs Jacobsson äntligen till professor. Nu inträdde successivt en ny epok. Ingeborg Holm lämnade institutionen. Man flyttade in i den nybyggda ”språkskrapan” vid Näckrosdammen. Sovjetiska lektorer kom på regelbundna gästspel för att framför allt bistå med konversationen. Bengt Lundberg erhöll äntligen ett lektorat efter att 1965 ha försvarat en licentiatavhandling om Osip Mandelstams poesi som i egentlig mening var det första vetenskapliga arbetet om den store modernist som nu stod inför sin återupptäckt i västvärlden. För institutionen var och förblev Lundberg oumbärlig: han var i stånd att undervisa i allt från rysk fonetik till sydslavisk litteratur.

Arvet efter Stender Petersen kunde upprätthållas på olika sätt. 1967 gav Clara Thörnqvist ut en engelskspråkig skrift om Smetana i Göteborg – det ämne han, bland allt annat, hade varit först med att aktualisera. En minnestavla sattes samtidigt upp på det hus som kompositören hade bott i.

Bengt Lundberg utvecklade en annan Stender Petersen-tradition genom att som lärare och litteraturforskare lägga tyngdpunkten på rysk modernism och litteraturvetenskaplig formalism. I nära samarbete med litteraturvetaren Kurt Aspelin introducerade han nu, i 1970-talets begynnelse, formalisttraditionen på svenska i en serie pocketvolymerna som fick ett genomslag i svensk litteraturforskning med långtgående konsekvenser.

Institutionen växte, forskningen kom igång på allvar och man producerade nu under en lycklig 20-årsperiod drygt 10 avhandlingar. Göran Jacobsson skrev om gerundier och participformer i sovjetiskt tidningsspråk, Osten Dahl om modern transformationsgrammatik applicerad på ryskan, Thore Pettersson om ryska verbaspekter, Olof Paulsson om de polska verbens morfologi och fonologi, Hans Elveson om sovjetisk landsbygdsprosa, Elena Dahl om ljudorkestreringen i Pasternaks poesi, Elena Hellberg om ryska verbaspekter, Ilona Pospischil om gerundier hos Nikolaj Karamzin (den förste ryske författaren som blev översatt till svenska, givetvis i Göteborg), Märta-Lisa Magnusson om gränssymboliken i Valentin Rasputins prosa och Arne Hult om presens particip-former i bulgariskan. Inget dåligt facit för Gunnar Jacobssons professorsår!

Serbokroatiskan hade en fortsatt grundmurad ställning på institutionen, med Göran Jacobsson som lärare fram till 1977. Också polskan och tjeckiskan levde starkt vidare. Karin Mossdal, en av flera lärare som avlöste varandra i tjeckiska, inledde så småningom en uppmärksam

översättarkarriär. Arne Hult trädde till som lärare i bulgariska. Över allt vakade Gunnar Jacobsson som 1980 fick en festskrift till sin ära, en något försenad gåva till hans 60-årsdag.

I Lundberg-Aspelins ”Form och struktur” (1971) finns ett omfattande inledningskapitel som för första gången på svenska skisserar den ryska formalismens landvinningar och utveckling mot strukturalism och semiotik. Där nämns i en bisats Michail Bachtins namn. Som vanligt var Lundberg tidigt ute. Snart följde Bachtins väldiga internationella genombrott inte bara som litteraturtolkare utan också, i vidare mening, som kulturolog. På 1980-talet överförde Lundbergs elev Johan Öberg tillsammans med litteraturvetaren Lars Fyhr några av Bachtins viktigaste texter – framför allt hans Dostojevskijstudie – till svenska.

Så kom Göteborg, genom Bengt Lundbergs aktiva insats, att gå i spetsen för de nya litteraturvetenskapliga teorierna i Sverige.

Den goda samvaron också utanför schemat fortsatte att prägla institutionen – vars existens dock i början av 1980-talet blev allvarligt hotad. Stora neddragningar förbereddes av Universitetskanslersämbetet men situationen redde så småningom upp sig. I mitten av 1990-talet växte studentantalet kraftigt igen - inte minst till följd av Sovjetunionens sammanbrott och de nya ryska vindarna.

1985 hade Gunnar Jacobsson efterträtts av Roman Laskowski, välrenommerad lingvist med polsk bakgrund och ett omfattande internationellt kontaktnät. Institutionen bevarade under hans ledning sin bredd men fick av naturliga skäl en något starkare lutning mot det polska. Laskowski – som 1993 i München gav ut en volym med studier i polsk morfologi och syntax – satsade på samarbetet över gränserna. Under hans professorstid som varade fram till 2001 hade institutionen ett antal av Rysslands främsta språkforskare som gäster, däribland Andrej Zaliznjak och Igor Melchuk. En tid var den likaså välrenommerade Igor Boguslavskij gästprofessor. 1996 kom den nyblivna Nobelpristagaren i litteratur Wisława Szymborska på besök. Laskowski genomförde inte minst ett större projekt som undersökte språkutvecklingen hos polska invandrarbarn.

Under Laskowskis tid anordnade institutionen, på initiativ av Ulla-Britt Frankby, en särskild Alfred Jensen-dag med föredrag ur skilda vinklar till minne av den store introduktören av slavisk kultur i Sverige (med ett eget Göteborgsförflutet). Det resulterade i en artikelsamling som kom ut 1996 i institutionens egen skriftserie i det mindre formatet, kallad ”GUSLI”. Här presenterades under åren också ett antal andra forskningsrapporter.

Nya lärare kom nu till på den ryska sidan: Nadezjda Zorikhina Nilsson och Svetlana Polsky. 1996 doktorerade Polsky på en avhandling om återkommande dödsmotiv i Vladimir Nabokovs prosa. 1998 försvarade Zorikhina Nilsson ett arbete om ryska positionsverb. 2001 disputerade dessutom Mariana Raneva-Ivanova på en avhandling om den religiösa undertexten i ett antal Tjechovnoveller.

1996 hade Bengt Lundberg avlösts som lektor i rysk litteratur av mig själv, med förankring i Stockholm. Om Lundberg hade stått särskilt stark i den ryska futurismen (som den formalistiska litteratursynen i realiteten var en utlöpare av) hade jag min grundval i den ryska symbolismen. 2001 utkom min studie av den symbolistiska nyckelgestalten Emilij Medtner – ett arbete med idéhistorisk färgning - i rysk översättning i S:t Petersburg.

I Stender-Petersens, Jacobssons och Lundbergs efterföljd rapporterade jag, vid sidan om mitt vetenskapliga arbete, regelbundet i bland annat Svenska Dagbladet om rysk litteratur och kultur.

Institutionen slussade på 2000-talet – från sina textkurser men också via de institutionsöverskridande översättarkurser där man också tog del – drygt tio studenter vidare till det skönlitterära översättarprogrammet på Södertörns högskola. Det är ett faktum att några av Sveriges bästa översättare från ryskan idag har sina rötter i Göteborg.

Morgan Nilsson visade samma språkhunger som Gunnar Jacobsson. I olika skeden kom han att undervisa i nästan alla de betydande slaviska språken. Framför allt såg han på 2000-talet till att ge institutionen en ny styrka som nationell föregångare inom nätundervisningen. Nätkurser utvecklades efterhand i polska, tjeckiska, serbokroatiska, slovenska, bulgariska, ryska och fornkyrkoslaviska.

Med start redan på 1990-talet ledde Jakov Klebanov en teatergrupp med namnet ”Ryska scenen” som framgångsrikt fullföljde institutionens – inte minst tjechovska - enaktartradition. 2007 utkom Ulla-Britt Frankbys, Gunnar Jacobssons och Bengt Lundbergs översättning av det bosniska eposet ”Hasanaginica” i GUSLI-serien. 2008 disputerade Roar Lishaugen på en analys av undertexterna i den tjeckiske modernisten Jiří Karásek ze Lvovics trilogi ”Romány tři mágu” – Karásek var dittills på svenska bara känd genom ett omnämnande av Clara Thörnqvist i Nordisk Familjebok. Samma år levererade Rutger von Seth ett doktorsarbete om postsovjjetiska förändringar i det ryska tidningsspråket. 2009 fick den svenska litterära slavistiken ett tillskott genom Irina Karlsohns avhandling om den så kallade Kitezjlegendens betydelse i rysk litteratur.

Studenttillströmningen på grundnivåerna var under 2000-talet fortsatt god - men det kändes efterhand allt svårare att locka intresserade till de högre nivåerna, till forskarutbildningen och den osäkra framtid som den innebär.

Traditionen med författarbesök upprätthölls. Inte minst kom den blivande vitryska Nobelpristagaren Svetlana Aleksijevitj, under två år kulturgäst i Göteborg, och talade om sin märkliga metod att omvandla kollektiva intervjuer till en form av konstnärliga körverk. Hon hade med sig sin göteborgska översättarinna Kajsa Lindsten Öberg. Hennes framträdande blev också till en fruktbar dialog mellan författare och tolkare.

Arne Hult, Bengt Lundberg och Olof Paulsson erhöll var sin festskrift - varav Paulssons rentav sönderföll i två delar. Hösten 2009 avtackades jag själv med en delvis internationellt förankrad festskrift. Samma år gav jag ut ”Twelve Essays on Andrej Belyj’s *Peterburg*” i den återuppståndna Acta-serien. För den ryska litteraturundervisningen i Göteborg svarade efter mig Svetlana Polsky, med ett särskilt intresse för den moderna prosan.

Den slaviska medeltidsforskningen levde upp en bit in på det nya seklet. Det skedde genom medievalisten Antoaneta Granbergs nära samarbete med kollegan Mirja Varpio. Detta uppsving dokumenterades i form av en genomgång av fornslaviska texter i svenska arkiv och bibliotek som de båda företog 2009, inledningen till den än mer grundläggande inventering som nu fortgår.

Till detta ska läggas Hans Åkerströms bibliografier över översättningar av skönlitteratur till svenska från de olika slaviska språken. Åkerström har också bibliograferat Tjechovs verk på svenska och internationella arbeten om Belyjs "Petersburg".

2009 upphörde Institutionen för slaviska språk att existera som självständig enhet, efter en mer än 50-årig tillvaro. Den införlivades med den nybildade Institutionen för språk och litteraturer. 2011 blev ryskan här ensam kvar bland de slaviska språken.

Ansvar på den språkliga sidan vilade länge på Nadezjda Zorikhina Nilsson, 2012 utnämnd till professor. 2013 anordnade hon en aspektologikonferens i Göteborg med brett internationellt deltagande. 2014 fick hon tjänst i Stockholm. Samtidigt erhöll Jessica Carlzohn en nytillsatt tjänst på den litterära sidan. Därutöver har fyra doktorandtjänster i ryska och kyrkoslaviska besatts (med Svetlana Polsky och Antoaneta Granberg som handledare).

Hösten 2014 försvarades två slaviska avhandlingar på språkinstitutionen - med Sonja Bjelobaba (om Runeberg och den serbiska folkdiktningen) och Morgan Nilsson (om förlängda prepositioner i tre västslaviska språk) som författare.

Slavistiken i Göteborg har på senare tid varit trängd men nu är den på gång igen.

Där finns en mer än hundraårig tradition att förvalta. Allt började således med den kufiske artillerikaptenens textkurser. Stender Petersen och Jacobsson skapade därefter något genuint eget: forskningsbredd och forskningsdjup i förening, täta utblickar mot samhället, gemytlig samvaro med kultur och mat. Den traditionen måste leva vidare.

Socialt arbete med inriktning på familjepolitik

Margareta Bäck-Wiklund

Introduktion

1992 tillträdde jag en professur i socialt arbete med inriktning på familjepolitik. Det var den första i sitt slag och friheten var stor att utforma arbetet och innehållet. 2011 lämnade jag tjänsten för att bli professor emerita. Jag hade då handlett 19 doktorander till examen och format ett programområde *Parenting and childhood in modern family cultures*. Parallellt med inriktningen på föräldraskap, barn, och familjers anpassning till ett modernt arbetsliv och nya samhällsvillkor, har jag också intresserat mig för kunskapspolitik. Det senare som en följd av att ha funnits mitt i ett händelseförlopp i vilket ett nytt ämne skapats. Det har varit både en lärorik och ibland frustrerande tid, som ständigt tvingat mig till reflexion över kunskapsbildning och kunskapsanvändning.

Det följande är en framställning där personliga erfarenheter och val blandas mot bakgrund av förändringar i omvärlden, där social forskning i stor utsträckning varit nationellt baserad men efterhand vidgats till stora internationella komparativa studier. Ett etnocentriskt perspektiv har brutits och Sverige och modernt familjeliv framstår inte sällan i ett globalt perspektiv som väl försörjt med statligt stöd, men också som konflikt- och kravfyllt. Många klarar inte att uppfylla alla krav och då förväntas välfärdsstatens trygghetsnät fånga upp dem som misslyckas. Genom ett komparativt perspektiv har allt fler studier visat att skyddsnetet har för glesa maskor och att familjen har olika betydelser i olika nationella och kulturella kontexter.

Kort historik

Sedan 1977 har dåvarande Socialhögskolan – eller ”Sopis” som den kallades till vardags – förvandlats till nuvarande Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs Universitet. Utbildningen av socialarbetare var bara en i raden av professionsutbildningar, med egna fristående högskolor, som blev universitetsutbildningar i samband med 1970-talets utbildningsreform.

Att bli en del av ett universitet var ett viktigt steg för socialarbetare som profession. Kravet på forskning i anslutning till utbildningen var inte nytt. Sedan förra sekelskiftet har den ”sociala frågan” varit aktuell fast med olika fokus och formuleringar. Trångboddhet, fattigdom och hälsa var framträdande tematiker för att kunna avhjälpa tidens sociala misär. Från 1920-talet och framåt har i olika utredningar föreslagits satsningar på social forskning i anslutning till utbildningen av socialarbetare, men det tog över ett halvt sekel att bli verklighet och ett nytt forskningsämne började ta form. Under tiden tillkom Socialforskningsinstitutet (SOFI), som inrättades med tillhörande professurer. Frågan aktualiserades om dessa skulle kopplas till socialarbetarutbildningen avfördes med motiveringen att det bara skulle splittra befintliga resurser (Bäck-Wiklund 2003). Under 1960-talet var tongångarna annorlunda. Skapandet av ett nytt ämne föregicks både nationellt och lokalt av debatt och utredningar samt en viss vända, frågan hade ju många år på nacken med negativt resultat. Åsikter och argument blandades, men i ett avseende fanns en viss konsensus; ett forskningsämne skulle inrättas till fromma för det sociala fältet och för verksamma socialarbetare. Man kan också notera att i

diskussioner och sammankomster, ofta med internationellt inslag, handlade det inte om kopplingen till internationell forskning utan snarare om aktuella svenska problem, både samhällsproblem och Socialtjänstens ställning visavi andra myndigheter (Sunesson 2003). I korthet kan man hävda att socialt arbete kom till som en reformvetenskap i intimt samspel med välfärdsstaten och dess olika företrädare (Bäck-Wiklund 2003).

1977 inrättades den första professuren i socialt arbete vid Göteborgs Universitet. 1979 tillträdde den första ordinarie professorn, Harald Swedner. Denna professur följdes snabbt av ytterligare tre i respektive Lund, Stockholm och Umeå. 1984 fanns fyra manliga professorer på plats, tre sociologer och en pedagog/psykolog. Som lektor i sociologi vid institutionen för socialt arbete i Göteborg befann jag mig mitt i ett händelseförlopp när ett nytt ämne med akademiska anspråk skapades. För mig personligen blev det viktigt att ta reda på vad "socialt arbete egentligen är" och om jag hade en plats i den förestående kunskapsprocessen. Så här i efterhand kan frågan tyckas lite naiv, men jag tog mig an uppgiften med stöd från dåvarande Delegationen för Social Forskning (DSF) och genomförde studien "Vetenskap och politik i socialt arbete" (1993). Resultatet blev en skrift *Vetenskap och politik* i vilken jag presenterade resultaten av en analys av sakkunnigutlåtandena av de tio första forskningstjänsterna och de 19 första avhandlingarna skrivna inom socialt arbete. Det empiriska materialet bestod av skrivna produkter. Valet av studieobjekt motiverades av att få områden är så genomreglerade som akademiska tjänstetillsättningar och examineringen av doktorsavhandlingar. Genom dessa produkter hoppades jag kunna "frilägga några av de kunskapsteoretiska principer vilkas tillämpning fungerar som gränsdragning mot redan etablerade discipliner, som formar ämnesinnehållet i socialt arbete som forskningsämne" (Bäck-Wiklund 1993, s. 16). En annan viktig fråga var hur kunskapsutvecklingen inom ämnet förhåller sig till en vetenskaplig respektive fältbaserad praktik - två praktiker med alltför olika logiker och kriterier för att uppfattas som legitima. Mina slutsatser över de första tio åren var att socialt arbete "är ett ämne med en svag ämnesidentitet" och vidare att: "kunskapsutvecklingen alltid kommer att ha behov av att fritt röra sig över det vetenskapliga fältet vad gäller teorier och metoder" (Bäck-Wiklund 1993, s. 89).

Några år tidigare hade Thomas Brante intervjuat de fyra ämnesföreträdarna om deras föreställningar om rådande paradigm, ämnets kärna och periferi samt forskningsobjekt (Brante 1987). Ingen av professorerna var villig att ange ämnets kärna, sammantaget representerade deras föreställningar idén om socialt arbete som ett öppet tvärvetenskapligt ämne med normativa utsagor om att ämnet skulle vara tillämpligt för yrkesverksamma socialarbetare. Femton år senare upprepade Brante (2003) sin studie men då med antalet intervjuade utvidgat till de 15 befintliga professorerna. Resultaten skiljde sig inte så mycket från den första studiens, men i den senare studien framhålls öppenheten och flytande gränser ~~nu~~ som något positivt och önskvärt för ett ämne under utveckling. De intervjuade professorernas utsagor bär prägel av vetenskapsfilosofiska funderingar och av betydelsen av att inte stänga gränserna för flödet av kunskap mellan andra samhällsvetenskapliga ämnen. Den senare studien är kompletterad med analyser av sakkunnigutlåtanden. I uppgiften som sakkunnig måste gränser upprättas och då kommer inte bara kvalitet utan också kärna och periferi inom ämnet att få betydelse. Då är det inte längre vida kunskapsteoretiska utläggningar som gäller utan klara gränsdragningar och gapet mellan ord och handling framträder.

Inom det vetenskapliga samhället var, i början av 2000-talet, socialt arbete ett ämne som klarat sig bra i konkurrensen om forskningspengar. Brante pekar emellertid på två förhållanden för framtida utmaningar; hur klara balansen mellan tillämpning och

grundforskning, liksom tillkomsten av nya tematiker att utforska, vilket ytterligare kan bidra till att ämnet får en svag ämnesidentitet.

2011, i samband med att jag lämnar professuren, skriver Peter Dellgran *Vetenskap och politik revisited: andra tider nu – eller inte?* Dellgran utgår från min naiva fråga om vad ”socialt arbete egentligen är” och konstaterar att det snarare är ett hälsotecken att den ständigt är levande och ”ett löpande identitetsarbete – knappast unikt för socialt arbete” (2011, s. 308). Det är också ett arbete kopplat till forskningens användbarhet och nytta. Dessa förhållanden är ”särskilt framträdande i ett ämne som så tydligt är kontextberoende med avseende på det omgivande samhällets intressen och krav” (Dellgran 2011, 2. 308).

För att avsluta historiken återvänder jag till Peter Dellgrans ”återbesök” i min mer än 20 år gamla studie *Vetenskap och Politik i socialt arbete*. Han tar fasta på min normativa utsaga om att: ”kunskapsutvecklingen alltid kommer att ha behov av att fritt röra sig över det vetenskapliga fältet vad gäller teorier och metoder” och lägger till att ämnet även fortsättningsvis skall präglas av paradigmatisks öppenhet och att frågan om vad socialt arbete egentligen är skall vara ständigt levande. Det var mot ovanstående bakgrund jag tog mig an uppgiften att forma en verksamhet under rubriken ”socialt arbete med inriktning på familjepolitik”.

Att forma ett forskningsområde

Ären efter min avhandling som handlade om industrinedläggelse, förlust av försörjning och förändrade levnadsvillkor i ett av Sveriges många små brukssamhällen, undervisade jag på Socialhögskolan och forskade på Sociologiska Institutionen. Empirin i avhandlingen kopplade samman händelseförlopp på olika nivåer i samhället, något som teoretiskt formulerats i C. Wright Mills tes att ”private troubles” kommer att återfinnas och formuleras som ”public issues”. Denna utsaga har därefter följt mig genom hela mitt forskarsliv. Till det teoretiska arvet hör också en fördjupad kunskap om hur vi förstår och skapar mening i tillvaron som en social konstruktion. Ett år som Visiting scholar vid University of California San Diego (UCSD) gav mig den möjligheten. Förhandling, reflexion och kontext har därefter varit ständiga ledord vid insamlande och analyser av empiriskt material. Vardagslivets organisering i triviala rutiner är inte sällan de meningsbärande enheterna av vilka tillvaron består. De utgör hörnstenarna i tillvaron, men inte som statiska entiteter utan genom de mikrohändelser vi upprätthåller, förnyar, och omskapar i det liv vi lever till vardags. Ytterligare ett viktigt spår i mitt kunskapssökande har varit att kombinera olika metoder, kvalitativt och kvantitativt, för att analysera forskningsobjekten ur olika infallsvinklar och perspektiv. Efterhand har också funktionen som svensk koordinator i två EU-projekt, ”Gender, Parenthood and the Changing European Workplace” och ”Quality of Work and Life in Europe”, bidragit till analysen och förståelsen av svenskt samtida familjeliv.

För mig hade fokus på familjers livsformer kommit att bli viktigt för att förstå hur människor handskas med vardaglig problemlösning och oväntade händelser. Familjestudier har en lång tradition inom samhällsvetenskaperna, men det är främst tre strömningar som var betydelsefulla för mitt arbete; den första är diskurserna om familjens kontinuerliga förändringar som ett tecken på försvagning och förfall, den andra som en motsats till den förgående – att förändring öppnar för nya möjliga sätt att leva tillsammans, och den tredje har fokus på familjers vardagspraktiker.

Resultaten i de olika familjestudier som följde visade tydligt att de sociala problemen är tidsbundna. Politiska beslut och rådande maktförhållanden i samhället påverkar människors relationer, familjelivet och barns levnadsvillkor. Betydelsen för både män och kvinnor att ha ett lönearbete har förändrats, kön får nya innebörder. Individuella mål kolliderar med familjens kollektiva mål, föräldraskap och familjebildning skjuts på framtiden, familjer splittras, familjer med bakgrund i andra länder och kulturer blir allt fler liksom mångfalden av familjeformer. Inom forskningsområdet kom en rad projekt och avhandlingar att formas *kring den mångfald av föräldraroller och barndomar som förändrade samhälls- och problemfyllda familjeförhållanden ger upphov till*. Som en röd tråd genom de olika projekten/studierna finns frågorna om hur könen, i samspel och enskilt, kan skapa autonomi och utveckla sin individualitet som män och kvinnor, mödrar, fäder, syskon och familjemedlemmar. De frågorna lade grunden i arbetet med att forma ett forskningsprogram om familj och barn inom socialt arbete, *Parenting and Childhood in Modern Family Cultures*. Arbetet har följt två huvudsakliga tematik; familj och föräldraskap i vanliga familjer och familj och föräldraskap i det sociala arbetet. I flera studier finns också jämförelser av familj och föräldraskap i olika nationella och kulturella kontexter. Att studera ”vanliga familjer” var strategiskt viktigt ty min erfarenhet från Socialhögskolan var att tillvaron tenderade att generellt formuleras i termer av sociala problem och det avvikande. Det vanliga familjelivet sågs som problemfritt, trots att kunskapen om detsamma till stor del saknades.

Med tiden har studier av vanliga familjer inom programmet genomförts avseende småbarnsfamiljer, omgifna familjer och familjer med bakgrund i andra länder och kulturer. Sammantaget belyser de fragment av trender och familjers vardagspraktiker i Sverige. Mellan några studier har mer än 20 år förflutit och i andra finns jämförelsematerial från Europas olika välfärdsstater. Den svenska välfärdsstatens betydelse kan knappast underskattas – det visar de internationella jämförelserna. Men även jämförelser av familjer inom Sverige visar på stora skillnader. För de familjer med rötter i andra länder som har andra förebilder av familj, föräldraskap och kön, än de som ger tillträde till den svenska välfärdsstatens tjänster blir tillvaron svår. Det samtida familjelivet har sin egen dramatik med en ständig kamp om tiden, att förena arbete och familj, att möta oförutsedda händelser, handskas med konflikter och ojämlika könsförhållanden. Vardagspraktikerna förändras sakta, men fortfarande är kärnfamiljsidealet dominerande liksom kampen om tiden. Europeiska jämförelser visar att hushållskonflikter är vanligare i de svenska familjerna än i familjer i övriga Europa. Att förena arbete och familj har länge varit en del i familjers vardagspraktiker, men 2000-talet har via skattesubventioner fört in marknadens tjänster som aktörer i vardagens utformning.

I Sverige har antalet skilsmässor sedan mitten av 1970-talet varit högt i jämförelse med andra europeiska länder. Den omgifna familjen har kommit att bli en av många vanliga familjer. I takt med att antalet separerade föräldrar ökade betonades också betydelsen av båda föräldrarna som omsorgsgivare. Fädernas roll kom alltmer i förgrunden och föräldrarnas delade vårdnad lagfästes. För barnen innebar det inte sällan att de fick två hem att flytta emellan och ibland två uppsättningar föräldrar. Nya föräldraroller och barndomar skapades.

Arbetet med familj och barn är en stor del av arbetet inom Socialtjänsten och synen på familj och föräldraskap har stor betydelse. Vid tiden runt sekelskiftet 2000 placerades någon gång under ett år 13000 barn (0-17år) i en vanlig familj, som därmed förvandlades till en fosterfamilj, senare benämnd familjehem. Något förvånande var kunskapen begränsad om det föräldraskap och familjeliv som formas när familjen öppnas för ett barn utan biologiska band till familjen. I en rad studier analyserades dynamiken i fosterfamiljen. Ansvar och omsorg får nya innebörder i relation till kön och generation. Att föräldrar har omsorg om sina barn är

som förväntat, men att barnen ser sig som omsorgsgivare till sina ansvarstygda föräldrar och sina fostersyskon är kanske inte lika självklart

Inom Socialtjänsten finns flera typer av insatser för att stödja föräldraskapet i svaga och problemdrabbade familjer som t ex kontaktperson och kontaktfamilj – samhället träder in som förälder. Syftet är att kompensera, stödja och skapa goda förebilder och att normalisera tillvaron. Fäders ökade betydelse har också fått genomslag i arbetet med barn och familj. Inom Socialtjänsten uttrycks det genom principen att barn behöver båda sina föräldrar. De ensamma mödrarnas barn kompenseras därför ofta med goda manliga förebilder. Inte minst gäller det för mödrar med söner som råkat i trubbel med rättvisan. För de föräldrar som inte klarar ett separerat föräldraskap utan konflikter träder lagen in och reglerar vårdnaden och umgänget. Det goda moderskapet som modell blir nu en styrka som får kompensera försumliga fäder. Idealet om ett jämställt föräldraskap och barnets rätt till båda föräldrarna blir ibland svårt att upprätthålla i praktiken. Över tid har en mångfald av föräldraroller och barndomar studerats inom programmet. Förutom de ovan nämnda så har också studerats föräldraskap och barndom med mor i fängelse, med barn med funktionsnedsättning, migration, unga flickors uppväxt i familjer med hederskultur och föräldraskap över nationsgränser.

Socialt arbete som akademiskt ämne kom till för att bidra i kunskapsutvecklingen för de professionella socialarbetare som dagligen arbetar med barn och familj i utsatta situationer. En viktig uppgift vid sidan av egen forskning och undervisning är att förmedla kunskap till verksamma inom fältet. Att presentera aktuell forskning och att låta många röster komma till tals är också en viktig uppgift. I antologin *Nätverksfamiljen* (Bäck-Wiklund & Johansson 2003, 2012) finns mångfalden av familjer beskrivna och analyserade – allt från den traditionella kärnfamiljen till familjers vardag i den svenska långdragna asylprocessen. I *Att fostra familjen* (Johansson & Bäck-Wiklund 2012) analyserar forskare som är verksamma inom programmet, hur välfärdsstatens normering, makt och styrning tar sig olika former. Det sker med exempel från arbetet med barn och familj inom Socialtjänsten.

En av många målsättningar med att utveckla ett forskningsprogram var att skapa en kunskapsbas för verksamma socialarbetare att reflektera över i arbetet med barn och familj samt att skapa en bred relief mot vilken socialtjänstens problemfyllda familjer kan ställas. Arbetet i egna projekt, handledare i doktorandprojekt, inspiration från kollegor både i närmiljön och internationellt har bidragit till kunskapsproduktionen. Forskningsprogrammet som skapades i början på 1990-talet för att öka kunskapen om barn och unga lever vidare under en delvis förändrad formulering *Föräldraskap, barn och ungdom i moderna familjekulturer*. Den professur som jag lämnade 2011 har en ny innehavare, Ingrid Höjer - socionom, doktor i socialt arbete och professor. Aktuella studier omfattar ”samtida familjeliv från ett internationellt och jämförande perspektiv med fokus på sårbarhet, styrka men också ungas väg till vuxenliv och familjebildning”. Betydelsen av Socialtjänstens insatser är strategiska inslag i flera pågående projekt.

REFERENSER

Brante, T (2003) Konsolidering av nya vetenskapliga fält – exemplet forskning i socialt arbete. . I *Socialt arbete. En nationell genomlysning av ämnet*. Högskoleverkets rapportserie 2003:16 R.

Bäck-Wiklund, M (1993) *Vetenskap och politik*. Göteborgs universitet. Institutionen för socialt arbete. Skriftserien 1993:8.

Bäck-Wiklund, M (2003) Kunskapens värde och samhällets behov. I *Socialvetenskaplig Tidskrift*, årgång 10, nr. 2-3 2003.

Bäck-Wiklund, M & Johansson, T (2012) *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur & Kultur.

Dellgran, P (2001) Vetenskap och politik revisited: andra tider nu – eller inte? I *Familj, vardagsliv och modernitet*. Höjer, I & Höjer, S En festskrift till Margareta Bäck-Wiklund. Göteborgs universitet. Institutionen för socialt arbete.

Johansson, H & Bäck-Wiklund, M (2012) *Att fostra familjen – en grundbok om styrning, föräldraskap och socialtjänst*. Malmö: Liber.

Sunesson, S (2003) Socialt arbete – en bakgrund till ett forskningsämne. I *Socialt arbete. En nationell genomlysning av ämnet*. Högskoleverkets rapportserie 2003:16 R.

Medverkande

Stig Allenmark, född i Stockholm 1936, är professor emeritus sedan 2001. Studentexamen i Malmö 1954, fil. mag. 1959 och fil. lic. 1963 i Lund, disputerade för fil. doktorsgraden 1966 i Uppsala. Befattningar som amanuens, assistent, biträdande lärare och docent vid Uppsala universitets kemiska institution, avdelningen för organisk kemi. Visiting scientist vid University of Illinois, Urbana, IL, USA samt vid Nagoya University, Japan. År 2011 utnämnd till guest professor vid Harbin Engineering University, Kina.

Margareta Bäck-Wiklund, är professor emerita i socialt arbete med inriktning på familjepolitik vid institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet. Hon startade forskningsprogrammet *Parenthood and Childhood in Modern Family Cultures*. Hon har publicerat ett flertal böcker och artiklar inom området. Hon har varit svensk koordinator i två EU-projekt *Transition to Parenthood* och *Quality*. Hon har bl a varit redaktör för *Socialvetenskaplig forskning*, medlem i styrelsen för Forskningsrådet för Arbetsliv och Sociala Frågor (FAS – nuvarande Forte), Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering IFAU, Centrala Etikprövningsnämnden, Socialforsknings Institutet i Köpenham Advisory Board samt ordförande för Centrum för forskning om offentlig sektor (CEFOS).

Juliusz Brzezinski, född 1939 i Warszawa. Student i Warszawa 1956, magister i matematik vid Warszawas universitet 1961 och doktor i matematik vid samma universitet 1967. Docent i matematik vid Göteborgs universitet 1978 och professor i matematik vid samma universitet 1999. Emeritus 2006

Martin Fritz, född 1937, student i Göteborg 1956, fil. mag. 1960, fil. lic. 1963 och fil. dr 1967 i Ekonomisk historia, allt vid Göteborgs universitet. Docent, biträdande professor och professor i samma ämne vid Göteborgs universitet, emeritus 2002. Vikarierande professor i Ekonomisk historia i Uppsala vårterminen 1969. Ledamot i UHÄ:s fakultetsberedning för samhällsvetenskap och juridik 1981-1989, prodekanus samhällsvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet 1990-1996, ledamot av universitetets styrelse 1989-1995, prorektor vid Göteborgs universitet 1996-2002. Ordförande i Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg 2003.

Sten Jönsson, avlade doktorsexamen år 1971, blev docent 1972 och professor i företagsekonomi (särskilt Redovisning och Finansiering) 1976. Allt vid Göteborgs universitet. Han deltog i bildandet av Nordic Academy of Management och var dess ordförande under de första 7 åren, liksom för dess svenska motsvarighet under dess 6 första år. Redaktör för *Scandinavian Journal of Management* under dess första 13 år som internationell journal. Hans forskning har varit orienterad mot informationsanvändning i olika former av verksamhetsutveckling (t.ex. produktutveckling, stadsdelsnämnder, reglering av god praxis).

Göran Levan, född 1939, är professor emeritus i genetik, student i Lund 1958, fil kand (matematik, kemi, genetik) i Lund 1968, predoctoral fellow, Inst. For Medical Research, Camden, N.J. 1968-70, fil lic (genetik) i Lund 1971, fil dr (genetik) i Lund 1975, cancerforskare (Cancerfonden) Lund 1976, professor (genetik) Göteborg 1977.

Bo Lindberg, disputerade 1976, docenttjänst GU 80-86, lektor där till 91. Professor i idéhistoria vid SU 1996-2003, därefter vid GU. Forskning om klassisk tradition, universitetshistoria, begreppshistoria. Publicerat bl.a. *Humanism och vetenskap. Den klassiska filologien i Sverige från 1800-talets början till andra världskriget* (1987); *Den antika skevheten. Politiska ord och begrepp i det tidigmoderna Sverige* (2006) samt *Seneca. Människoslåktets lärare* (2011).

Magnus Ljunggren, född 1942, professor emeritus i ryska med litteraturvetenskaplig inriktning vid Göteborgs universitet, har i sin forskning framför allt ägnat sig åt den ryska symbolismen och bl a publicerat *The Dream of Rebirth. A Study in Andrej Belyj's Novel Peterburg*" (Stockholm 1982, gradualavhandling), *The Russian Mephisto. A Study of the Life and Work of Emilii Medtner* (Stockholm 1994, på ryska: S:t Petersburg 2001), *Twelve Essays on Andrej Belyj's Peterburg* (Göteborg 2009) och *Poetry and Psychiatry. Studies in Early Twentieth-Century Russian Symbolist Culture* (Boston 2014). Har medverkat med artiklar om rysk kultur och ryskt samhällsliv i Svenska Dagbladet, Dagens Nyheter och Expressen.

Lars Lönnroth, född 1935, FD SU 1965, professor vid GU 1982–2000, tidigare University of California Berkeley och Aalborg Universitetscenter, kulturchef på Svenska Dagbladet 1991-93. Forskning om bland annat Bellman och isländska sagor. Viktigare publikationer: *Litteraturforskningens dilemma* (1961), *European Sources of Icelandic Saga-Writing* (1965), *Njåls saga: A Critical Introduction* (1976), *Den dubbla scenen: Muntlig diktning från Eddan till ABBA* (1978), *Den svenska litteraturen I–VII* (huvudredaktör tills. med Sven Delblanc, 1987–90), *Skaldemjödet i berget* (1996), *Ljuva karneval! Om Carl Mikael Bellmans diktning* (2005), *Dörrar till främmande rum: Minnesfragment* (2009), *The Academy of Odin: Selected Papers on Old Norse Literature* (2011).

Ingmar Söhrman, född 1950, uppvuxen i Kungshamn och student 1969 (Lysekil), fil.kand 1976 och fil dr i romanska språk 1991 vid Uppsala universitet. Efter tjänst som studievägleddare, amanuens, assistent och universitetsadjunkt i Uppsala verkade han 1989-91 som lektor i svenska vid Universitetet i Alcalá och Complutenseuniversitetet i Madrid. 1991 utnämndes han till universitetslektor i spanska vid Umeå universitet och docent där 1993. 1998 kom han till GU som universitetslektor i spanska och blev 2008 professor i samma ämne, för att sedan överföras till en professur i romanska språk, särskilt spanska, en tjänst han ännu innehar.

Ämnen och medverkande i tidigare volymer

Del 1

Inledning av Emin Tengström

Allmän medicin av Calle Bengtsson

Arbetsvetenskap av Jan Holmer och Bernt Schiller

Fysik av Ingvar Lindgren

Klinisk immunologi av Lars Å. Hanson

Latin av Emin Tengström

Marin botanik av Inger Wallentinus

Oral och maxillofacial kirurgi av Karl-Erik Kahnberg

Pedagogik av Ference Marton

Religionsvetenskap av Britt-Mari Näsström

Sociologi av Ulla Björnberg

Del 2

Klinisk bettfysiologi av Gunnar E Carlsson

Matematisk statistik av Peter Jagers

Njurmedicin av Mattias Aurell

Onkologi av Ragnar Hultborn och Bengt Rosengren

Ortodonti av Birgit Thilander

Radiologi av Jan Göthlin

Rehabiliteringsmedicin av Gunnar Grimby

Scenisk/musikalisk kommunikation och dramatik av Gunilla Gårdfeldt

Språkvetenskaplig databehandling av Sture Allén

Systematisk botanik av Gunnar Weimarck

Del 3

Biblioteks- och informationsvetenskap av Louise Limberg och Lena Skoglund

Engelska av Mats Oscarson och Mall Stålhammar

Historia av Thomas Magnusson

Historiedidaktik av Bo Andersson

Humanekologi av Emin Tengström

Neonatologi av Ingmar Kjellmer

Neurofysiologi av Ulf Norrsell

Psykologi av Sven G. Carlsson och Joseph Schaller

Statsvetenskap av Gunnar Falkemark

Vårdvetenskap av Ingegerd Bergbom, Ella Danielson och Anna-Lena Hellström

